

กำเนิดและบทบาทของพรรคประชาธิปัตย์ในกระบวนการทางการเมืองไทย

1. ความทั่วไปเกี่ยวกับพรรคการเมืองของไทย

ในการศึกษาพรรคการเมืองไทย เราอาจแบ่งออกเป็น 7 ระยะ¹

1. ระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี 2475
2. พรรคการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงระหว่างปี 2475 - 2489
3. พรรคการเมืองในช่วง 2489 - 2498
4. พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ. พรรคการเมือง ปี 2498 (พ.ร.บ. พรรคการเมืองฉบับแรก) ช่วงปี 2498 - 2501
5. พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ. พรรคการเมืองปี 2511 (พ.ร.บ. พรรคการเมืองฉบับที่สอง) ช่วงปี 2511 - 2514
6. พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ. พรรคการเมืองปี 2517 (พ.ร.บ. พรรคการเมือง ฉบับที่ 3) ช่วงระหว่างปี 2517 - 2519
7. พรรคการเมืองระหว่างปี 2522 ถึงปัจจุบัน

ระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี 2475²

แนวความคิดในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยได้ถูกนำมาเผยแพร่ในประเทศไทยโดยชาวต่างประเทศในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะมีชาวต่าง

¹ ปรีชา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 59.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ประเทศเข้ามาติดต่อกับไทยเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าใดนัก¹ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในประเทศไทย แต่ทรงเห็นว่าในสมัยนั้นสภาพของบ้านเมืองยังไม่พร้อมที่จะรองรับการเมืองการปกครองในระบอบนี้จึงทรงระงับเรื่องนี้ไว้เสีย แล้วทรงหันมาส่งเสริมสามัญชนทางด้านเศรษฐกิจและการศึกษา เพื่อเป็นฐานรองรับประชาธิปไตยในอนาคต ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพบ้านเมืองก็ยังไม่พร้อม แต่แนวความคิดที่จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยก็ได้เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น จึงจะเห็นได้จากใน พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) มีบุคคลคณะหนึ่งได้รวบรวมสมัครพรรคพวกก่อการปฏิวัติ แต่การปฏิวัติครั้งนี้ก็ล้มเหลว เพราะฝ่ายรัฐบาลปราบปรามเสียก่อน² อย่างไรก็ตามความคิดในการนำประชาธิปไตยมาใช้ก็ยังครุกรุ่นเป็นคลื่นใต้น้ำอยู่ต่อมา

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้แล้วเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงทดลองสร้างเมืองคุุสิตธานีขึ้น และนำเอาระเบียบกฎหมายต่าง ๆ ตามระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในคุุสิตธานี³ ในกรณีนี้ได้ทรงตั้งพรรคการเมืองขึ้น 2 พรรค คือพรรคโยวน้ำเงิน มีทนายราม ณ กรุงเทพ (ร.6) เป็นหัวหน้าพรรค และพรรคโบว์แดง มีพลเอกเจ้าพระยารามราชนพเป็นหัวหน้าพรรค แต่เมืองคุุสิตธานีนี้เป็น

¹ ปรีชา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 59 - 61.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัคติยา กรรณสูต, ผู้รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองของไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2510), หน้า 7 และ 173.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 171 - 106.

เพียงการทดลอง เกี่ยวกับพรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเบื้องต้นเท่านั้น แต่ไม่ได้เผยแพร่ไปสู่ประชาชน พรรคการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเป็นเสมือนภาพจำลองของพรรคการเมือง ไม่ถือว่าเป็นพรรคการเมืองในความหมายที่แท้จริง ซึ่งต่อมาไม่นานก็เล็ดลัมไป ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ความคิดที่จะสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยก็ดูจะจริงจังยิ่งขึ้น เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงดำริที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2475 ก็มีบุคคลคนหนึ่ง เรียกตนเองว่า "คณะราษฎร" ได้เข้าทำการยึดอำนาจการปกครองสำเร็จ และสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยขึ้นมาแต่บัดนั้น

พรรคการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2489)¹

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 การพัฒนาการเมืองการปกครองของไทยในระบอบประชาธิปไตยเริ่มมีความจริงจังมากยิ่งขึ้น พรรคการเมืองซึ่งเป็นสถาบันควบคู่กับประชาธิปไตยก็ได้กำเนิดขึ้นในรูปของสมาคม กล่าวคือ เมื่อคณะราษฎรทำการปฏิวัติเป็นผลสำเร็จได้ก็มีการจัดตั้งสมาคมคณะราษฎรขึ้น สมาคมนี้จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย แต่การดำเนินงานของสมาคมมีลักษณะเหมือนพรรคการเมืองทุกประการ ดังนั้นจึงอาจเรียกสมาคมคณะราษฎรว่าเป็นพรรคการเมืองพรรคแรกของไทยในการปกครองระบอบประชาธิปไตย² สมาคมนี้มี

¹ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 61.

² กระทบ ทงธรรมชาติ, รัฐสภาในระบบการปกครองของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 17 - 18.

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าเปิดรับสมาชิกทั่วราชอาณาจักร คณะกรรมการ
ของสมาคมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ร่วมการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งสิ้น

การที่คณะราษฎรดำเนินงานแบบพรรคการเมืองแต่ไม่เรียกร่องว่าพรรค
แต่กลับเลี่ยงไปใช้คำว่า "สมาคม" แทนเพราะคำว่า "พรรคการเมือง" ยังเป็นคำใหม่
เกินไปสำหรับประเทศไทยในสมัยนั้น ถ้าตั้งสมาคมคณะราษฎรขึ้นเป็นพรรคแล้วอาจ
มีบุคคลบางคนตั้งพรรคขึ้นมาแข่งขันได้ ซึ่งคณะราษฎรเห็นว่ายังไม่ควรที่จะให้มีเนื่อง
จากบ้านเมืองกำลังอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ คณะราษฎรจึงเป็นสมาคมเดียวที่ผูกขาด
การปกครองประเทศในสมัยนั้น¹

ในขณะที่คณะราษฎรทำการบริหารประเทศอยู่นั้น ได้มีบุคคลอีกคณะหนึ่งได้
รวมกลุ่มทางการเมืองขึ้น และเรียกตนเองว่า "คณะชาติ" โดยมีเป้าหมายที่จะดำเนิน
งานแบบเดียวกันกับสมาคมคณะราษฎร เพื่อที่จะคอยคัดค้านอำนาจของคณะราษฎร ได้
ยื่นคำขอจดทะเบียนตั้งสมาคมตั้งคณะชาติต่อรัฐบาลของพระยามโนปกรณนิติธาดา แต่
ถูกทางรัฐบาลปฏิเสธโดยอ้างว่าบ้านเมืองยังอยู่ในภาวะไม่เรียบร้อย บุคคลสำคัญอยู่
ในกลุ่มของคณะชาตินี้ได้แก่พระยาโทณวนิกมฆตรี พลเอกพระยาศรราชภัยพิพัฒน์
นายหลุย คีรีวัต หลวงวิจิตรวาทการและคนอื่น ๆ

ต่อมาคณะราษฎรเองก็แตกแยกกันขึ้น สาเหตุมาจากการเสนอเค้าโครง
เศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ความแตกแยกนี้ได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น จน
กลายเป็นความขัดแย้งทางการเมืองในเวลาต่อมา ผลจากการแตกแยกครั้งนี้ทำให้
คณะราษฎรแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดา
มี พ.อ. พระยาทรงสุรเดช ผู้นำฝ่ายทหารสนับสนุนฝ่ายหนึ่ง และกลุ่มของหลวง
ประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) อีกฝ่ายหนึ่ง โดยมี พ.อ. พระยาพหลพล-
พยุหเสนา ผู้นำฝ่ายทหารที่สำคัญอีกคนหนึ่งสนับสนุน

¹ กระทบต ท่องธรรมชาติ, รัฐสภาในระบบการปกครองของไทย, หน้า 16-19.

ในที่สุดความแตกแยกได้รุนแรงขึ้นจนรัฐบาลพระยามโนฯ ต้องปิดสมัยประชุมสภา ยุบคณะรัฐมนตรี และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา

ต่อมาเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2476 ได้เกิดการรัฐประหารขึ้น โดยมี พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และ น.ท. หลวงศุภชลาศัยเป็นหัวหน้า ทำให้พระยามโนฯ ยอมลาออกจากตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎร พระยาพหลฯ เข้ารับหน้าที่จัดตั้งรัฐบาลต่อมา ต่อมาภายหลังพระยาพหลฯ วางมือจากการเมือง ทำให้กลุ่มผู้สนับสนุนพระยาพหลฯ แยกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่สนับสนุน พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ฝ่ายผู้สนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรมะ และฝ่ายผู้สนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ การเมืองของไทยช่วงนี้จึงกลายมาเป็นการช่วงชิงอำนาจระหว่างผู้นำคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ¹

พรรคการเมืองในช่วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ.2489 - 2498

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484 - 2488) การช่วงชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้นำไทยดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้งจนสิ้นสงคราม นายควง อภัยวงศ์ได้รับมอบหมายให้จัดตั้งรัฐบาล ได้พิจารณาเห็นว่าช่วงระหว่างที่เสรีจีนสงครามได้มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลายอย่าง จึงจำเป็นต้องปรับปรุงจักรกลทางการเมืองการปกครองให้เป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น และการมีพรรคการเมืองคณะราษฎรเพียงพรรคเดียวนั้นไม่ถูกต้องกับระบอบประชาธิปไตยจึงยุบเสีย คณะราษฎรจึงกลายเป็นสมาคมธรรมดาไป

¹ David A. Wilson, Modern Politics in Thailand (Ithaca, N.Y. Cornell University Press, 1966) pp. 205 - 208), อ้างใน
ปวีณา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 63.

ต่อมาได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 (เป็นฉบับที่ 3) รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ให้เสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นได้¹ จึงจะเห็นได้จากหมวดที่ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยในมาตรา 14 บัญญัติไว้ว่า "บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย ทรัพย์สินและการพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การศึกษาอบรม การชุมนุมสาธารณะ การตั้งสมาคม การตั้งพรรคการเมือง การอาชีพ ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย"² จึงทำให้เกิดมีพรรคการเมืองขึ้นมาหลายพรรค

พรรคการเมืองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระยะนี้มีดังนี้³

1. พรรคก้าวหน้ามี มรว. ศึกฤทธิ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรคคนในนิยม เสรีนิยม ตั้งขึ้นมาเพื่อต่อต้านคักค่านคณะราษฎร ต่อมายุบและรวมกับพรรคประชาชน ตั้งเป็นพรรคประชาธิปไตยขึ้น

2. พรรคสหชีพ มีนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เป็นหัวหน้าพรรค เน้นหนักค่านสังคมนิยม ตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรม

3. พรรคแนวร่วมรัฐธรรมนูญ มีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้าพรรค ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรม แต่ไม่นิยมนโยบายสังคมนิยมแบบเลือกตั้งของพรรคสหชีพ

¹ ผู้มีสิทธิพลในการร่างรัฐธรรมนูญนี้คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งมีความประสงค์ที่จะให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาต่อสู้กับทางรัฐสภา มิฉะนั้นกลุ่มทหารอาจใช้การปฏิวัติหรือรัฐประหารเข้ามาแทนที่.

² รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 มาตรา 14.

³ สรุปความจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 63 - 64.

4. พรรคประชาธิปัตย์ มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค นโยบายเสรีนิยม ตั้งขึ้นมาเพื่อต่อต้านหลวงประดิษฐมนูธรรม
 5. พรรคธรรมาธิปัตย์ มีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นหัวหน้าพรรค นโยบายเน้นหนักชาตินิยม ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม
 6. สหพรรค มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าพรรค นโยบายเน้นหนักชาตินิยม ตั้งขึ้นมาเพื่อหาเสียงสนับสนุนสภาส้มขี้เฒ่าเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก และดวงคุณพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นฝ่ายค้านที่เข้มแข็งในสภานั้น
 7. พรรคกสิกร มีพระสรยุทธเสนีย์ เป็นหัวหน้าพรรค ตั้งขึ้นมาเพื่อเข้าสมัครรับเลือกตั้ง มีนโยบายส่งเสริมอาชีพกสิกรทั่วไป
 8. พรรคชาติสังคมนิยมประชาธิปไตย มีพลโท. บัญญัติ เทพหัสดินทร์ เป็นหัวหน้าพรรค ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่นเดียวกับพรรคธรรมาธิปัตย์
 9. พรรคประชาชน มีนายเลียง ไชยกาล เป็นหัวหน้าพรรค พรรคนี้ตั้งขึ้นมาภายหลังที่เกิดแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์และรวบรวม ส.ส. ที่แตกแยกออกมาจากพรรคอื่น ๆ นโยบายเสรีนิยม
 10. พรรคกสิกรมกร มีนายวรการบัญชา เป็นหัวหน้าพรรค ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่นเดียวกับพรรคธรรมาธิปัตย์และพรรคชาติสังคมนิยมประชาธิปไตย
 11. กลุ่มอิสระ กลุ่มนี้มีสมาชิกไม่กี่คน มีนโยบายไม่ฝักใฝ่กับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด แต่แท้จริงก็สนับสนุนหลวงประดิษฐมนูธรรม อยู่ในที่
- ต่อมาวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 เกิดรัฐประหารเงี้ยว คณะรัฐประหารเลิกใช้รัฐธรรมนูญ 2492 และนำเอารัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 มาใช้แทนโดยแก้ไขเพิ่มเติมและห้ามชุมนุมทางการเมืองด้วย
- สรุปแล้ว ในช่วงปี 2489 จนถึงการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2490 มีพรรคการเมืองเกิดขึ้น 10 พรรค ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์

สนับสนุนพรรคการเมืองขึ้น 3 คน คือ นายปรีดี พนมยงค์ นายควง อภัยวงศ์ และจอมพล ป.พิบูลสงคราม ช่วงระยะ 2489 - 90 มีการเลือกตั้ง 3 ครั้ง แต่เปลี่ยนแปลงรัฐบาล 10 ชุด มีการยึดอำนาจและกบฏรวม 7 ครั้ง การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง เป็นไปโดยใช้กำลังมากกว่าดำเนินไปตามกฎเกณฑ์

พรรคการเมืองภายใต้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2498 (พ.ร.บ.พรรคการเมืองฉบับแรกระหว่าง พ.ศ.2498 - 2501) ¹

จาก พ.ศ.2494 ถึง พ.ศ.2498 ประเทศไทยมีการปกครองโดยปราศจากพรรคการเมือง จนถึงปี 2496 จอมพล ป.พิบูลสงครามเดินทางไปทัศนจรรอมโลก ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีพรรคการเมืองในไทยเหมือนต่างประเทศ จึงได้เสนอร่างกฎหมายพรรคการเมืองเข้าสภา และได้รับอนุมัติให้ประกาศใช้เป็นกฎหมาย วันที่ 19 กันยายน 2498 ซึ่งก่อนหน้านี้มีผู้เสนอให้มีกฎหมายพรรคการเมืองเหมือนกัน แต่ก็ตกไปทุกครั้ง พรรคการเมืองไทยก็เฟื่องฟูอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่าครั้งนี้มีมาจดทะเบียนพรรคถึง 23 พรรค ² ในจำนวนนี้มี 6 พรรค เท่านั้น ที่ได้รับเลือกในคราวเลือกตั้ง 26 ก.พ. 2500 ³ ดังนี้ ซึ่งมีพรรคสำคัญ 2 พรรค ที่น่าพิจารณาคือ

¹ สรุปลความจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 64 - 67.

² ชรรค์ชัย มุนปาน, บรรณาธิการ, ประชาธิปไตยเลือกตั้ง 18 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิเศษ, 2510), หน้า 186.

³ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, พรรคและกลุ่ม, หน้า 56.

พรรคเสรีมั่งคั่งคิลาและพรรคประชาธิปไตย พรรคเสรีมั่งคั่งคิลา เป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่และมีชื่อมากที่สุด เพราะจัดตั้งโดยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าพรรค พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นเลขาธิการ นโยบายของพรรคก็เอนเคียงกับนโยบายที่รัฐบาลจอมพล ป. ใช้บริหารประเทศนั่นเอง คือนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม และนโยบายการเมืองแบบประชาธิปไตย

พรรคประชาธิปไตย พรรคที่เคยตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ เมื่อก่อนได้กลับคืนชีพอีกครั้งหนึ่ง โดยมีนายควง อภัยวงศ์เป็นหัวหน้าพรรคเช่นเดิม นายใหญ่ ศวิตชาติ เป็นเลขาธิการพรรค มีนโยบายทางการเมืองแบบประชาธิปไตย และนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม โดยส่งเสริมเสรีภาพส่วนบุคคล

นอกจากนี้ก็มี พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคกรรมกร พรรคเศรษฐกิจ พรรคชาวนา พรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย พรรคสงเคราะห์อาชีพและการกุศล พรรคธรรมาธิปไตย พรรคชาตินิยม พรรคสหภาพกร พรรคสังคมนิยม พรรคชบวนการไฮด์ปาร์ค พรรคชาติประชาธิปไตย พรรคหนุ่มไทย พรรคสหพันธ์เกษตรกร พรรคราษฎร พรรคคนดี พรรคอิสระ พรรคประชาชน พรรคศรีอารีย์เมตไทย พรรคไทยมุสลิมหรือพรรคไทยอิสลาม พรรคสยามประเทศ พรรคสหภูมิ พรรคชบวนการสหพันธ์รัฐสากลนิยม พรรคอีสาน พรรคชาติสังคมนิยม พรรคปิฎกภูมิ พรรคประชาราษฎร์ พรรคสหพันธ์ประชาธิปไตย¹

¹ รายละเอียด โปรดหาอ่านเพิ่มเติมได้ใน ปริชา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 64 - 67.

พรรคการเมืองเหล่านี้ได้ถูกยกเลิกไปตามคำสั่งของคณะปฏิวัติหลังจาก
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 และประกาศยกเลิก
รัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495 จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มี
คำสั่งห้ามการชุมนุมทางการเมือง โดยเด็ดขาด จึงเป็นอันว่าประชาธิปไตยของไทยยุค
การเมืองเฟื่องฟูก็ต้องสิ้นสุดลงอีกวาระหนึ่ง

พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ.พรรคการเมือง พ.ศ.2511 (2511-2514)¹

การยึดอำนาจการปกครองเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
ทำให้ประเทศไทยปราศจากพรรคการเมืองมาเป็นเวลากว่า 10 ปี ในช่วงระยะเวลา
ระหว่าง 20 ตุลาคม 2501 - 20 มิถุนายน 2511 คณะปฏิวัติปกครองประเทศไทย
โดยอาศัยอำนาจตามคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติและต่อมาได้ร่างรัฐธรรมนูญการปกครอง
ราชอาณาจักร พ.ศ.2502 ขึ้น และใช้ไปจนกว่าการร่างรัฐธรรมนูญฉบับพ.ศ.2511 จะแล้วเสร็จ

พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ.พรรคการเมือง พ.ศ.2511 มีดังนี้ ซึ่ง
มีพรรค 2 พรรค ที่น่าพิจารณา คือ พรรคสหประชาไทย และพรรคประชาธิปไตย

พรรคสหประชาไทย หัวหน้าคณะรัฐบาลในขณะนั้น คือ จอมพลถนอม กิตติขจร
เป็นหัวหน้าพรรค โดยมีพลเอก ประภาส จารุเสถียร นายพจน์ สารสิน และ
พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิรวงศ์ เป็นรองหัวหน้าพรรค และมี พล.อ.ท.วี จุลทรัพย์
เป็นเลขาธิการ พรรคนี้นับนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยม

พรรคประชาธิปไตย เป็นพรรคเก่าแก่กว่าพรรคหนึ่ง โดยมีหัวหน้าพรรค
ได้แก่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับตำแหน่งสืบแทน นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งถึง
แก่อนิจกรรมไปแล้ว รองหัวหน้าพรรคคือ คุณหญิง เสชา อภัยวงศ์ และนาย
บุญเท่ง ทองสวัสดิ์ โดยมีนายใหญ่ ศวิตชาติ เป็นเลขาธิการ (ต่อมา

¹ สรุปความจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 69-71.

นายธรรมบุญ เทียนเงิน (เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการพรรคแทน) ยึดนโยบายเสรีนิยม
อย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด นอกจากนั้นมีพรรคการเมืองต่าง ๆ ดังนี้
พรรคแนวประชาธิปไตย พรรคประชาชน พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคแนวร่วม
เศรษฐกิจ พรรคสัมมาชีพช่วยชาวนา พรรคแรงงาน พรรคประชาพัฒนา พรรค
ชาวนาชาวลาวไร่ พรรคอิสระธรรม พรรคสยามใหม่ พรรคชาติประชาธิปไตย พรรค
อิสระ พรรคชาตินิยม พรรคท้องถิ่นก้าวหน้า พรรคสังคมประชาธิปไตย¹

จากผลการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 ปรากฏว่า พรรค
สหประชาไทยได้รับเลือกเข้าไปมากที่สุดคือ 76 ที่นั่ง เป็นผลให้จอมพล ถนอม กิตติขจร
ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง รัฐบาล จอมพลถนอมบริหารประเทศอยู่
ได้ไม่นานก็อ้างความยุ่งเหยิงในสภาและสถานการณ์ภายนอก แล้วทำการรัฐประหาร
ตัวเอง เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 จัดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ แต่ยังไม่
มีการประกาศใช้สักที ทำให้หนังสือ นักศึกษาและประชาชนจำนวนหนึ่งซึ่งเรียกร้อง
ให้มีรัฐธรรมนูญโดยเร็ว และพร้อมที่จะมีการเลือกตั้งรัฐบาลได้จับกุมกลุ่มผู้เรียกร้อง
รัฐธรรมนูญในข้อหากบฏจึงได้เกิดการต่อต้านครั้งใหญ่ในวันที่ 14 - 15 ตุลาคม 2516
เหตุการณ์ครั้งนั้นรุนแรงจนถึงขั้นนองเลือดในที่สุด จอมพล ถนอม กิตติขจร นายก
รัฐมนตรี และจอมพล ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี ต้องลาออกจาก
ตำแหน่งและเดินทางออกนอกประเทศไป²

¹ รายละเอียด โปรดหาอ่านเพิ่มเติมได้ใน ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ,
พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 69 - 71.

² หนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ 12 ตุลาคม 2519.

พรรคการเมืองภายใต้ พ.ร.บ. พรรคการเมือง พ.ศ.2517 (พ.ศ.2517-2519)¹

หลังจากรัฐบาล จอมพล ถนอม กิตติขจร ถูกโค่นเมื่อกลางเดือนตุลาคม 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการฯ แต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลรักษาการขึ้น ต่อมารัฐบาลชุดนี้ได้จัดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ขึ้น และประกาศใช้เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2517²

ต่อมาในวันที่ 17 ตุลาคม 2517 ก็ได้มี พ.ร.บ.พรรคการเมืองประกาศใช้ และหลังจากนั้นก็ยังมีผู้ไปยื่นขอจดทะเบียนตั้งพรรคการเมืองที่กระทรวงมหาดไทยมากมาย เมืองไทยก็เข้าสู่ยุคการเมืองเฟื่องฟูอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่เขาไปกว่า 2 ปี ในการนี้มีพรรคการเมืองที่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายแล้วรวมทั้งสิ้น 43 พรรค คือ พรรคกิจสังคม พรรคกรรมกร พรรคสังคมนิยม พรรคเกษตรกร พรรคเกษตรสังคม พรรคชยวนการมวลชน พรรคชาติไทย พรรคไท พรรคไทยสันติภาพ พรรคไทยรวมไทย พรรคธรรมสังคม พรรคแนวสันติ พรรคแนวร่วมสังคมนิยม พรรคประชาธิปไตย พรรคประชาธิปไตย พรรคประชาสันติ พรรคประชาธรรม พรรคประชาก้าวหน้า พรรคแผ่นดินไทย พรรคพลังใหม่ พรรคพลังประชาชน พรรคพลังราษฎร พรรคฟื้นฟูชาติไทย พรรคพัฒนาจังหวัด พรรคมหาชน พรรคแรงงาน พรรครัฐบุรุษ พรรคราษฎร พรรคแหลมทอง พรรคศรีอารยะ พรรคเศรษฐกร

¹ สรุปความจาก บัญชา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 71 - 76.

² ระหว่างที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี 2517 ยังไม่เสร็จ รัฐบาล นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ยังคงนำเอาธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515 ที่รัฐบาลคณะปฏิวัติของ จอมพล ถนอม กิตติขจร ร่างขึ้นมาใช้ต่อไปพลางก่อน.

พรรคสังคมนิยมก้าวหน้า พรรคสังเคราะห์อาชีพและการกุศล พรรคสังคมนิยมพัฒนา พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย พรรคสังคมนิยมเสรีประชาธิปไตย พรรคสยาม พรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย พรรคสังคมนิยมชาตินิยม พรรคเสรีชน พรรคสันติชน พรรคอธิปไตย พรรคสยามใหม่¹

อย่างไรก็ตาม ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 26 มกราคม 251๘ ปรากฏว่าไม่มีพรรคการเมืองใดได้รับเลือกเป็นเสียงข้างมากพอที่จะจัดตั้งรัฐบาลได้² ต่อมาเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 251๘ สภาผู้แทนฯ ได้มีการหาเสียงหาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และได้ฟอร์มรัฐบาลผสมระหว่างพรรคประชาธิปัตย์กับพรรคเกษตรสังคมขึ้น แต่ปรากฏว่าเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 251๘ รัฐบาลผสมชุดนี้ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนฯ เป็นผลให้รัฐบาลผสมชุดประชาธิปัตย์เกษตรสังคมของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ต้องพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ตามวิถีสถิติทางรัฐธรรมนูญ ต่อมาเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 251๘ ได้มีการหาเสียงเพื่อหาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีกันใหม่ ผลปรากฏว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รวบรวมพรรคต่าง ๆ รวม 7 พรรค จัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้นเป็นผลสำเร็จ และได้รับความไว้วางใจจากสภา เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 251๘ ซึ่งเป็นรัฐบาลชุดที่ 36 ของไทย³

¹ รายละเอียด โปรดหาอ่านเพิ่มเติมได้ใน ปริชา พงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 71 - 74.

² หมายความว่าไม่มีพรรคการเมืองพรรคใดเลยได้รับเลือกเกินกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวน ส.ส.ทั้งหมด (269 คน) คือ 135 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกมากที่สุดก็เพียง 73 คน เท่านั้น.

³ รัฐบาลผสมชุดที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี มีทั้งหมด 7 พรรค คือ พรรคสังคมนิยม พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคสันติชน พรรคสังคมนิยม พรรคพลังประชาชน และพรรคไท.

แต่รัฐบาลผสมของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ต้องประสบปัญหาการขาดเสถียรภาพตลอดมา ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีต้องตกสลิใจยุบสภาเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2519 และกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 4 เมษายน 2519 ผลการเลือกตั้งคราวนี้ปรากฏว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคมกลับไม่ได้รับเลือกตั้ง และยังปรากฏว่าพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด แต่ก็ยังไม่มีเสียงข้างมากโดยเด็ดขาด¹ อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ก็ได้รับมอบหมายให้จัดตั้งรัฐบาลผสมร่วมกับพรรคชาติไทย พรรคธรรมสังคม และพรรคสังคมนิยม ในเดือนเมษายน 2519 (ระบายนั้นเรียกกันว่ารัฐบาล"จตุรพรรค")

แต่รัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ต้องประสบมรสุมทางการเมืองเช่นเดียวกับรัฐบาลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยเฉพาะปัญหาการแตกแยกกันภายในพรรคประชาธิปัตย์เองก็มีการแยกกันออกเป็นกลุ่ม ๆ โดยแต่ละกลุ่มต่างก็มี "เจ้านาย" ของตนเอง และพยายามแสวงหา "ลูกน้อง" สนับสนุน จึงสร้างความแตกแยกที่ไม่สามารถประสานกันได้ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เองก็ไม่สามารถประสานความแตกแยกเหล่านั้นได้ ประกอบกับมีการขัดแย้งกันในระหว่างพรรคการเมืองที่เข้าร่วมรัฐบาลผสมอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันก็มีการปะทะกันระหว่างกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ โดยเฉพาะกลุ่มนิสิตนักศึกษาซึ่งแบ่งออกเป็น "กลุ่มซ้าย" และ "กลุ่มขวา" จนถึงกับใช้กำลังเข้าปะทะกัน รัฐบาลผสมก็ไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ ในที่สุด ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงลาออกจากตำแหน่งในเดือนกันยายน 2519 แต่ต่อมาก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกในเดือนตุลาคม 2519 แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหา

¹ โปรดกฐ์ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, "ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการเมืองไทย" ใน การเมืองและสังคม, ประณต นันทิยะกุล (บรรณาธิการ) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 25 - 29.

ความแตกแยกกันภายในพรรคประชาธิปไตยได้อีก โดยเฉพาะกรรมการบริหารของพรรค
 เอง จึงเกิดการแบ่งออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ภายในพรรคประกอบด้วยเกิดวิกฤติการณ์ทาง
 การเมืองที่ร้ายแรงหลายอย่าง ทำให้สถานการณ์ทางการเมืองเกิดความวุ่นวายและ
 สับสน ในที่สุดจึงเกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินขึ้นโดยคณะทหารซึ่งมี
 พล.ร.อ.สังข์ ชลออยู่ เป็นหัวหน้า เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 หลังจากนั้น
 นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ก็ได้รับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ทำการบริหาร
 ประเทศสืบมาจนกระทั่งเกิดการปฏิวัติขึ้นอีกครั้งเมื่อเดือน ตุลาคม 2520 โดยการนำ
 ของ พล.ร.อ.สังข์ ชลออยู่ และหลังจากนั้น พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์
 เลขาธิการคณะปฏิวัติก็ได้รับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีสืบแทน
 นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ในระหว่างนี้ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ปกครอง
 ประเทศภายใต้รัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักรไปพลางก่อน จนกระทั่งได้ประกาศใช้
 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2521.

พรรคการเมืองระหว่างปี พ.ศ.2522 ถึงปัจจุบัน¹

ในเดือนเมษายน พ.ศ.2522 ได้มีการเลือกตั้งทั่วไป โดยที่ยังไม่มีพระราช
 บัญญัติพรรคการเมืองแต่อย่างใด บรรดานักการเมืองทั้งหลายจึงรวมตัวกันเป็น "กลุ่ม
 การเมือง" แต่เรียกชื่ออย่างไม่เป็นทางการว่า "พรรค" ซึ่งคาดว่าเมื่อพระราชบัญญัติ
 พรรคการเมืองประกาศใช้เมื่อใด กลุ่มการเมืองเหล่านี้ก็จะจดทะเบียนเป็นพรรค
 การเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมายต่อไป

ผลการเลือกตั้งในเดือนเมษายน พ.ศ.2522 ปรากฏว่า กลุ่มการเมือง
 หลายกลุ่มที่สนับสนุนพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้รับชัยชนะ ในที่สุดกลุ่มการเมือง

¹ สรุปความจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 76.

เหล่านี้ได้รวมตัวกันสนับสนุนพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในขณะที่เดียวกัน สมาชิกวุฒิสภาก็ล้วนแต่เป็นผู้ที่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เสนอชื่อกราบบังคมทูลในการโปรดเกล้าแต่งตั้งทั้งสิ้น ซึ่งสมาชิกวุฒิสภาส่วนใหญ่ให้ความสนับสนุน พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ภัยเหตุนี้ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ จึงได้รับเลือกจากรัฐสภาให้ดำรงตำแหน่งนายรัฐมนตรี ทั้ง ๆ ที่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้รับเสียงสนับสนุนข้างน้อยในสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็ได้รับเสียงสนับสนุนจากสมาชิกวุฒิสภาเป็นส่วนใหญ่

จากการที่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้รับเลือกจากรัฐสภาดังกล่าวนี้เอง พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ จึงได้รับโปรดเกล้าเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งในเดือนเมษายน พ.ศ.2522 และบริหารประเทศมาจนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ.2522 ซึ่งพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ขอลาออกจากตำแหน่งเนื่องจากขาดความสนับสนุนในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา อันสืบเนื่องมาจากสาเหตุของการประกาศขึ้นราคาน้ำมันเชื้อเพลิงและแก๊สเป็นสำคัญ

หลังจากนั้น พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลชุดพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ก็ได้รับเลือกจากรัฐสภาเป็นเอกฉันท์ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังนั้นพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จึงได้รับโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีในเดือนมีนาคม พ.ศ.2523 โดยเชิญกลุ่มการเมือง 4 กลุ่มเข้าร่วมรัฐบาล คือ กลุ่มกิจสังคม กลุ่มประชาธิปไตย กลุ่มชาติไทย และกลุ่มสยามประชาธิปไตย และเป็นที่หวังว่าภายหลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองแล้ว กลุ่มต่าง ๆ ก็จะต้องมาจดทะเบียนเป็นพรรคการเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมายต่อไป

1
สรุป

จากประวัติของพรรคการเมืองไทยดังกล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ประเทศไทยเริ่มมีการจัดตั้งพรรคการเมืองตามพระราชบัญญัติพรรคการเมืองเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.249๕ ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรกของประเทศไทย เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.249๕ ซึ่งมีการจดทะเบียนพรรคการเมืองจำนวนถึง 30 พรรค แต่เมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้นในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติได้ยกเลิกพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.249๕ ไปเสีย ทำให้พรรคการเมืองทั้งหมดสิ้นสุดลงไปโดยอัตโนมัติ

ต่อมาเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ.2506 จอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อ ก็ได้จัดให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองอีกครั้งเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2511 นับเป็นกฎหมายพรรคการเมืองของประเทศไทย ฉบับที่ 2 ในกรณีนี้ก็มีผู้มาจดทะเบียนพรรคการเมืองรวม 17 พรรค แต่ครั้นเมื่อจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ทำการปฏิวัติตัวเองเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2513 มีผลทำให้พรรคการเมืองทั้งหมดสิ้นสุดลงอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ในสมัยรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองขึ้นอีกเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2517 นับเป็นกฎหมายพรรคการเมือง ฉบับที่ 3 ซึ่งมีผู้มาขอจดทะเบียนพรรคการเมืองถึง 43 พรรค แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพรรคการเมืองต้องสิ้นสุดลงไปอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากเกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 โดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ เป็นหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

¹ สรุปความจาก ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย, หน้า 76 - 77.

ในปัจจุบัน พระราชบัญญัติพรคการเมืองได้ประกาศใช้ออกมาแล้วเมื่อปลายปี พ.ศ. 2524 ทำให้กลุ่มการเมืองต่าง ๆ ที่ได้เคลื่อนไหวเตรียมรับพระราชบัญญัติพรคการเมืองฉบับนี้ได้เริ่มจดทะเบียนเป็นพรคการเมืองให้ถูกต้องตามกฎหมายต่อไป เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเลือกตั้งในคราวหน้าซึ่งกำหนดไว้ในปี 2526 ซึ่งปัจจุบันพรคการเมืองที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการทางการเมืองไทย ได้แก่ พรคชาติไทย พรคกิจสังคม พรคประชาธิปไตย พรคสยามประชาธิปไตย พรคประชากรไทย พรคชาติประชาธิปไตย เป็นต้น

สำหรับรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ร่วมรัฐบาลกับพรคกิจสังคม พรคประชาธิปไตย และพรคสยามประชาธิปไตย บริหารประเทศมาตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2523 ซึ่งได้มีการปรับคณะรัฐมนตรีถึง 3 ครั้ง และยังคงบริหารประเทศมาจนถึงปัจจุบัน

2. กำเนิดพรคประชาธิปไตย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้วพรคการเมืองได้อุบัติขึ้นเป็นพรคแรกของไทยคือ พรคคณะราษฎร ซึ่งเป็นพรคของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั่นเอง แต่ยังเป็นคณะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลยังไม่มีแนวนโยบายอย่างชัดเจนอย่างพรคการเมืองในต่างประเทศ มีแต่แนวนโยบายทางการเมืองภายในของคณะพรคก่อการ เรียกว่าหลัก 6 ประการเท่านั้น¹

¹ หลัก 6 ประการของคณะราษฎร คือ 1) หลักเอกราช 2) หลักความสงบภายใน 3) หลักเศรษฐกิจ 4) หลักสิทธิเสมอภาค 5) หลักเสรีภาพ 6) หลักการศึกษา.

ต่อมามีคณะกรรมการเมืองซึ่งเกิดขึ้นมา คือ คณะชาติ โดยมีพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ และ ดร.โชติ คุ่มพันธุ์ เป็นต้นคิด ต่อมาคณะชาติก็ต้องล้มเลิกไป โดยที่หลวงวิจิตรวาทการเข้ามาเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนคณะชาติคนอื่น ๆ ก็ต้องประสบกับวิบากกรรมทางการเมืองไป เป็นอันว่าคณะราษฎรหรือบุคคลในคณะราษฎรได้กุมอำนาจทางการเมืองและการปกครองประเทศไทยมาจนกระทั่งถึงเสร็จสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งประเทศไทยได้ประกาศสันติภาพเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2486¹

หลังจากวันประกาศสันติภาพเป็นต้นมา พรรคการเมืองก็เริ่มมีขึ้น เช่น พรรคสหชีพ ของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ พรรคก้าวหน้าของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และพรรคประชาธิปไตย ของ ดร.โชติ คุ่มพันธุ์ ส่วนคณะราษฎรเดิมได้แปรรูปมาเป็นพรรคแนวรัฐธรรมนูญ แต่ภายหลังสงครามนั้นประเทศไทยเราได้มีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยใหม่ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 เวลานั้นอำนาจทางการเมืองและการปกครองจึงตกอยู่ในกำมือของนายปรีดี พนมยงค์ อธิบดีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และรัฐบุรุษอาวุโสและหัวหน้าพรรคเสรีไทย ซึ่งเป็นคนสำคัญคนหนึ่งในการคณะราษฎรมาตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 เป็นต้นมา²

ภายหลังประกาศสันติภาพ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2486 พันตรีควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ขณะนั้น ได้ลาออกจากตำแหน่งเพื่อความเหมาะสมกับสถานการณ์

¹ ธีรฤทธิ สุธิสสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ (กรุงเทพมหานคร : พรรคประชาธิปัตย์, 2519), หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน.

ที่เคยมารบร่วมรุกรกันมากับญี่ปุ่น ต่อมานายทวี บุญยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ได้ 17 วัน (31 สิงหาคม 24๘3 - 17 กันยายน 24๘3) เพื่อรอ มรว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นหัวหน้าเสรีไทยนอกประเทศจะเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อ มรว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีช่วง 17 กันยายน 24๘7 - 31 มกราคม 24๘๘ ก็ได้มีการยุบสภาและมีการเลือกตั้งทั่วประเทศ ปรากฏว่าพันตรีทอง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งเป็นครั้งที่ 2 แต่เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่เพียงไม่กี่เดือนก็เกิดเหตุทางการเมืองถึงต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 1๘ มีนาคม 24๘9 เนื่องจากที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน พ.ศ. 24๘9 ซึ่งนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส. อุบลราชธานี เป็นผู้เสนอ นัยว่าเพื่อล้มรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ เพื่อเปิดโอกาสให้นายปรีดี พนมยงค์ เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรี ปรากฏว่าร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้รัฐบาลแพ้เสียง 65 ต่อ 63 ตามที่คลองประชาชีพไทยแล้ว รัฐบาลมีทางเลือก 2 ทาง 1. ยุบสภาผู้แทนราษฎรเลือกตั้งใหม่ 2. ลาออกจากการเป็นรัฐบาล เพื่อให้สภาเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ นายควง เลือกเอาวิธีที่ 2 ในสภาได้มีการเสนอชื่อบุคคล 2 คน เพื่อแข่งขันเข้ารับเลือกตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี คือ นายปรีดี พนมยงค์ และนายควง อภัยวงศ์ ในที่สุดนายปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 24๘9 เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้วพรรคประชาธิปัตย์จึงได้อุบัติขึ้น เมื่อวันที่ 6 เมษายน 24๘9 มาเป็นคู่แข่งทางการเมือง เป็นพรรคฝ่ายค้านของรัฐบาลตลอดมา

กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ นายควง อภัยวงศ์ ได้เล่าประวัติการกำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ไว้ในหนังสือที่ระลึกพรรคประชาธิปัตย์ชุมนุม พ.ศ. 2501 ลงวันที่ 5 กันยายน 2501 ว่า ¹

¹ หนังสือที่ระลึกพรรคประชาธิปัตย์ชุมนุม พ.ศ. 2501 พิมพ์คราวฉลองพรรคครบรอบ 12 ปี พ.ศ. 2501, อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 3.

"กำเนิศพรรคประชาธิปไตยนั้น เมื่อคุณเสนีย์ ปราโมช ได้พ้นจากตำแหน่งเอกอัครราชทูต ณ กรุงวอชิงตัน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ได้มาเป็นนายกรัฐมนตรีต่อจากนายทวี บุญยเกษตร และเมื่อได้จัดการทำสัญญาสมบูรณแบบกับฝ่ายอังกฤษและอเมริกาเรียบร้อยแล้ว ก็ได้มายุบสภาผู้แทนราษฎรให้มีการเลือกตั้งกันใหม่ ในขณะนั้นหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) กับพวก มีความปรารถนาจะให้ นายคิเรก ชัยนาม ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แต่เมื่อถึงคราวเลือกนายกรัฐมนตรีในสภาเข้า คณะแนเสียงของสมาชิกทั้งประเภท 1 และประเภท 2 ส่วนใหญ่มาเลือกข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งยังความไม่พอใจแก่นายปรีดีและพวกเป็นอย่างมาก แต่ นายปรีดีก็มีได้แสดงออกมานอกหน้า ในสภาเวลานั้นมีการ เสนออภิปรายอย่างมากมาย ในจำนวนกฎหมายทั้งหมดที่เสนอนั้นมีกฎหมายปิดป้ายแจ้งราคาล้างของ เสนอโดย นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ซึ่งต่อมาได้ถูกขนานนามว่า "กฎหมายปิดป้ายข้าวเหนียว" กฎหมายฉบับนี้ นายทองอินทร์ได้ร่างมา เมื่อสมัยที่เป็นรัฐมนตรีร่วมกับข้าพเจ้าในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้วเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์แก่พระราชราษฎรอย่างใด แต่กลับจะทำความยุ่งยากให้มากกว่า โดยเฉพาะทางค่านหัวเมือง และนายทองอินทร์ก็ได้ยอมจำนนต่อเหตุผลในครั้งกระนั้น เมื่อมาถึงครั้งที่กล่าวนี้ นายทองอินทร์ในนามของพรรคสหชีพกลับเสนอมารใหม่ รัฐบาลข้าพเจ้าแพ้คะแนนเสียงในชั้นรับหลักการของกฎหมายฉบับนั้น 2 คะแนน ข้าพเจ้าและคณะก็กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง

ขณะนั้นมีสมาชิกสภาหลายนายได้ประชุมปรึกษากันจัดตั้งพรรคขึ้น มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายเลียง ไชยกาล นายปริญญา จุฬามาศย์ นายสุวิชัย พันธะเศรษฐ์ นายชวลิต อภัยวงศ์ นายอินทур วรกุล นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ และนายฟอง สิทธิธรรม เป็นผู้ตั้งพรรค โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เอาพรรคก้าวหน้าของตนมารวมกับพรรคประชาธิปไตยของ ดร.โชติ คุ่มพันธ์ แล้วให้ชื่อว่า "พรรคประชาธิปไตย" เมื่อได้ร่างข้อบังคับกันเรียบร้อยแล้ว จึงพากันมาหาข้าพเจ้าที่บ้านหน้าสนามกีฬาแห่งชาติ ก็แจ้งแสดงเหตุผลและขอร้องให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่งหัวหน้าพรรคประชาธิปไตย ข้าพเจ้าเองในครั้งกระนั้นยังไม่เลื่อมใสในระบบพรรคการเมืองมากนัก

เพราะเห็นว่าสมาชิกสภาที่ดี ประชาชนก็ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริงในระบบนี้ เมื่อมีระบบพรรคขึ้นแล้วจะยังความไม่ราบรื่นในสภา แต่เมื่อได้มีการตั้งพรรคกันไปบ้างแล้ว เช่น พรรคสหชีพ และพรรคแนวรัฐธรรมนูญ เป็นต้น กับทั้งกลุ่มนี้มีเจตน์จำนงอันแน่วแน่จะตั้งพรรคกันจริง และผู้ที่อยู่ในกลุ่มนี้ก็เป็นผู้มีวุฒิความรู้และคงแก่เรียนกันดี ข้าพเจ้าจึงตกลงใจรับตำแหน่งเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปไตย การประชุมครั้งแรก เราได้ตกลงยืมห้องชั้นล่างตำหนักของพระนาง เจ้าสุวัทนา เป็นที่ประชุม โดยที่ท่านเจ้าของตำหนักเสด็จไปประทับในต่างประเทศแล้วนี่คือประวัติโดยย่อ ๆ ของการก่อตั้งพรรคประชาธิปไตย และชาวประชาธิปไตยได้ยึดถือเอาวันที่ 5 เมษายน เป็นวันกำเนิดของพรรค

ท่านทั้งหลายจะเห็นว่า พรรคประชาธิปไตยได้ยืนยงคงอยู่มาจนทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่เราได้ประสพมรสุมทางการเมืองมานับครั้งไม่ถ้วน แต่พรรคประชาธิปไตยก็ยังคงอยู่ถึงแม้ว่าบางคราวในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะได้ประกาศให้เลิกล้มพรรคการเมือง แต่พรรคประชาธิปไตยก็ยังคงอยู่ บรรดาสมาชิกของพรรคก็คงยึดมั่นในอุดมการณ์ของตนตลอดมา บางท่านอาจจะตั้งคำถามว่า ทำไมสมาชิกประชาธิปไตยจึงจับกลุ่มกันเหนียวแน่นและช่วยกันรักษาอุดมคติและชื่อเสียงของพรรคเป็นอันดีจนถึงปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าก็ขอตอบว่า เพราะในชั้นแรกพรรคประชาธิปไตยได้รวบรวมตั้งเป็นพรรคแล้วจึงจัดหาหัวหน้า โดยเหตุนี้บรรดาสมาชิกของพรรคทั้งหมดจะต้องรับผิดชอบในความเป็นอยู่ของพรรค ทั้งต้องรักษาเกียรติคุณของพรรคด้วย ส่วนหัวหน้าพรรคนั้นเป็นเพียงแต่ผู้ที่สมาชิกของพรรคอุปโลกขึ้น จะเปลี่ยนกันเมื่อใดก็ได้ในเมื่อเห็นว่าควรเปลี่ยน ซึ่งตรงกันข้ามกับพรรคที่ตั้งกันมาโดยหัวหน้าพรรคแสวงหาลูกพรรคหรือสมาชิกของพรรคมาสนับสนุน อันเป็นเหตุให้สมาชิกของพรรคไม่มีความรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่และเกียรติของพรรคเท่าใดนัก ทั้ง ๆ ที่สมาชิกรับว่ามีอุดมคติตรงกัน เราจึงเห็นได้ว่าเมื่อหัวหน้าพรรคหมกมุ่นหาอำนาจใคร ลูกพรรคก็แตกกระจายหมด ประหนึ่งรังผึ้งที่ขาดตัวนางพญานาคันนั้น"

นายฟอง สิทธิธรรม อดีตสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้กล่าวถึงกำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ไว้ในหนังสือที่ระลึกพรรคประชาธิปัตย์ ครบรอบ 12 ปี 2489-2501 ไว้ว่า ในตอนแรกได้รับการชักชวนให้เข้าพรรคสหชีพโดยเพื่อนสนิทมาชักชวน แต่ นายฟองเห็นว่านโยบายพรรคบางประการเขาไม่เห็นด้วย อีกประการพรรคสหชีพมาจากพวกเสรีไทยเกือบทั้งหมด จะทำให้เป็นการแยกพวกเสรีไทยกับที่มีใจเสรีไทย ทำให้เกิดความแตกแยก นายฟองจึงไม่เข้าพรรคสหชีพ จึงเป็นฝ่ายค้าน "ระยะนั้นพรรคสหชีพเป็นพรรครัฐบาล มีกำนันมหาศาล ฝ่ายค้านไม่มีพรรค การปฏิบัติงานจึงไม่สู้ทะมัดทะแมง จึงเกิดชักชวนกันขึ้นว่า เราควรมีพรรคกัน ผู้ริเริ่มมี นายเสียง ไชยกาล คร.โชติ คุ้มพันธุ์ นายสุวิธ ทัศนเศรษฐ นายสอน เศรษฐบุตร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ นายเลื้อน พงษ์โสภณ รวมทั้งข้าพเจ้า พรรคที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ให้ชื่อว่า "พรรคประชาธิปัตย์"

พวกเราต่างเร่งรีบเขียนหลักนโยบายขึ้นเป็นการริบควมมุ่งให้ทันการปฏิบัติงานเป็นที่ตั้ง เราตกลงกันว่าแนวนโยบายที่ถาวรนั้นจะไว้ค่อย ๆ คืบคลานและเรียบเรียงกันต่อไป ข้าพเจ้าเป็นคนหนึ่งในจำนวนกรรมการ¹

มีคำบันทึกของ ณิชวุฒิ สุทธิสงคราม ไว้ว่า "พรรคประชาธิปัตย์ได้สนับสนุนอาชีพกรรมกรมาแต่เริ่มตั้งพรรคเป็นเวลา 29 ปีมาแล้ว ..."²

จากข้อเขียนในเรื่องกำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ของ "ทหารเก่า" นั้นได้ความว่าวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2489 รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ลาออก เนื่องจากร่าง

¹ ข้อเขียนของนายฟอง สิทธิธรรม ในหนังสือที่ระลึกพรรคประชาธิปัตย์ ชุมนุม พ.ศ. 2501, อ้างใน ณิชวุฒิ สุทธิสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 5.

² ณิชวุฒิ สุทธิสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 6.

พระราชบัญญัติปิดป้าย พ.ศ. 2469 คณะเสียดียงฝ่ายรัฐบาลนายควงแฟ้ไปเป็น 63
 ต่อ 65 เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเล่่นการเมืองแบบพรรคของฝ่ายค้าน คือพรรค
 สหชีพในขณะนั้นสามารถรวมพลังได้อย่างเข้มแข็งทำให้รัฐบาลแฟ้เสียดียงไปได้ และรัฐบาล
 ลาออก ทำให้ ส.ส.ฝ่ายที่สนับสนุนรัฐบาล (นายควง เติม) นั้นคิดที่จะจัดตั้งพรรค
 การเมืองขึ้นมาบ้าง ส.ส.ฝ่ายเริ่มคิดจัดตั้งพรรคขึ้นมา มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
 นายใหญ่ ศวิตชาติ นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ และนายเสียดียง ไชยกาล โดยนัดกัน
 ไปรับประทานอาหารที่ร้าน ๆ หนึ่ง ถนนดินสอ และได้มีการปรึกษาหารือกันที่จะจัดตั้ง
 พรรคการเมืองขึ้นมาพรรคหนึ่งชื่อว่า พรรคประชาธิปไตย¹

ชจกัถั บุษัฒัฒั ได้กล่าวไว้ในหนังสือ การเมืองและพรรคการเมือง
 ของไทย² ความว่า การที่รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ตอนนั้นต้องล้มไป เพราะ
 ร่าง พ.ร.บ.ปิดป้ายราคาสินค้าที่นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.ฝ่ายค้านเสนอขึ้นมา
 เนื่องจากว่ากลุ่มที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้ดำเนินงานต่าง ๆ อย่างมีระเบียบ
 ตามแบบฉบับของพรรคการเมือง กว้ยเหตุนี้สมาชิกฝ่ายที่สนับสนุนนายควง อภัยวงศ์
 จึงมีความเห็นพ้องต้องกันว่าสมควรที่จะได้มีการร่วมกันจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นเพื่อ
 ปฏิบัติหน้าที่ทางการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรต่อไปอย่างจริงจัง เช่นเดียวกับระบบพรรค
 การเมืองในต่างประเทศ

บรรดาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายตรงข้ามกับนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้
 นัดพบเสียดียงอาหารกันเป็นส่วนตัวที่ร้านอาหารกันในวันนั้น ได้แก่ นายเสียดียง ไชยกาล
 (อุบล) นายสุวิธ ทัศนเศรษฐ (เชียงใหม่) มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (พระนคร)
 หลวงอังคณาบุรุษ (อ่างทอง) นายใหญ่ ศวิตชาติ (นครสวรรค์) นายทอง สิทธิธรรม
 (อุบล) ขุนคณฤทธิศึกษากร (นครราชสีมา) นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ (ลำปาง)

¹ เก็บความจาก ทหารเก่า เบื้องหน้าเบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 1-2.

² ชจกัถั บุษัฒัฒั, การเมืองและพรรคการเมืองของไทย, หน้า 132.

นายบรรจบ วรรณสิทธิ์ (เชียงราย) ฯลฯ รวมทั้งหมคประมาณ 20 คน ¹

สมาชิกทั้งหมดได้ปรึกษากันในการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นโดยเห็นว่าทางฝ่ายรัฐบาลซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีก็ได้มีพรรคการเมืองขึ้นแล้วอีกไม่นานก็จะมีการเลือกตั้งกันใหม่ ภายหลังจากรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขเพิ่มเติมเข้าสู่สภาแล้ว การเมืองต่อไปจะเป็นไปในรูปพรรคอย่างอารยประเทศทั้งหลายในที่สุดที่ประชุมตกลงให้รวมตัวเป็นพรรคการเมืองขึ้น และได้นัดเปิดประชุมกันใหม่ในวันที่ 5 เมษายน 2489 ที่บริษัทโกวิท ทำนํ้าราชวงศ์ การประชุมครั้งนี้เป็นการประชุมอย่างเป็นทางการครั้งแรกที่ประชุมได้ตกลงใช้ชื่อว่า พรรคประชาธิปไตย และแต่งตั้งให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการพรรค มีสมาชิกของพรรคประมาณ 50 คน ²

รวมความได้ว่า พรรคประชาธิปไตยได้กำเนิดขึ้นเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2489 ³ โดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมัยนั้นหลายท่านได้รวมกันเป็นกลุ่มก่อน แล้วจึงได้มาเชิญนายควง อภัยวงศ์ มาเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปไตย และได้มาเชิญ มรว.เสนีย์ ปราโมช มาเป็นรองหัวหน้าพรรค แล้วก็มี การเลือกเลขาธิการพรรค ได้แก่ มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการพรรคคนแรก ส่วนจำนวนสมาชิกพรรค

¹ บุญชาย ศรีสวัสดิ์ พันตรีควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีก่อน 4 สมัย (พระนคร : โรงพิมพ์วิวัฒนา, ม.ป.ป.), หน้า 255.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

³ พรรคประชาธิปไตย กำเนิดจริง 6 เมษายน 2489 แต่เนื่องจากวันกำเนิดตรงกับวันจักรี จึงเลื่อนวันกำเนิดพรรคมาเป็น วันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2489.

ประชาธิปไตยรุ่นแรกหรือยุคแรก ซึ่งเป็นสมาชิกสภาราษฎรอยู่ในเวลานั้น มีประมาณ 45 คนด้วยกัน ดังรายนามต่อไปนี้¹

1. นายควาง อภัยวงศ์	ส.ส. พระนคร	หัวหน้าพรรค
2. มรว. เสนีย์ ปราโมช	ส.ส. พระนคร	รองหัวหน้าพรรค
3. นายสุวิชัย พันธเศรษฐ	ส.ส. เชียงใหม่	
4. นายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์	ส.ส. ลำปาง	
5. นายขาว ธรรมสุชาติ	ส.ส. สุรินทร์	
6. นายประยูร อภัยวงศ์	ส.ส. พิบูลสงคราม	
7. นายสุพรรณ สืบสิทธิ์	ส.ส. สุรินทร์	
8. นายสวาสดี อภัยวงศ์	ส.ส. พระตะบอง	
9. นายเลื่อน พงษ์โสภณ	ส.ส. นครราชสีมา	
10. นายอินทูล วรกุล	ส.ส. ลำปาง	
11. นายสมบุญ บัณฑิต	ส.ส. น่าน	
12. นายไทรสร สุกสว่าง	ส.ส. ชัยนาท	
13. นายชั้น อยู่ถาวร	ส.ส. อ่างทอง	
14. นายบุญผาง ทองสวัสดิ์	ส.ส. เชียงราย	
15. มรว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	ส.ส. พระนคร	
16. นายโย อุลิศ	ส.ส. ราชบุรี	
17. นายปริญญา จุฑามาศย์	ส.ส. กระบี่	
18. นายเกษม บุญศรี	ส.ส. นครสวรรค์	
19. นายเจ๊ะอับดุลลาห์ หวังปุเตะ	ส.ส. สตูล	
20. นายโชติ วิชัยสิทธิ์	ส.ส. สุราษฎร์ธานี	

¹ ธีระวุฒิ สุทธิสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปไตย, หน้า 9.

21. ร.ท. สุรียน ไรวา	ส.ส.นราธิวาส
22. ร.ต.อ.ภิเศก พรหมายน	ส.ส.พระนครศรี
23. นายสังคม ริมทอง	ส.ส.ตานช้าง
24. นายอวัฏ รายนานนท์	ส.ส.จันทบุรี
25. นายสวัสดิ์ คำประกอบ	ส.ส.นครสวรรค์
26. นายใหญ่ ศวิตชาติ	ส.ส.นครสวรรค์
27. นายประสิทธิ์ ฐุพินิจ	ส.ส.กำแพงเพชร
28. นายวงศ์ ไชยสุวรรณ	ส.ส.นราธิวาส
29. นายบุญช่วย อดิตถากร	ส.ส.มหาสารคาม
30. พระยาศรีวิสารวาจา	ส.ส.พระนครศรี
31. นายเชื้อ สนั่นเมือง	ส.ส.เพชรบูรณ์
32. นายประสิทธิ์ บุญอารมย์	ส.ส.สกลนคร
33. นายสอ เจริญรูปุตร	ส.ส.ธนบุรี
34. ร.ต.ไฉยา เกตุเลขา	ส.ส.ขอนแก่น
35. นายอินทร สิงหนเนตร	ส.ส.เชียงใหม่
36. นายประยูร ปานะศิษุ	ส.ส.ชัยนาท
37. ชูชีพจิต สารกรรม	ส.ส.สิงห์บุรี
38. หลวงอังคณาวัณท์	ส.ส.มหาสารคาม
39. นายประสาธ ไชยโท	ส.ส.ยะลา
40. นายเทียม ไชยนิรันดร์	ส.ส.ตาก
41. นายอุกร วิทยานันท์	ส.ส.ฉะเชิงเทรา
42. ชูชคง จุฑิศึกษากร	ส.ส.นครราชสีมา
43. นายวิรัตน์ สุขพันธ์	ส.ส.อ่างทอง
44. นายโรติ กุ่มพันธ์	ส.ส.พระนครศรี
45. นายเตียง ไชยกาล	ส.ส.อุบลราชธานี

(หมายเหตุ สมาชิกที่เป็นส.ส. สังกัดพรรคประชาธิปัตย์ยังมีอีกหลายท่าน แต่ตาม
ที่รวบรวมมามีประมาณ 45 คน)

ส่วนสถานที่ตั้งทำการพรรคประชาธิปัตย์มีหลายแห่ง เริ่มตั้งแต่ตำหนัก
พระนางเจ้าสุวัทนาฯ สวนรื่นฤดี ต่อมาได้ประชุมพรรคกันบนสำนักงาน เสนีย์อรรถการีย์
คราวหนึ่ง ย้ายจากบนสำนักงาน เสนีย์ อรรถการีย์ ถนนราชดำเนินไปตั้งทำการ
พรรคที่บางกระบือ สามเสน ต่อมาย้ายไปตั้งที่บ้านนายควง อภัยวงศ์ และต่อมาย้าย
มาตั้งที่ตึกสุริยัน ถนนราชวงศ์ ต่อมาก็ย้ายไปตั้งทำการประชุมพรรคที่บ้านนายควง
อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคอีก ตอนสุดท้ายย้ายมาตั้งทำการพรรคอยู่ที่กักแถวถนนบำรุง
เมือง ตอนตำบลโรงเลี้ยงเด็ก จนกระทั่งพรรคการเมืองถูกยกเลิกไปโดยจอมพล
สฤษดิ์ ธนะรัชต์ กระทำการปฏิวัติครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 นับเป็น
สถานที่ทำการพรรคแห่งสุดท้ายของพรรคประชาธิปัตย์ยุคนายควง เป็นหัวหน้าพรรค ¹

3. บทบาทของพรรคประชาธิปัตย์ในกระบวนการทางการเมืองไทย ²

บทบาทพรรคประชาธิปัตย์ในระยะแรก พ.ศ. 2489 - 2498 (ก่อนมี พ.ร.บ.พรรค
การเมือง พ.ศ. 2498)

¹ ธีธัญญ์ สุทธิสงคราม, กำเนิดพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 12.

² คัดยอจากหนังสือของ สละ ลิขิตกุล (ทหารเก่า), เบื้องหน้าเบื้อง
หลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 1-402. กล่าวถึงพรรคประชาธิปัตย์ ตั้งแต่กำเนิด
พรรค เดือนเมษายน 2489 จนถึงการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเดือน ตุลาคม 2519.

สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้ตกลงกันกำหนดให้วันที่ 5 เมษายน 2489 คือวันกำเนิดพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นระยะที่รัฐบาลชุดใหม่ของนายปรีดี พนมยงค์ นำคณะรัฐมนตรีเข้าแถลงนโยบายเพื่อขอความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งได้ตกลงร่วมใจกันเป็นฝ่ายค้านรัฐบาล ก็ได้ออกโรงเป็นครั้งแรกในนามของพรรคประชาธิปัตย์ โดยหัวหน้าพรรค รองหัวหน้าพรรค และเลขาธิการพรรค ได้เป็นสมาชิกนำกลุ่มพรรคฝ่ายค้านทั้งหมดโจมตีนโยบายของรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ อย่างเผ็ดร้อนด้วยโวหารการเมือง แต่ไม่ต้องการล้มรัฐบาล เพราะเมื่อถึงคราวที่จะลงมติเค็ดขาดครั้งสุดท้ายว่าจะไว้วางใจคณะรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ หรือไม่ นายคงจึงขอให้สมาชิกในพรรคโค้งคการออกเสียงทั้ง 2 ประเด็น ไม่ไว้วางใจก็ให้เฉยเสียเช่นเดียวกัน ที่เรียกตามภาษาสภากว่า "อับสเทน" แต่ถึงแม้ นายคง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคจะขอร้องให้ "อับสเทน" แต่ก็มีสมาชิก 3 คนที่ไม่เห็นด้วย เพราะเมื่ออภิปรายคัดค้านนโยบายของรัฐบาลแล้วกลับเฉยเสียไม่ยกมือคัดค้านตามหน้าที่เป็นการผิดแบบแผนตามระบอบประชาธิปไตย สมาชิกทั้ง 3 คนนั้นคือ มรว. ศึกฤทธิ์ ปราโมช ส.ส. พระนคร เลขาธิการพรรค นายปริญญา จุฑามาต ส.ส. กระบี่ และนายอินทร สิงหนคร ส.ส. จังหวัดเชียงใหม่

ด้วยเหตุของการคัดค้านในพรรคฝ่ายค้านนี้เอง พรรคประชาธิปัตย์จึงกำหนดการลงคะแนนในมติเค็ดขาดนั้นใหม่ คือให้สมาชิกลงคะแนนโดยอิสระคือที่เรียกตามภาษาสภากว่า "ฟรีโหวต" ซึ่งผลปรากฏออกมาว่า ในการลงมติไว้วางใจรัฐบาล ครั้งนั้น ปรากฏว่าฝ่ายรัฐบาลชนะ ซึ่งได้เสียงสนับสนุนจาก ส.ส. ในพรรคสหชีพและ ส.ส. ประเภทที่ 2 ที่สนับสนุนรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ สมาชิกฝ่ายค้านของพรรคประชาธิปัตย์ส่วนมากงออกเสียงตามที่หัวหน้าพรรคขอร้อง มีสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ 3 คน ที่กล่าวนามมาแล้วนั้น ยกมือคัดค้านไม่เชื่อและไว้วางใจในนโยบายของรัฐบาล นายปรีดี¹ การแสดงบทบาทครั้งแรกของพรรคประชาธิปัตย์นี้ได้แสดงเป็นฝ่ายค้าน

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 20.

ที่สามารถ เพราะเป็นการค้าทุกวิถีทาง ทุกสถานที่ คือค้าทั้งในสภาและนอกสภา
ในทุก ๆ โอกาสที่จะค้าได้

เมื่อพรรคประชาธิปัตย์เปิดเผยต่อสาธารณชนในการตั้งพรรค เมื่อวันที่ 5
เมษายน 2489 แล้ว ได้มีการประกาศชื่อหัวหน้าพรรค รองหัวหน้าพรรค เลขาธิการ
พรรค อย่างเป็นทางการ และให้มีการเปิดเผยชื่อสมาชิกพรรคให้ประชาชนทราบ
สมาชิก ประชาธิปัตย์ที่ประกาศชื่อออกมานั้นเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1
(คือผู้ที่ประชาชนในจังหวัดต่าง ๆ เลือกตั้งมาโดยตรง 6 มกราคม 2489) ซึ่ง
สมาชิกเหล่านี้เคยสนับสนุนรัฐบาลนายควงอยู่ก่อนที่พรรคสหชีพจะดำเนินเกมส์การเมือง
กับรัฐบาลนายควงกลางสภา สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เหล่านี้ประกาศออกมาระยะแรก
มี 35 คน ได้ประกาศตัวเองอยู่ในพรรคฝ่ายค้านอย่างเปิดเผย ส่วนสมาชิกประเภท
ที่ 2 ที่ตั้งกันมาตั้งแต่ 28 มิถุนายน 2425 นั้น มีตายบ้าง ลาออกบ้าง แต่งตั้ง
ซ่อมแซมใหม่บ้าง เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์อยู่หลายคน บางคนไม่แสดงชื่อ
ส่วนผู้ที่แสดงชื่อก็มี มรว.เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรค เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์
หลวงสินาคโยธารักษ์ หลวงคหกรรรมบดี หลวงศุภผลาศัย พระศิรณสารวิศวรรรม
พระยาศรีวิสารวาจา เป็นต้น

ในสมัยเมื่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นระยะแรกนั้น พรรคประชาธิปัตย์ได้รับความ
นิยมนิยมและเห็นใจจากประชาชนมาก เพราะคราวที่รัฐบาลนายควงถูกพรรคสหชีพ
ล้มกลางสภานั้น พ่อค้าและประชาชนที่ถูกกฎหมายควบคุมค่าครองชีพในภาวะคับขันบีบคั้น
นั้น ได้เห็นว่ารัฐบาลนายควงได้ถูกพรรคสหชีพแก้งบับบังคับให้ลาออก และกฎหมาย
ดังกล่าวแม้จะนำออกมาใช้ก็ไม่เป็นผล พ่อค้าประชาชนก็ยังเดือดร้อนกว่าเดิม แม้
เมื่อนายปรีดี เป็นรัฐบาลแล้ว มีพรรคสหชีพสนับสนุนอยู่ก็ไม่กล้าออกกฎหมายนี้มาใช้

เช่นกัน ประชาชนจึงสนับสนุนประชาธิปไตยเต็มที่ ประกอบกับนายควงเคยเป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างสงครามแทนจอมพล ป. ได้มีผลงานที่ดีเด่น ประชาชนจึงนิยมมาก และนอกจากนั้นแล้ว ถ้าพิจารณาการรายชื่อสมาชิกพรรคประชาธิปไตยแล้ว จะเห็นว่า เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลในทางการเมืองมาแล้วเป็นส่วนมาก ดังนั้นพรรคประชาธิปไตย ถึงแม้จะเป็นพรรคใหม่ก็ได้รับความนิยมจากประชาชนมาก ดังจะเห็นได้จากการเลือกตั้งซ่อมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ 9 พฤษภาคม 2489 ผลการเลือกตั้ง 5 สิงหาคม 2489 ในบางจังหวัด จำนวนผู้แทนราษฎร 32 คน สมาชิกพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งขึ้นมา 15 คน ในคราวเลือกตั้งซ่อมครั้งนี้ ได้มีการต่อสู้กันอย่างหนักระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคสหชีพ และพรรคประชาธิปไตยได้คะแนนนิยมจากประชาชนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

เมื่อพรรคประชาธิปไตยได้รับความนิยม จากประชาชนมากกว่าพรรคสหชีพ ทำให้พรรคสหชีพตื่นตัว และหาทางทำลายความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรคประชาธิปไตย ในรัฐสภา นั้น พรรคสหชีพไม่เป็นห่วง เพราะพรรคสหชีพมีส่วนมากในรัฐสภาอยู่ เพียงพอแล้ว ในสภาผู้แทนราษฎรพรรคสหชีพมีสมาชิกสภาผู้แทนมากกว่าพรรคประชาธิปไตยอยู่แล้ว และพฤฒิสภาทั้ง 30 คน ก็เป็นฝ่ายรัฐบาลทั้งหมด สมาชิกพฤฒิสภา ต่อมาได้มีการตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาอีกพรรคหนึ่งชื่อ "พรรคแนวรัฐธรรมนูญ" สมาชิกพฤฒิสภาพิจารณาเป็นสมาชิก พรรคนี้เป็นพรรค "ฝาแฝด" ¹ ของพรรคสหชีพ มีหลวงชำนาญนาวาสวัสดิ์ อดีต ส.ส. ประเภท 2 เป็นหัวหน้าพรรค มีนายปรีดี พนมยงค์ (ต่อมาพลเรือตรีหลวงชำนาญฯ สมัยรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร 5 สิงหาคม 2489 ที่จังหวัดพระนครหรืออยุธยา) ได้รับเลือกเข้ามา และต่อมาได้เป็นนายกรัฐมนตรี (คนที่ 3) ของเมืองไทยอยู่ 2 สมัย)

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 38.

พรรคประชาธิปัตย์ถูกทำลายความนิยมโดยพรรคฝ่ายตรงข้ามเรียกว่าพรรค "เมียน้อย" คือนายควง อภัยวงศ์ มีภรรยาหลวงคือ คุณหญิงเลขา อภัยวงศ์ มีภรรยาน้อยคือคุณถวิล พรรคประชาธิปัตย์ได้อาศัยบ้านภรรยาคนที่ 2 เป็นที่ทำการพรรค (อยู่ในสวนรื่นฤดี)ชั่วคราวและยังใกล้กับสภาผู้แทนราษฎรทำให้สมาชิกไปมาง่าย¹

การลงเสียงของพรรคประชาธิปัตย์ครั้งแรกต่อรัฐบาลนายปรีดี โดยได้แสดงบทบาทในกรออภิปรายตามนโยบายรัฐบาล แล้วไม่ยอมลงมติไม่ไว้วางใจหรือไว้วางใจ (นอกจากสมาชิก 3 คน คือ มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายปรีชญู จุฑามาศ และ นายอินทร สิงหนคร) เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2489

ต่อมาวันที่ 6 เมษายน 2489 พรรคประชาธิปัตย์ เสนอผู้เข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก คือ บุคคลเสนอต่อสภา ให้สอบสวนสะสางทรัพย์สินของชาติ ซึ่งพลพรรคเสรีไทยนำไปใช้จ่ายทั้งนอกและในประเทศในยามสงคราม ว่าใช้จ่ายไปมากน้อยเท่าใด และเพื่ออะไรเป็นผู้คิดของนายบุญช่วย อัครถาวร ส.ส.มหาสารคาม

เจตนาเสนอผู้คิดนี้เพื่อทำลายชื่อเสียงของรัฐบาลและพรรคสหชีพ (เนื่องจากนายปรีดี เป็นหัวหน้าเสรีไทยสมัยสงครามและสมาชิกสหชีพ ส่วนใหญ่เป็นพลพรรคเสรีไทย) ซึ่งมักอ้างบุญคุณแก่ชาติบ้านเมืองสมัยทำงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่น เป็นการประนามการทำงานของเสรีไทย กว่าทำงานอย่างไร ใช้เงินของชาติบ้านเมืองไปมากน้อยเท่าใด แต่ผู้คิดนี้ไม่มีผลต่อรัฐบาลมากนัก แต่ก็เป็นการแสดงโวหารและบทบาทในสภาผู้แทนของพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งในครั้งนี้พรรคประชาธิปัตย์ได้แสดงให้เห็น

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 41-42.

ประชาชนเห็นถึงบทบาทและความจริงจังในการค้ำรัฐบาลอย่างเข้มแข็ง¹

พรรคสหชีพกล่าวในการเลือกตั้งพฤศจิกายน ส.ส.ประเภท 2 (ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ 2489) วันที่ 24-พฤศจิกายน 2489 พรรคประชาธิปไตยอย่างคาดไม่ถึง เพราะพรรคสหชีพทำ "แบล็กลิสต์" แจกจ่ายสมาชิกพรรคสหชีพและพรรคการเมืองอื่น ๆ ให้เลือกตามที่รัฐบาลต้องการ

(หมายเหตุ สมาชิกประเภทสองนั้นส่วนมากล้วนแล้วแต่เป็นผู้ร่วมการเปลี่ยนแปลง 2475 เมื่อต้องขาดจากตำแหน่งและหน้าที่ทางการเมือง จึงรวมตัวกันตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญมีพลเรือตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้าพรรค ดร.ทองเปลว ชลภูมิ (ลูกศิษย์ของนายปรีดี) เป็นเลขาธิการพรรค พรรคนี้จึงมีแนวสนับสนุนนายปรีดี)²

พรรคประชาธิปไตยเสียคะแนนนิยมจากการที่ไม่สามารถลงคะแนนเสียงในผู้สมัครพฤศจิกายนที่ตนสนับสนุนได้รับการเลือกตั้งได้แม้แต่คนเดียว พวกทางฝ่ายรัฐบาลได้ไปหมก ทำให้พรรคประชาธิปไตยหันไปทุ่มเทการทำเสียงในคราวเลือกตั้งซ่อมตามรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ 2489 ซึ่งกำหนดการเลือกตั้ง 5 สิงหาคม 2489 การหาเสียงครั้งนี้ที่ประชุมพรรคลงมติให้ มรว.กึกกฤษี ปราโมช สส.จังหวัดพระนคร นายเลียง ไชยกาล สส.จังหวัดอุบลราชธานี นายใหญ่ ศวิตชาติ สส.นครสวรรค์ เป็นหัวหน้าทั้งคัดเลือกสมาชิกพรรคที่จะสมัครรับเลือกตั้ง และควบคุมการเลือกตั้งรวมเป็นแม่กองหาเสียงด้วย

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 47-49.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

การหาเสียงครั้งนี้ พรรคประชาธิปัตย์ทำได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุมไปทั่ว
กรุงเทพ วิธีหนึ่งกระเวนหาเสียงกับประชาชนตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ เยี่ยมเยียน
เป็นรายครอบครัว โดยพรรคประชาธิปัตย์ทำเป็นแผนที่ทั่วกรุงเทพฯ และกำหนดเป็น
ตารางไปพบประชาชนในเขตต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ทำให้พรรคประชาธิปัตย์เป็น
ที่นิยมในหมู่ประชาชนทั่วกรุงเทพฯ ส่วนต่างจังหวัดก็ใช้วิธีเดียวกัน แต่เนื่องจากจังหวัด
บางแห่งกันการ จึงพยายามใช้วิธีการดังกล่าวเฉพาะในตัวเมืองเท่านั้น

การหาเสียงอีกวิธีหนึ่งโดยเสชาธิการพรรคได้กำหนดตัวบุคคลซึ่งเป็นสมาชิก
ของพรรค ออกปราศรัยกับประชาชนในที่ชุมนุม โดยกำหนดตัวบุคคลที่จะปราศรัย
นับตั้งแต่หัวหน้าพรรคลงมา ให้ออกปรากฏตัวแก่ประชาชนในที่ชุมนุม ปราศรัยกับ
ประชาชนถึงนโยบายของพรรค ตลอดจนคำนิทานการบริหารราชการของรัฐบาลว่าผิด
หรือถูกประการใด ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนรู้ และได้พิจารณาในการที่จะเลือกสมาชิก
ของพรรคประชาธิปัตย์มาเป็นผู้แทนราษฎร เพื่อเพิ่มปริมาณของสมาชิก และเพิ่มพลัง
ความเข้มแข็งของพรรคในสภา ซึ่งวิธีการหาเสียงแบบนี้ปรากฏว่าได้ผลดี ซึ่งพรรค
ประชาธิปัตย์ยังคงใช้วิธีแบบนี้มาจนทุกวันนี้

การหาเสียงทั้ง 2 แบบนี้ พรรคสหชีพล่วงรู้และหัวหน้าพรรค คือ
ดร. เคื่อน บูณาค และเสชาธิการพรรคคือ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ตกใจต่อ
การหาเสียงแบบนี้ของพรรคประชาธิปัตย์มาก แต่เนื่องจากพรรคสหชีพกำลังเป็นรัฐบาล
อยู่ขณะนั้น จึงใช้อำนาจทั้งทางลับและเปิดเผย หลังการเลือกตั้งพฤษภาแล้ว และ
พรรคสหชีพมีชัยต่อพรรคประชาธิปัตย์ รัฐบาลนายปรีดีก็กราบถวายบังคมลาออกตามมารยาท
ทางการเมือง 6 มิถุนายน 24๘9 และวันที่ ๘ มิถุนายน 24๘9 รัฐสภาลงมติเห็นชอบ
ให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง (ครั้งที่ 2) แต่ยังไม่ทันตั้ง
คณะรัฐมนตรีก็พอดีเกิดเหตุกบฏสวรรคตของรัชกาลที่ ๘ ด้วยพระแสงปืน (เป็นพล
ยุ. เอส. อารมี ขนาด 9 มม.) นายปรีดีจึงกราบถวายบังคมลาออกหลังจากมีการประชุม
รัฐสภา อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองราชย์

สืบต่อในวันที่ 9 มิถุนายน 24๘9

ต่อมาวันที่ 10 มิถุนายน 24๘9 รัฐบาลได้ประชุมชาวเสียงสมาชิกที่จะ
สนับสนุนผู้ที่จะเป็นรัฐมนตรีคือ ซึ่งพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญได้สนับสนุน
นายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง (นับเป็นครั้งที่ 3) ประกาศแต่งตั้งนายปรีดีเป็น
นายก 11 มิถุนายน และแต่งตั้ง ครม. วันเดียวกัน

เหตุการณ์ร้ายแรงในแผ่นดินทำให้ฐานะรัฐบาลใหม่ของนายปรีดีไม่ค่อยจะดีนัก
การเมืองภายในกำลังสับสนวุ่นวาย เสถียรภาพของรัฐบาลไม่ค่อยมั่นคง เพราะ
ประชาชนข้องใจต่อกรณีสวรรคต ซึ่งกรณีสวรรคตพรรคประชาธิปัตย์ถือว่าเป็นเรื่อง
ใหญ่มาก แต่พรรคประชาธิปัตย์ไม่ถือเอาสาเหตุนี้มาโจมตีพรรคสหชีพ เนื่องจากเหตุผล
หลายประการ ประการแรก พรรคประชาธิปัตย์ยังไม่รู้ข้อเท็จจริงว่าลี้ลับซับซ้อน
ประการใด จึงไม่กล้าวิเคราะห์เรื่อง โดยถือเอาความคิดเห็นของสมาชิกเป็นใหญ่
ประการที่ 2 ถ้าเอาเหตุการณ์สวรรคตมาโจมตีพรรคสหชีพเป็นการนำเอาสถาบัน
พระมหากษัตริย์มาพัวพันกับการเมือง ประการสุดท้ายคือพรรคประชาธิปัตย์ต้องการให้
รัฐบาลใหม่ตั้งตัวเสียก่อน และคอยดูว่ารัฐบาลใหม่ของพรรคสหชีพจะแถลงแก่ประชาชน
อย่างไรในกรณีสวรรคต และอีกประการหนึ่งในทางลับ ๆ นายปรีดีได้ขอร้องนายควง
ทัฬหาคณะบดีฝ่ายค้านรัฐบาลให้ไม่ถือเอากรณีสวรรคตโจมตีรัฐบาลทั้งในและ
นอกสภา¹

พรรคประชาธิปัตย์จึงตั้งประเด็นที่ว่ารัฐบาลไม่สามารถที่จะสอบสวนหาความ
จริงเกี่ยวกับการสวรรคตของรัชกาลที่ ๘ มาแถลงให้ประชาชนทราบอย่างถ่องแท้ได้ว่า

¹ .ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 62-64.

สวรรคตด้วยเหตุโรคและวิธีโรค และเป็นชนวนสงสัยจนกระทั่งนายปรีดีนายกรัฐมนตรี
ขณะนั้นลาออกไปในที่สุด ซึ่งก่อนนายปรีดีลาออกนั้น ต้องมีการเลือกตั้งซ่อมตาม
รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เลือกตั้งซ่อมใน 47 จังหวัด จำนวนสมาชิกเพิ่ม ๒2 คน
ครั้งนั้นรัฐบาลพรรคสหชีพกับพรรคประชาธิปไตยได้ต่อสู้กันอย่างเผ็ดร้อน และทำให้
เกิดเหตุการณ์คำสั่ง โบว์ค่าขึ้นมา

การสมัครรับเลือกตั้งครั้งนี้บุคคลชั้นนำของพรรคทั้งสองได้ลงสมัครรับเลือกตั้ง
ด้วย เช่น ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยสง มรว.เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรค และ
พระยาศรีวิสารวาจา ที่ปรึกษาพรรคสมัครในเขตพระนคร ฝ่ายพรรคสหชีพส่ง
ดร. เตือน บุนนาค รักษาการตำแหน่ง หัวหน้าพรรคสหชีพ นายคิเรก ชัยนาม
พันเอกชวง เชาวศักดิ์สงคราม สมัครเข้ารับเลือกตั้งด้วย โดยลาออกจากพฤฒิสภา
ที่เพิ่งตั้งเข้าไป

การเลือกตั้งครั้งนั้น พรรคการเมืองอื่น ๆ แทบไม่มีความหมาย นอกจาก
พรรคประชาธิปไตยและพรรคสหชีพเท่านั้น ซึ่งการหาเสียงของพรรคประชาธิปไตยนำ
พรรคสหชีพ แต่อิทธิพลและการเงินของพรรคสหชีพดีกว่า

เลขาธิการพรรคสหชีพขณะนั้นคือนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ซึ่งเป็นรัฐมนตรี
กระทรวงอุตสาหกรรมขณะนั้น) เห็นว่าถ้าหาเสียงอย่างเดียวย่อมแพ้ ซึ่งปรึกษากับ
รัฐมนตรีมหาดไทย พันเอกชวง เชาวศักดิ์สงคราม ซึ่งรัฐมนตรีมหาดไทยขณะนั้น
ก็ลงสมัครรับเลือกตั้งด้วยในเขตนครปฐม จึงไม่อยู่ในฐานะจะใช้อำนาจลับคำสั่งทาง
คานกระทรวงมหาดไทยได้ จึงมีการย้ายพันเอกชวง วิชัยชิตะ รัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงกลาโหมมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย เงินคำสั่ง
"โบว์ค่า" ส่งไปให้นายอำเภอกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ช่วยเหลือการเลือกตั้ง คำสั่ง
ลับนี้โดยเฉพาะแจกจ่ายไปในธนบท มิได้ปรากฏในกรุงเทพมหานครหรือจังหวัดใกล้เคียง
แต่ในที่สุดคำสั่งโบว์คานี้ก็ลึกลอกไปสู่พรรคประชาธิปไตย นายคองโกรชมาก
เพราะได้ตกลงกับนายปรีดี นายกาก่อนแล้วว่า จะหาเสียงกันอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรมและ
สุจริต ไม่โฆษณากล่าวร้ายป้ายสีทับถมกันทั้งวาทะและลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะ

อย่างไรก็ดี สวรรคตจะไม่ผูกก้าวร้าวในการหาเสียงเลย และนายควงก็ได้ตกลงกับ นายปรีดีว่าตนจะไม่ปราศรัยหาเสียงด้วย แต่เมื่อนายควงพบคำสั่ง โบนัสที่มี ข้อความพาดพิงมาถึงตนเช่นนี้ จึงประกาศตัวออกโรงหาเสียงทันที เพราะถือว่า รัฐบาลผิดคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน เมื่อหัวหน้าพรรคออกโรงหาเสียงเช่นนี้คณะ แเสียงพรรคประชาธิปไตยจึงนำในพระนคร จนกระทั่งผู้ดำเนินการหาเสียงของพรรค สหชีพ หาทางเล่นงานพรรคประชาธิปไตยด้วยวิธีอันซบพาล เช่น การชุมนุมหาเสียง ครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งของพรรคประชาธิปไตย ที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยตรงมุมโรงเรียน สตรีวิทยา ปรากฏว่ามีรถหาเสียงของ กร. เคื่อน บูรณาค มากกระจายเสียงซอ นกอกวน ทำให้เกิดการอดหมาขึ้นในประชาชนที่กำลังฟังพรรคประชาธิปไตยหาเสียง และเกือบเกิดการจลาจล ประชาชนจะทำร้ายการกระจายเสียงของฝ่ายพรรคสหชีพ ที่มาถูกระจายเสียงซอ แต่พรรคประชาธิปไตยห้ามไว้ได้

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำสั่ง (ลับ) โบนัสครั้งนั้นทำให้สมาชิกพรรค ประชาธิปไตยได้รับเลือกมาเพียง 10 คน จากจำนวนผู้แทนที่เลือกเข้ามาทั้งหมด ๒2 คน พรรคประชาธิปไตยจึงยังไม่มีจำนวนสมาชิกพอเพื่อล้มรัฐบาลได้

พรรคประชาธิปไตยได้รับความนิยมจากประชาชนโดยเปิดเผยคำสั่ง (ลับ) โบนัสของรัฐบาลให้ประชาชนทราบ

ปัญหาสำคัญของรัฐบาลที่พรรคประชาธิปไตยถูกเงื่อนไขรัฐบาลแก่อุขณะนั้นคือ กรณีสวรรคตของ รัชกาลที่ ๖ พรรคประชาธิปไตยโจมตีว่ารัฐบาลไม่สามารถหาสาเหตุ

¹ ทหารแก่, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 67-74.

ในการสวรรคตมาแดงให้ประชาชนทราบความจริงได้อย่างแน่ชัด ซึ่งรัฐบาลแก้ไขโดยตั้งคณะกรรมการสอบสวนหาความจริงอย่างเปิดเผย จากผู้เกี่ยวข้องทั้งในค่านักลัดชิดคือเหตุการณ์ ตลอดจนผู้รู้ในเรื่องทางวิชาการ เช่น นายแพทย์ผู้ชันสูตรและได้เห็นพระบรมศพ คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นผู้ดำเนินการสอบสวนเหมือนการพิจารณาความอาญาในศาลและเปิดให้ประชาชนได้เข้าถึงและรับทราบอย่างทั่วถึง ผลการสอบสวนเป็นไปได้อ่าง คือ ถูกลอบปลงพระชนม์หรือปลงพระชนม์เอง แต่จากปากคำให้การของบรรดา นายแพทย์ทั้งหลายแล้ว ประชาชนเชื่อว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์ แต่ไม่รู้ว่าใครเป็นผู้ลอบปลงพระชนม์เท่านั้น¹

พรรคประชาธิปัตย์รับเอาประเด็นที่ประชาชนวิจารณ์นี้เป็นเรื่องสำคัญ โดยก่อนอื่นประธานกรรมการกระทำของรัฐบาลว่าใช้อำนาจตั้ง "ศาลกลางเมือง" ขึ้น โดยไม่มีหลักเกณฑ์เพราะไม่มีกฎหมายบังคับ เป็นการตั้งศาลกลางเมืองเพื่อปิดความรับผิดชอบของรัฐบาลที่จะแถลงความจริงในเรื่องนี้ ทำให้รัฐบาลพรรคสหชีพตกอยู่ในฐานะลำบาก ประชาชนไม่เชื่อถือและขาดศรัทธาไม่สามารถบังคับประชาชนได้

ขณะนั้นประชาชนวิพากษ์วิจารณ์กันมาก มีการประโคมกล่าวหาผู้ลอบปลงพระชนม์ในโรงพยาบาล ตำรวจพยายามจับแต่ไม่สามารถจับได้ ในที่สุดรัฐบาลเพิ่งเล็งไปที่สมาชิก บางคนของพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้ยุยงประชาชนและมีการจับกุมสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ระหว่างปิดสมัยประชุมรัฐสภา 3 คน คือ นายเสียง ไชยกาล สส.จังหวัดอุบลราชธานี กร.โจฬิ คุ่มพันธ์ สส.พระนคร นายประยูร อภัยวงศ์ สส.จังหวัดพิจิตรสงคราม และยังมีบรรณาธิการหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับ ชื่อหาว่า

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 77-78.

กบฏภายในราชอาณาจักร มีการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ทุก ๆ ฉบับด้วย ซึ่งยังผลให้เป็นจุดจบของรัฐบาลพรรคสหชีพ และยิ่งไปกว่านั้นประชาชนยังไม่พอใจมาก ¹

ครั้นเปิดสมัยประชุมวันที่ 21 สิงหาคม 2489 สมาชิกรัฐสภาเสนอผู้มาติดต่อรัฐสภาให้เจ้าหน้าที่ตำรวจปลดอยสมาชิกพรรคประชาธิปไตยซึ่งถูกจับกุมนั้นและมติของสภาอนุมัติเห็นชอบตามขอเสนอ

สมาชิกรัฐสภาได้อภิปรายในสภาโจมตีรัฐบาลพรรคสหชีพอย่างมาก ประนามการกระทำของเจ้าหน้าที่ตำรวจ รัฐบาลต้องรับผิดชอบ ต่อมาพอถึงตอนค่ำวันเดียวกันนั้นเอง นายปรีดี พนมยงค์ นายถา ก็ได้ออกจากตำแหน่ง รัฐบาลพรรคสหชีพจึงสิ้นสุดลง การลาออกของคณะรัฐบาลพรรคสหชีพครั้งนั้นพรรคประชาธิปไตยว่าเป็นชัยชนะทางการเมืองอย่างใหญ่หลวงครั้งแรกนับแต่ตั้งพรรคมา ที่แสดงบทบาททำให้คณะรัฐบาลได้ลาออก แต่การลาออกของรัฐบาลเป็นการคลี่คลายสภาพการณ์วุ่นวายบางอย่างให้สงบลงเท่านั้น เพราะก่อนรัฐบาลชุดของนายปรีดีลาออก ทางพรรคสหชีพซึ่งเป็นพรรคที่มีเสียงส่วนมากในสภา โดยรวมกับพรรคการเมืองอื่น ๆ นั้น ได้กำหนดตัวบุคคลที่จะเป็นนายถา คนต่อไปไว้แล้ว พรรคประชาธิปไตยต้องเป็นฝ่ายค้านตามเดิม

ในการประชุมรัฐสภาเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2489 เพื่อหยั่งเสียงว่าใครควรจะเป็นนายถา ปรากฏว่าหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้รับคะแนนนิยมจากฝ่ายรัฐบาลอย่างเอกฉันท์ และเป็นนายถาคนต่อมา โดยคณะรัฐมนตรีก็ทีมมาจากคณะรัฐบาลของนายปรีดีนั่นเอง พรรคประชาธิปไตยจึงแถลงต่อประชาชนว่าเป็นเหตุน่าพอใจ เพียงแต่เปลี่ยนชื่อใหม่เท่านั้น ² ซึ่งรัฐบาลระยะนั้นมีพรรคสำคัญ ๆ ที่สนับสนุนคือ

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 79-80.

² เรื่องเดียวกัน, 86.

พรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นหัวหน้าพรรค) และ พรรคอิสระ หัวหน้าพรรคคือนายวิจิตร ลุธิถานนท์ รัฐมนตรีช่วยว่าการคลังสมัย นายปรีดีเป็นนายก และยังมีพฤฒิสภาทั้งหมดสนับสนุน ส่วนฝ่ายพรรคประชาธิปไตย มีเพียง 45 เสียงเท่านั้น ดังนั้นคะแนนเสียงวันแถลงนโยบายรัฐบาลได้ 147/45 เสียง

เป้าหมายการโจมตีรัฐบาลนี้ของพรรคประชาธิปไตยคือกรณีสวรรคตยังไม่ กระจ่างแจ้งกับกรณีรัฐบาลดำเนินนโยบายในเรื่องการลดค่าครองชีพของประชาชน ผิดพลาดคือใช้เงินงบประมาณอันเป็นเงินภาษีอากรของประชาชนมาตั้งองค์การสรรหาอาหาร

เรื่องที่พรรคประชาธิปไตยโจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรงถึงการลักลอบนำข้าวสาร ออกนอกประเทศ ซึ่งระหว่างนั้นราคาข้าวสารไทยในต่างประเทศสูงเพราะประเทศ ต่าง ๆ กำลังอดอยากขาดแคลน ข้าวในเมืองไทยนั้นปริมาณพอเพียง แต่เพราะ ราคาข้าวในต่างประเทศสูง รัฐบาลจึงห้ามส่งออกนอกจากผูกขาดเป็นราย ๆ ไป ทำให้บุคคลบางคนมีอิทธิพลขออนุญาตส่งข้าวออกได้ พอค่าอีกเป็นจำนวนมากจึงกักตุน ข้าวเมื่อส่งออก ทำให้ประชาชนขาดแคลนข้าวบริโภค ประชาชนเดือดร้อน การ ขาดแคลนข้าวเกิดขึ้นบางจังหวัดเท่านั้น เช่นทางภาคใต้เสนอขอข้าวมา รัฐบาลอนุญาต ให้พ่อค้านำข้าวไปขายในราคาที่กำหนด แต่พ่อค้ากลับลักลอบนำข้าวออกไปขายต่าง ประเทศ ผลร้ายจึงตกกับรัฐบาลโดยพรรคประชาธิปไตยโจมตีว่ารัฐบาลรู้เห็นเป็นใจ กับพ่อค้าข้าว ซึ่งรัฐบาลแก้ไขโดยออกกฎหมายให้มีการกักกันข้าวสาร ห้ามเคลื่อนย้าย ข้าวสารข้ามเขตเพื่อป้องกันการค้าลักลอบนำข้าวสารออกนอกประเทศ¹ แต่ผลปรากฏ ว่าบางจังหวัดที่มีข้าวสารพอเพียงขนย้ายไปช่วยเหลือจังหวัดขาดแคลนไปได้ พรรค ประชาธิปไตยโจมตีอีกทั้งในและนอกสภา

¹ ทูตารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 87 - 89.

อีกกรณีหนึ่ง อังกฤษ อเมริกาส่งของเหลือใช้ในสงครามมาช่วยเหลือประเทศไทย รัฐบาลระยองแจกจ่ายให้ราษฎรโดยผ่านกระทรวงมหาดไทย แต่รัฐบาลกลับเอาไปให้ตัวแทนราษฎรที่สนับสนุนรัฐบาลคือพรรคสหชีพไปแจกจ่ายราษฎรเป็นการหาเสียงให้รัฐบาลสงของอุปกิต เช่น ผาเวสปอยก จอบเสียม เครื่องมือเกษตรกรรม แลตัวแทนราษฎรบางคนเอาไปขายพอดคากกลางเอาเงินเข้ากระเป๋า พรรคประชาธิปไตยจึงโจมตีรัฐบาลอย่างหนัก ซึ่งทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลหลวงธำรงฯ ไม่นั่นคงนอกรัฐสภา ส่วนในรัฐสภานั้นยังมีมั่นคงอยู่เพราะรัฐบาลมีเสียงสนับสนุนมาก พรรคประชาธิปไตยจึงเป็นที่นิยมของประชาชนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดพระนคร¹ พรรคประชาธิปไตยจึงเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปไม่ไว้วางใจรัฐบาล แต่เกิดการแตกแยกในพรรคประชาธิปไตยขึ้นมาเสียก่อน

ในการประชุมที่สวนรื่นฤดีเพื่อลงมติเปิดอภิปรายรัฐบาลนั้น เรื่องที่กินแห่งในพรรคมากก่อนคือในการเลือกตั้งตัวแทนราษฎรเพิ่มตามรัฐธรรมนูญใหม่ วันที่ 5 สิงหาคม 2489 พรรคประชาธิปไตยได้มา 15 คน จากจำนวน 82 คน สมาชิกพรรคประชาธิปไตยโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคอีสานได้เลือกมาน้อยเพราะอิทธิพลของกำลัง "โบว์ดำ" ของรัฐบาล และกรณีอื่น ๆ อีก แต่ปรากฏว่าสมาชิกที่ได้รับเลือกตั้งมาจากทางภาคอีสานไม่ได้รับการต้อนรับจากบุคคลสำคัญ ๆ ของพรรคเท่าที่ควร ซึ่งนายเลียง ไชยกาล หัวหน้าผู้ควบคุมการเลือกตั้งจากทางภาคอีสานมีความน้อยใจอยู่

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 89-90.

การประชุมคราวนั้น นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรค ไม่อยู่เพราะติด
 เดินทางไปประชุมเจรจาเมื่อมอบที่ดินแดน 4 จังหวัด ของเขมรที่ไทยได้รับคืนมา
 สมัยสงครามอินโดจีน คือให้ฝรั่งเศสไปหลังสงครามมหาเอเชียบูรพา นายควง จึง
 มอบหมายให้ มรว.เสนีย์ ทำหน้าที่แทนหัวหน้าพรรค และเผอิญระหว่างนั้น
 นายคิเรก ชัยนาม ส.ส.จังหวัดพระนคร (สมุทรปราการ ซึ่งสมัยนั้นรวมเขตกับ
 จังหวัดพระนคร) ได้รับแต่งตั้งไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ
 แทนตำแหน่งที่ว่างลง นายคิเรก ชัยนาม จึงลาออกจากการเป็น ส.ส.เขต (จังหวัด)
 สมุทรปราการ 11 เมษายน 2490 ซึ่งปรากฏว่าเป็นชนวนแห่งความแตกร้างในพรรค
 ประชาธิปัตย์

ในการเสนอขุติเปิดอภิปรายนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ รองหัวหน้าพรรค ทำ
 หน้าที่แทนหัวหน้าพรรคเสนอให้เปิดอภิปรายทั้งคณะ แต่นายเลียง ไชยกาล ไม่เห็น
 ควดย เพราะเห็นว่ารัฐมนตรีบางกระทรวงก็ทำงานได้ผลดี มีบางกระทรวงเท่านั้น
 ที่ทำงานผิดพลาด เช่นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง ซึ่งทำหน้าที่ผู้อำนวยการองค์การ
 สรรพอาหาร คือ ดร.ทองเปลว ชลภูมิ และรัฐมนตรีพาณิชย์ นายวิลาศ โอสถานนท์
 ที่ดำเนินนโยบายเรื่องข้าวผิดพลาด โดยให้เหตุผลว่า การจะล้มรัฐบาลทั้งคณะไม่มี
 ทางสำเร็จ เพราะรัฐบาลมีเสียงสนับสนุนอยู่มาก พรรคประชาธิปไตยไม่อาจจะล้มได้
 แต่ถาลมรัฐมนตรีเป็นรายกระทรวงหรือรายบุคคลจะมีโอกาสมากกว่า เพราะสมาชิก
 แต่ละพรรคได้ประโยชน์จากรัฐมนตรีทั้งสองไม่เหมือนกัน ซึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ คำน
 ว่า การค้านเพื่อล้มรัฐบาลต้องล้มทั้งคณะ การจะเลือกที่รักมักที่ชัง ค้านและล้มเป็น
 รายบุคคลนั้นยอมไม่ชอบด้วยวิถีทางทางการเมือง เมื่อพรรคประชาธิปไตยเห็นว่า
 รัฐบาลไม่ดี ไซ้ไม่ได้ ก็ควรล้มทั้งคณะ เปรียบเหมือนโคนต้นไม้ก็ต้องถอนรากถอน
 โคน จะไปเลือกริดกิ่งก้านออก ในไม่ช้าก้านนั้นก็งอกขึ้นมาให้ตองริดกันต่อไป
 ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งการถกเถียงด้วยเหตุผลทั้ง 2 ฝ่าย ไม่มีที่ท่ายุติ ม.ร.ว.เสนีย์
 จึงเสนอให้ประชุมลงมติว่าจะเอาอย่างไร แต่นายเลียง ไชยกาล ลุกขึ้นมาขอร้อง

ว่าอย่างเพิ่มลงมติควรให้สมาชิกมีโอกาสไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ เห็นว่าอภิปรายกันมาถึงเพียงนี้แล้วควรจะลงมติเสียเลยขณะนี้

นายเลียง ไชยกาล ก็เกิดความไม่พอใจขึ้น ครั้นลงมติจริง ๆ นายเลียง ก็แพ้ ทำให้ไม่พอใจซ้ำสอง¹

ต่อมาในที่ประชุมพรรคได้ถึงวาระที่จะกำหนดตัวบุคคลเลือกตั้งซ่อม นายปรีดี พนมยงค์ (ลาออกจาก ส.ส. ขณะนั้น) และนายคิเรก อรรถิ์เลือกตั้งซ่อม ที่จังหวัดอยุธยาแทนนายปรีดีนั้นไม่มีปัญหา แต่ปัญหาอยู่ที่การเลือกตั้งซ่อมแทน นายคิเรก รัชนาม ซึ่งทำให้เกิดปัญหาแตกราวในพรรคประชาธิปไตยอย่างึกซึ้งมาก ในวันนั้น ก็ในที่ประชุมเสนอส่งนายอรุณ พินธุพิทักษ์ คู่แข่งเก่าของนายคิเรกเข้าสมัครเลือกตั้งซ่อม เพราะนายอรุณได้ผลการเลือกตั้งนายคิเรกมาอย่างหวุดหวิด และเป็นคนที่เข้าใจว่ามีภาระทุจริตหนักกะแนน (และได้มีการฟ้องร้องกันแต่เรื่องระงับไป เพราะนายคิเรกลาออกจาก ส.ส. ไปเป็นเอกอัครราชทูตใหญ่ประจำกรุงลอนดอน) ควรให้นายอรุณสมัครเลือกตั้งซ่อมก็เกียรติพรรคประชาธิปไตยขึ้นมา แต่นายเลียง ไชยกาล ไม่เห็นด้วย เพราะเวลานายอรุณเคยแพ้การเลือกตั้งมาแล้ว ควรเปิดโอกาสให้ผู้อื่นบ้าง เพราะผู้สมัครคนใหม่นี้มีกะแนนนี้อย่างน้อยกว่าผู้สมัครคนก่อน ผู้สมัครคนใหม่คือ พันตำรวจโท เฉลิม ทองทิว นายตำรวจนอกราชการ ซึ่งการอภิปรายวันนั้นหาข้อยุติไม่ได้ ม.ร.ว.เสนีย์ จึงเสนอขอมติที่ประชุมพรรคเป็นข้อยุติ นายเลียง ไชยกาล ได้ลุกขึ้นมาขอร้องอีกครั้งว่ากรณีดังกล่าวเกี่ยวกับตัวบุคคล ไม่เกี่ยวกับชาติบ้านเมือง จึงขออย่ามีการลงมติเรื่องนี้เลย และตัวเองมีมติขอเสนอตั้งกล่าวเพื่อให้เรื่อง

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 96-99.

เสรีจิ้นโดยไม่ต้องลงมติแต่ประการใด ทั้งหมั่นเป็นสาเหตุที่นายเลียง ไชยกาล
 น้อยใจจนกระทั่งลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ไปตั้งพรรค"พรรคประชาชน" หลังจาก
 เสรีจิ้นการประชุมวันนั้น นายเลียง ไชยกาล ได้กระซิบบอกเป็นการส่วนตัวกับ
 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายใหญ่ สวิตชาติ นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ขอลาออก
 จากสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ แต่ไม่ได้บอกสาเหตุการลาออกแล้วนายเลียงก็เดิน
 ออกจากพรรคประชาธิปัตย์ไป โดยมีสมาชิกหลายคนติดตามหลังไปด้วย เช่น
 นายสวัสดิ์ คำประกอบ ส.ส.สนครสวรรค์ นายประสิทธิ์ ฐุพินิจ ส.ส.กำแพงเพชร
 นายสุรียน ไรวา ส.ส.นราธิวาส ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เลขาธิการพรรค
 ประชาธิปัตย์ ได้ขอรองให้นายเลียงอยู่ต่อจนกระทั่งเสรีจิ้นการเปิดอภิปรายทั่วไป
 เสียก่อน และนายเลียงก็ตกลง ¹

หลวงธำรงฯ หลังจากได้รับชัยชนะในการลงมติแล้ว ก็ได้ลาออกไปและ
 กลับเข้ามาเป็นนายกฯ ใหม่อีกครั้ง ด้วยความสนับสนุนของพรรคสหชีพและพรรคแนว
 รัฐธรรมนูญตามเดิม นายเลียงก็ได้ตั้งพรรคการเมืองใหม่ชื่อพรรคประชาชนทำหน้าที่
 คานรัฐบาลเคียงบ่าเคียงไหล่กับพรรคประชาธิปัตย์มาเช่นกัน

ข่าวการแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์ ฝ่ายรัฐบาลทราบเข้าก็ตั้งใจและ
 เร่งให้พรรคประชาธิปัตย์รีบเสนอนุติบัญญัติเปิดอภิปรายทั่วไปนั้นมาเสียเร็ว ๆ

17 พฤษภาคม 2490 พรรคประชาธิปัตย์เสนอนุติบัญญัติไม่ไว้วางใจรัฐบาล
 หลวงธำรงฯ เป็นนุติบัญญัติเปิดอภิปรายครั้งแรกของพรรคประชาธิปัตย์และของรัฐบาล
 พรรคสหชีพเป็นนุติบัญญัติประวัติศาสตร์ คือ เป็นการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลของพรรคสหชีพ
 พรรคแนวรัฐธรรมนูญและพรรคอื่น ๆ กับพรรคประชาธิปัตย์อย่างเผ็ดร้อนรุนแรงที่สุด

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 99 - 103.

ไม่เคยปรากฏประวัติศาสตร์เช่นนั้นในรัฐสภาของไทยมาก่อน การอภิปรายต่อเนื่อง 7 วัน 7 คืน เต็ม

พรรคประชาธิปัตย์เปิดอภิปรายเป็น 4 ทีม คือ ทีมนำ ทีมสนับสนุน ทีมแก้ (ขออภิปรายรัฐบาล) และทีมสรุป นายทอง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ เป็นหัวหน้าทีมนำเปิดการอภิปราย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรคเป็น หัวหน้าทีม อภิปรายเกี่ยวกับการต่างประเทศ นายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์ เป็นหัวหน้า ทีม เกี่ยวกับการบริหารราชการภายใน อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสงบสุขของ บ้านเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าทีม อภิปรายนำเกี่ยวกับเรื่อง การ เศรษฐกิจ การคลัง และการเงิน และเกี่ยวกับกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 นายเลียง ไชยกาล เป็นหัวหน้าทีมเกี่ยวกับการศึกษา และมีทีมผสมสำหรับเป็นจร ในการอภิปรายหัวข้อต่าง ๆ ทั่วไปได้ทุกหัวข้อ หากเกิดความเปลี่ยนแปลง มีนายทองนำ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นคนอภิปรายสรุป (แต่ทางรัฐบาลค้านว่าไม่ใช่ในศาลที่ ต้องแถลงปิดสำนวน)

การอภิปรายครั้งนี้ นายทองสั่งให้มีการถ่ายทอดเสียงการประชุมในครั้งนั้น ด้วยนับเป็นครั้งแรก

ระหว่างการอภิปรายนั้น ในวันที่สามตอนกลางวันได้เกิดเหตุการณ์อย่าง หนึ่งขึ้นมา ทำให้รัฐบาลเสียความนิยมจากประชาชนไปบ้าง คือ หลังจากรับประทานอาหารกลางวันแล้ว นายทอง อภัยวงศ์ กับนายจรรยา สืบแสง รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงเกษตรราภิการ ได้เดินสวนกันตรงเจดีย์สงฆาและทักทายกันในฐานะเพื่อนเก่า และได้มีการหยอกล้อกันโดยที่นายจรรยา สืบแสง เป็นคนอารมณ์ร้อนและร้าย เป็น ที่ทราบกันดี นายจรรยาได้พูดขึ้นตอนหนึ่งว่า "เมื่อพวกลื้อเก่งปาก อวก็เก่งมือ" และใช้มือฟาดไปที่หนานายทอง นายทองก็หลบ พวดพลังมือขึ้นไต่หน้าไปองขวา และได้บรรยายไว้เห็นภาพพจน์ด้วย ทำให้กะแนนนิยม

ของประชาชนต่อรัฐบาลพรรคสหชีพตกไปทันที ประชาชนเห็นใจพรรคประชาธิปัตย์

และนิมมพรรคประชาธิปไตยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว 1

แต่หลังจากการอภิปรายต่อไปรวม 7 วัน 7 คืน จึงลงมติไว้วางใจหรือไม่ วันที่ 27 พฤษภาคม 2490 สมาชิกลงมติไว้วางใจ 80 คน ไม่ไว้วางใจ 55 คน ไม่ออกเสียงให้กับฝ่ายใด 16 คน รัฐบาลหลวงธำรงฯ จึงอยู่ต่อไปได้

จะเห็นได้ว่า คณะนิมมพรรคประชาธิปไตยหายไป 10 เสียง ซึ่งเป็นที่เข้าใจว่าสมาชิกกลุ่มนายเลียง ไชยกาล ได้แสดงตัวถึงการที่จะแยกพรรคออกไปโดยงดการออกเสียง แม้รัฐบาลจะชนะแต่ก็กราบถวายบังคมลาออกเอง วันที่ 28 พฤษภาคม 2490

พรรคประชาธิปไตยโดย ม.ร.ว.เสนีย์ ร่องหัวหน้าพรรคได้จัดพิมพ์สรุปคำอภิปรายที่ไม่ได้พูดในสภา (เนื่องจากรัฐบาลไม่เห็นด้วย และมีมติสภาเป็นฝ่ายรัฐบาล) มาขายแก่ประชาชนเอาเงินมาบำรุงพรรค แต่ทางฝ่ายพรรคสหชีพเห็นว่าเป็นการโจมตีกันนอกสภาและจะฟ้องร้องพอดังที่รัฐบาลลาออกเรื่องจึงระงับไป

เหตุผลที่รัฐบาลหลวงธำรงฯ ลาออก 2

1. หลวงธำรงฯ ต้องการแสดงให้เห็นถึงสปิริตของการเป็นนักการเมืองว่า แม้รัฐบาลพรรคสหชีพจะได้รับชัยชนะมาแล้ว แต่ก็ยังเป็นชัยชนะที่ทำความสงสัยอยู่ว่าจะมีอามิสสินจ้างต่อสมาชิกในการลงมติ และเป็นการทดสอบน้ำใจสมาชิกที่ให้การสนับสนุนตนว่ายังคงสนับสนุนอยู่จริงหรือไม่

1 ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 119-122.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 131-132.

2. เป็นการเยาะเย้ยพรรคประชาธิปไตยว่านอกจากรัฐบาลของพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญแล้ว พรรคอื่นใดโดยเฉพาะพรรคประชาธิปไตยไม่มีโอกาสจัดตั้งรัฐมนตรีได้เลย นายทองไม่สามารถจะเป็นนายกฯ ได้นอกจากหลวงธำรงฯ เท่านั้น

3. เพื่อเป็นการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ พรรคประชาธิปไตยไม่คอยสนใจนัก เพราะรู้ว่าคะแนนเสียงของคนในสภาผู้ฝ่ายพรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญไม่ไค้และปัญหาที่สำคัญคือ การแยกตัวออกของ ส.ส.กลุ่มนายเลียง ไชยกาล ทำให้พรรคประชาธิปไตยเสียเสียงไปประมาณ 14-15 เสียง

30 พฤษภาคม 2490 หลวงธำรงฯ เป็นนายกฯอีกครั้งเป็นครั้งที่ 2 หลวงธำรงฯ ประกอบรัฐบาลขึ้นใหม่ 31 พฤษภาคม ปรับปรุงรัฐมนตรี 3 กระทรวง คือ นายวิลาศ โอสถานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ ดร.ทองเปลว ชลภูมิ รมช. การคลังและผู้อำนวยกาารองค์การสงเคราะห์อาหาร นายจรูญ สืบแสง รมค. เกษตรธิการ แต่การปรับปรุงคณะรัฐมนตรีครั้งนี้ประชาชนเริ่มไม่พอใจ เพราะส่วนมากเป็นรัฐมนตรีชุดเก่าและส่วนมากรับตำแหน่งกระทรวงเดิม ๆ ทั้งนี้

พรรคประชาธิปไตยจึงโจมตีรัฐบาลใหม่ทันที โดยว่าเป็นเหล่าเก่าชวดเก่าทั้งสิ้น เพียงแต่เปลี่ยนสูตรผสมทั้งสีและรสใหม่เท่านั้น ซึ่งต่อมาในวันที่ 5 มิถุนายน 2490 รัฐบาลขอความไว้วางใจในสภา และได้คะแนนไว้วางใจ 91 เสียง ไม่ไว้วางใจ 27 เสียง จะเห็นได้ว่าคะแนนเสียงค้านของพรรคประชาธิปไตยลดลงถึง 28 เสียง เนื่องจาก ส.ส.กลุ่มนายเลียงลาออก แสดงให้เห็นถึงฐานะและความไม่มั่นคงของพรรคประชาธิปไตยอย่างมาก

นายเลียง ไชยกาล กับพรรคพวกประมาณ 15 คน ถอนตัวจากพรรคประชาธิปไตยไปตั้งพรรคประชาชน ซึ่งในตอนแรกประกาศว่าจะค้ำรัฐบาลร่วมกับพรรคประชาธิปไตย แต่รัฐบาลบริหารนโยบายตรงกับนโยบายพรรคประชาชน

พรรคประชาชนก็จะทำตัวเป็นกลาง ๆ ไปสนับสนุน จึงเท่ากับค้ำข้าง ไม่ค้ำข้าง แต่พรรคประชาธิปัตย์ไม่ตำหนิหาว่าหลอกลวงประชาชน นายเตียง จึงประกาศ คำนับรัฐบาลและถนอมพรรคประชาธิปัตย์ด้วย ถ้าพรรคประชาธิปัตย์ค้ำคานไม่อยู่ในร่องรอยและไม่บริสุทธิ์

("ทหารเก่า" (นามแฝง) ได้วิจารณ์พรรคประชาธิปัตย์ไว้ว่า ควรที่จะรับพรรคประชาชนเป็นพรรคฝ่ายค้านร่วมกับคานรัฐบาลเคียงมาเคียงไหล่ และคิดว่าพรรคประชาชนเป็นพรรคน้อง เพื่อรวมกำลังฝ่ายค้านให้มั่นคง - ผู้วิจัย)

ขณะนั้นพรรคประชาธิปัตย์ ขาดการสนใจต่อจำนวนสมาชิกและงานในสภาผู้แทน เพราะมุ่งสนใจหาเสียงนอกสภาเพื่อหาคะแนนนิยมสำหรับเอาไว้เลือกตั้งผู้แทนราษฎรคราวหน้า เนื่องจากพรรคประชาธิปัตย์มั่นใจความนิยมของประชาชนต่อพรรคของตนมาก และภาวะการเมืองขณะนั้นได้บีบบังคับพรรคสหชีพให้เสื่อมความนิยมจากประชาชนอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับคำกรองจีพของประชาชนที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ขาดแคลนข่าว โจรร้ายชุกชุม กรณีสวรรคตยังไม่คลี่คลาย แต่พรรคประชาธิปัตย์ตั้งกระทู้ถามรัฐบาลไต่ถามนั้น เพราะเตียงไม่พอ

ปรากฏว่าเช้าวันหนึ่งสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ชื่อ นายสุวิชัย พันธเศรษฐ ส.ส. เชียงใหม่ ถูกบุคคลไร้ออกเงย ใจเป็นกล อันเป็นปืนทางราชการไลยิงหลายนัด แต่เอาตัวรอดมาได้ พรรคประชาธิปัตย์ก็หาเสียงจากประชาชนคือ เขาใจว่าคนที่ยิงนั้นเป็นคนของรัฐบาลสหชีพ และประการที่สองคือรัฐบาลไม่อาจจับตัวผู้ยิงมาลงโทษได้ ทั้ง ๆ ที่เหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นเวลากลางวัน พรรคประชาธิปัตย์จึงได้คะแนนนิยมจากประชาชนมาก ¹

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 144 - 145.

อีกกรณีหนึ่งคือรัฐบาลเอาสิ่งของที่ได้รับการช่วยเหลือจากสหประชาชาติ เช่น จอม ไปแจกกับสมาชิกฝ่ายรัฐบาลให้เอาไปแจกกับประชาชน เป็นการหาเสียงให้รัฐบาล แต่ปรากฏว่าสมาชิกฝ่ายรัฐบาลพอรับแล้วเอาสิ่งที่ได้รับแจกไปขายเอาเงินมาใช้ประโยชน์ส่วนตัวเสีย¹ ซึ่งกรณีนี้รัฐบาลสามารถใช้เดห์เหลี่ยมทางการเมืองโดยให้ ส.ส. ฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลตั้งกระทู้ถามแฉกพรรคประชาธิปัตย์ก่อน ทำให้พรรคประชาธิปัตย์พลาดการโจมตีรัฐบาลในเรื่องนี้ พรรคประชาธิปัตย์จึงโจมตีนอกสภา

กรณีข่าวสารขาดแคลนเพราะรัฐบาลดำเนินนโยบายข่าวฉกฉลาด รัฐบาลพยายามสั่งให้สถานีที่ราชการหลายแห่งจำหน่ายข่าวสารต่อประชาชน มีการเข้าซื้อคิวยาว แต่ข่าวสารก็ยังไม่พอบริโภค แต่ความกักตุนการกดขี่มีข่าวบริโภคอย่างเหลือเฟือในราคาแพง

พรรคประชาธิปัตย์ใช้วิธีการหาเสียงทำลายความนิยมในรัฐบาล โดยการรับบริจาคเงินจากประชาชนเพื่อซื้อข่าวสารช่วยเหลือผู้ตกยาก ประชาชนบริจาคกันมาก²

ขณะนั้นข่าวการรัฐประหารเริ่มมีขึ้น รัฐบาลหลวงธำรงฯ ก็เตรียมรับมือ แต่ก็คาดการณ์ผิดพลาดไป โดยแต่งตั้งหลวงสังวรยุทธกิจซึ่งมีพรรคพวกเป็นเสรีไทยชุกชุม และแต่งตั้งหลวงอดุลเดชจรัสซึ่งเคยเป็นรองหัวหน้าเสรีไทย มีทั้งทหารและพลพรรคเสรีไทยเป็นพรรคพวกอยู่มาก เป็นผู้บัญชาการทหารบก เพื่อที่ว่าพวกที่คิดทำการรัฐประหารจะได้เลิกดมเสีย แต่หลวงธำรงฯ ดิม จอมพล ป. ไป

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า - เมืองหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 145.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

(ขณะนั้นลาเวทีกาเมืองไปทำไร่ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) จอมพล ป. มีเสียง
นิยมในทหารอยู่มาก

ถึงนี้ก็ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 เวลา 23.00 น. ก็เกิดรัฐประหาร
ขึ้นขณะที่หลวงธำรงฯ เต้นรำอยู่ที่เวทีลีลาศสวนอัมพร แต่หลวงธำรงฯ หนีไปได้
เสียก่อน รัฐบาลพรรคสหชีพจึงต้องล้มไป

บทบาทของพรรคประชาธิปัตย์สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีอำนาจ ครั้งที่ 2¹

(พ.ศ. 2490 - 2500)

คณะทหารแห่งชาตินำโดยนายทหารนอกราชการคือ พลโท ฉัตร ชูณหะวัณ
เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร 5 พฤศจิกายน 2490 มีนายเลื่อน พงษ์โสภณ ส.ส.
นครราชสีมา สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เข้าร่วมการรัฐประหารครั้งนี้ด้วย และเมื่อ
คณะรัฐประหารยึดอำนาจเสร็จแล้ว ได้เชิญจอมพล ป. มาเป็นผู้บังคับบัญชาคณะ
รัฐประหารโดยให้อยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารทั่วไป (ซึ่งต่อมาตำแหน่งนี้ก็ให้มี
พระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้ง)

สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ 3 คน ที่คณะรัฐประหารเชิญตัวมาปรึกษาหารือ
เรื่องการแต่งตั้งคณะรัฐบาลใหม่คือ นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช บุคคลสำคัญของคณะรัฐประหารครั้งนั้นมี จอมพล ป.
พลโท ฉัตร ชูณหะวัณ พลโทหลวงกาจสงคราม และได้เตรียม "รัฐธรรมนูญชั่วคราว"
มาด้วย ให้นายควงรับหน้าที่ประกอบคณะรัฐบาลแทนคณะรัฐประหาร โดยที่คณะ

บทบาทของพรรคประชาธิปัตย์สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีอำนาจ ครั้งที่ 2¹

(พ.ศ. 2490 - 2500)

¹
จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีอำนาจครั้งแรกในระยะก่อนสงครามโลก
ครั้งที่ 2 (การปราบปรามกบฏวรวะนะ ปี 2476) ถึงระยะสงครามโลกครั้งที่ 2 .

รัฐประหารจะไม่เข้ายุ่งเกี่ยวกับเลย นอกจากรักษาความสงบให้เท่านั้น นายควง
จึงได้เปิดประชุมพรรค วันที่ 9 พฤศจิกายน โดยกำหนดตัวรัฐมนตรีมาจากสมาชิก
พรรคประชาธิปไตยบางคนเท่านั้น ส่วนรัฐมนตรีอื่น ๆ จะเชิญบุคคลภายนอกมาร่วมเป็น
รัฐมนตรี เนื่องจากนายควงเกรงลูกครหาว่าฉวยโอกาสเป็นรัฐบาลจากการรัฐ
ประหาร และเห็นว่า เป็นรัฐบาลเพียงชั่วคราว 90 วันเท่านั้น เพื่อรอเลือกตั้งใหม่
และให้โอกาสผู้ที่สมัครรับเลือกตั้งครั้งใหม่ไปหาเสียงได้อย่างเต็มที่ วันที่ 10
พฤศจิกายน 2490 ประกาศแต่งตั้งนายกฯ และคณะรัฐมนตรีซึ่งมีทั้งหมด 20 คน

ต่อมาได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญในครั้ง 2 ครั้ง ถึงวันที่ 5 ธันวาคม 2499
รัฐธรรมนูญกำหนดให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งอายุไม่ต่ำกว่า 35 ปี และยินยอมให้พระบรม
วงศานุวงศ์สมัครรับเลือกตั้งได้กับการเลือกตั้งครั้งที่ 2 โดยเพิ่มเติมบทบัญญัติให้มี
การตั้งสภาาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญโดยเฉพาะเป็นครั้งแรกใน
ประเทศไทย ซึ่งการตั้งสภาาร่างรัฐธรรมนูญจะเปิดโอกาสให้สมาชิก 2 ประเภท
แต่ละประเภทให้สมาชิกวุฒิสภาเลือกกันเอง และจากผู้สมัครที่ต้องการจะไปร่าง
รัฐธรรมนูญ

การเลือกตั้งผู้แทนรัฐบาลพรรคประชาธิปไตยกำหนดการเลือกตั้งวันที่ 29
มกราคม 2491 การเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้เกิดการแตกแยกในพรรคประชาธิปไตยครั้งที่
2 หลังจากที่นายเลียง ไชยกาล ได้แตกแยกไปตั้งพรรคประชาชนแล้วครั้งหนึ่ง

กล่าวคือการเลือกตั้งครั้งนั้น เป็นแบบรวมเขตมี 72 จังหวัด จำนวน
ส.ส.มีได้ 99 คน แต่จำนวนสมาชิกพรรคประชาธิปไตยมีมากกว่าจำนวน ส.ส.
ทุกจังหวัดที่จะมีการเลือกตั้ง สำหรับจังหวัดอื่น ๆ ไม่มีปัญหา มีปัญหาคือจังหวัด
พระนคร จังหวัดพระนครมีผู้แทนได้ 4 คน พรรคประชาธิปไตยจึงเลือกเฉพาะผู้ที่
มีคะแนนเสียงรวมทั้งกรุงเทพมหานครที่สุด 4 คน เท่านั้น ซึ่งก็มีนายควง อภัยวงศ์
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ร.ต.อ.ภิเศก พรหมายน
แต่เมื่อพรรคตกลงไปแล้ว มีสมาชิกพรรคประชาธิปไตย 2 คน ไม่พอใจคือ ดร.โชติ
ส.ส.พระนครเขต 1 และนายสุวิธ พันธ์เศรษฐ์ เคยเป็น ส.ส.เชียงใหม่

เขต 3 พรรคประชาธิปัตย์ให้ ดร.โชติ ไปสมัครที่ปทุมธานีบ้านเกิดของคนซึ่งมีทางได้
รับเลือกแน่นอน ส่วนนายสุวิธ ก็จะไปสมัครที่เชียงใหม่เช่นเดิม แต่ ดร.โชติ
ให้เหตุผลว่าตนเปรียบเสมือนนักมวยเคยชกที่เวทีราชดำเนินแล้วให้ไปชกที่เวทีงาน
วัดแม่พระก็ไม่สมควรจึงไม่ยอมไป ส่วนนายสุวิธนั้นก็มีเหตุผลส่วนตัวไม่ยอมไปสมัคร
ที่เชียงใหม่ เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ทั้ง 2 คน จึงขอแยกสมัครโดยไม่วิธีพรรคประชาธิปัตย์
ซึ่งถือว่าบุคคลทั้งสองฝ่ายเป็นระเบียบของพรรคเท่ากับเป็นสมาชิกภาคของพรรคไปโดย
อัตโนมัติ ซึ่งผลการเลือกตั้งทั้งสองคนไม่ได้รับการเลือกตั้ง ¹

ผลการเลือกตั้ง 29 มกราคม 2490 สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือก
มาเพียง 40 กว่าคน จากสมาชิก 99 คน แต่จำนวนสมาชิกทั้งหมดนี้ก็มีสมาชิกพรรค
อื่น ๆ สนับสนุน นายควงอยู่ และเพราะในขณะนั้นอำนาจของคณะรัฐประหารยังมีอยู่
นายควงจึงได้รับการสนับสนุนจากการประชุมรัฐสภา คือ สมาชิกสภาแทนที่ได้รับเลือก
ตั้งใหม่กับสมาชิกวุฒิสภา เพื่อชาวเสียงเลือกนายกา วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2491
และปรากฏว่าที่ประชุมรัฐสภาให้นายควงเป็นนายกา ต่อไป

แต่แล้วก่อนหน้าที่จะมีการแต่งตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่ของนายควงนั้น ทางคณะ
รัฐประหารต้องการให้พลโทเผ่า ศรียานนท์ บุคคลในคณะรัฐประหารเข้าไปทำหน้าที่
ประสานงานระหว่างคณะรัฐประหารกับกรมตำรวจ โดยจะขอรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์
ให้พลโทเผ่าเป็นรองอธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งอธิบดีกรมตำรวจระยะนั้นคือ พลตำรวจเอก
หลวงชาติตระการโกศล และในระยะนั้น พลโทหลวงสินาคโยธารักษ์เป็นรัฐมนตรี
มหาดไทย

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 172.

พลโทหลวงสินาคะ ไม่ต้องการให้ทหารบกมาเป็นรองอธิบดีกรมตำรวจ พลโทเผ่าได้ไปพูดที่บ้านหลวงสินาคะ และผลปรากฏออกมาในคำสัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ของหลวงสินาคะ ว่า

"นายเผ่านะหรืออย่าว่าแต่อธิบดีกรมตำรวจเลย แม้พลตำรวจ ถ้าหากผมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอยู่แล้วก็ไม่มีโอกาสได้เป็น" ¹

ซึ่งคำสัมภาษณ์นี้เองทำให้คณะรัฐประหารกับรัฐบาลนายควงเกิดความกินแหนงแคลงใจกันและไม่ลงรอยกันในเวลาต่อมา

รัฐบาลนายควงชุดนี้ส่วนมากก็มาจากชุดเก่านั้นเอง แต่การประกอบคณะรัฐบาลชุดใหม่นี้ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกในพรรคอีกคือ

ในจำนวนผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งมา พรรคประชาธิปัตย์ได้ประชุมกันขอให้สมาชิกพรรคเป็นผู้ลงคะแนนสนับสนุนว่าจะเลือกใครเป็น เป็นการเลือกกันตามแบบประชาธิปัตย์

จำนวนรัฐมนตรี 24 คน รวมทั้งนายกรัฐมนตรีอีก 1 คน ในจำนวนนี้ให้เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ 10 คน ที่เหลือไม่ใช่ ส.ส. และไม่จำเป็นต้องไปจากพรรคประชาธิปัตย์ โดยตัวนายกาเลือกเอง โดยความเห็นชอบจากสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์

ปัญหาแรกคือ ตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย เนื่องจากหลวงสินาคะ ไปทะเลาะกับพลโทเผ่า ทำให้คณะรัฐประหารไม่พอใจ และเพื่อให้รัฐบาลสามารถอยู่ได้ พลโทหลวงสินาคะจะไม่ได้เป็นรัฐมนตรีมหาดไทย โดยนายควงตัดสินใจดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทยเอง

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 175.

ปัญหาสำคัญที่ทำให้เกิดการแย่งกันในพรรคประชาธิปัตย์ และกลายเป็นความแตกแยกในที่สุดคือ กรณีที่พรรคประชาธิปัตย์จะเลือก สส. 10 คน ในพรรคเป็นรัฐมนตรี โดยการลงคะแนนเสียง นับจำนวนคะแนน 10 คนแรกลดหลั่นกันลงไปปรากฏว่า 9 คนแรกไม่มีปัญหา เกิดปัญหาคือคนที่ 10 มี 2 คน ที่ได้คะแนนเท่ากันคือ นายกิจจา เวชสินธุ ส.ส. ฉะเชิงเทรา และนายชวลิต อภัยวงศ์ ส.ส. ชลบุรี จึงต้องมีการลงคะแนนสำหรับคนทั้งสองใหม่โดยโหวตแบบไขว่คว้า ซึ่งปรากฏว่าคะแนนฝ่ายนายชวลิตได้มากกว่า แต่เมื่อนับเบี้ยทั้งหมดของทั้งสองคนรวมกันแล้วปรากฏว่ามีจำนวนเบี้ยมากกว่าจำนวนสมาชิกที่มาประชุมในวันนั้น และจำนวนเบี้ยที่เกินเป็นของฝ่ายนายชวลิต แสดงว่าได้เกิดพลรมไฟไฟขึ้นในพรรคประชาธิปัตย์แล้วเกิดความไม่เรียบร้อยภายในพรรค ดังนั้นจึงต้องมีการลงคะแนนอีกเป็นครั้งที่ 3 เพราะครั้งที่แล้วเป็นโหมชะ นายกิจจาเห็นว่าเรื่องจะไปค้นใหญ่ เลยขอถอนตัวและให้ปิดเรื่องนี้เป็นการลับอย่าให้หนังสือพิมพ์รู้ ผลจึงปรากฏว่านายชวลิตได้เป็นรัฐมนตรีไป¹

คณะรัฐมนตรีพรรคประชาธิปัตย์แถลงนโยบายต่อสภาขอความไว้วางใจ

1 มีนาคมและถูกสภาฯ งดการลงมติเป็นเวลาสามวัน จนถึงวันที่ 5 มีนาคม โดยเสนอญัตติซักถามรายละเอียดการลงมติแก่สมาชิกในให้ลงมติรวมยอดทุกกระทรวง โดยรัฐบาลได้รับความไว้วางใจ 122 ต่อ 23 เสียง ซึ่งในจำนวน 23 คนนั้น ส่วนมากเป็นสมาชิกสภาฯ ที่เคยสังกัดอยู่ในพรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญ

สภาพที่ขัดกันระหว่างคณะรัฐประหารกับรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์คือคณะรัฐประหารนั้นยังมีอำนาจอยู่ และเป็นอำนาจที่มาจากการรัฐประหาร ส่วนรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์นั้นเป็นรัฐบาลที่มีอำนาจตามกฎหมายและเป็นอำนาจตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตยซึ่งก็ย่อมต้องขัดกัน

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 179 - 183.

การชกกันเรื่องแรกคือ รองหัวหน้าคณะรัฐประหาร พันโทหลวงกาจสงคราม เสนอขอยศเป็นพลโทเพื่อการกุ่มกำลัง รัฐบาลกระอักกระอ่วนใจและจำต้องยอม เป็นผลให้ประชาชนวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์อยู่ใต้อำนาจคณะรัฐประหาร

เรื่องต่อมาคือพลโทหลวงกาจฯ เห็นว่าจำนวนทหารที่ใ้ใช้ในการรักษาความสงบของบ้านเมืองในขณะนั้นมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอ จึงได้เสนอถอนทหาร"รักษาวัง" ซึ่งทำหน้าที่ถวายอารักขาพระเจ้าอยู่หัว และเป็นกองเกียรติยศด้วย และทำหน้าที่รักษาทรัพย์สินของชาติบ้านเมืองที่กระทรวงการคลังด้วย เนื่องจากพลโทหลวงกาจฯ เห็นว่าการใช้ทหารของชาติในกิจดังกล่าวไม่มีความจำเป็นเท่าใด จึงขอลดถอนเอาไปใช้ในราชการส่วนอื่น ทำให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้นคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่พอใจและได้บันทึกโต้ตอบไป ปรากฏว่าเรื่องนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทยได้สั่งเก็บเรื่องไว้ไม่พูดถึงกันอีก

เรื่องที่สำคัญคือ การที่คณะรัฐประหารหลังจากทำรัฐประหารสำเร็จแล้วนั้น ได้ขออำนาจรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ที่เป็นรัฐบาลครั้งแรกให้ทหารมีอำนาจเช่นเดียวกับตำรวจตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา คือการกินและจับกุมผู้ที่สงสัยว่าเป็นอาชญากร ซึ่งรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์เห็นว่ายามหัวเดียวหัวต่อ เช่นนั้นควรจะมอบอำนาจให้ทหารไปปฏิบัติการได้โดยร่วมมือกับตำรวจ หรือทำงานประสานกับกับตำรวจ แต่ปรากฏว่าคณะรัฐประหารได้ใช้อำนาจไปโดยผลการจับกุมผู้ที่ตนสงสัยเมื่อสอบสวนไม่ผิดก็ปล่อย สมัยนั้นเรียกว่าจับแล้วปล่อยทำให้ประชาชนเดือดร้อนกันมาก และยิ่งนับวันคณะรัฐประหารยิ่งใช้อำนาจไปอย่างกว้างขวาง โดยคนร่านคาบบริษัต่าง ๆ ว่าหลบลี้ภัยอาชญากร และค้นหาความผิดที่จะเอาโทษตามกฎหมาย ทำให้เกิดการเดือดร้อนกันต่อไป

รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์เห็นคณะรัฐประหารใช้อำนาจเลยเถิดไปเช่นนี้ ประชาชนพากันเดือดร้อน และเมื่อมีการเลือกตั้ง รัฐบาลจัดตั้งมาตามวิถีทางระบอบประชาธิปไตยแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็คลี่คลายไปตามลำดับ รัฐบาลจึงออกกฎหมาย

ถอนอำนาจที่ให้แก่คณะรัฐประหารกลับคืน ทำให้คณะรัฐประหารไม่พอใจคณะรัฐบาล
 มาก แล้วเห็นว่ารัฐบาลไม่ให้ความร่วมมือกับคณะรัฐประหารที่เป็นฐานอำนาจให้ ทำ
 ให้คณะรัฐประหารหาทางดึงเอาอำนาจที่แท้จริงกลับคืนมาจากคณะรัฐบาล โดยวันที่ 6
 เมษายน 2491 วันมหาจักรี ราชการหยุด 1 วัน เวลา 9.00 น. นายทหารชั้น
 ผู้ใหญ่ฝ่ายรัฐประหารนำโดยพลโทหลวงกาจสงครามและนายทหารยศชั้นนายพลนายพัน
 อีก 4 คน ได้มาที่บ้านนายควงซอรองให้คณะรัฐบาลลาออก ซึ่งในที่สุดหลังจาก
 ที่รัฐบาลประชุมตกลงกันแล้วจึงได้ตกลงลาออก¹ ซึ่งการรัฐประหารครั้งนี้เป็นที่เรียก
 กันโดยทั่วไปว่าเป็นการรัฐประหารเงียบ และหลังจากการรัฐประหารครั้งนี้ ทำให้
 เกิดเผด็จการโดย"รัฐตำรวจ"ต่อไป²

หลังจากรัฐบาลนายควงถูกจับเงียบออกไปวันที่ 6 เมษายน 2491 พอวันที่
 8 เมษายน 2491 ก็มีการประกาศให้จอมพล ป. เป็นนายกฯ คนใหม่ โดยไม่ได้มี
 การประชุมสมาชิกรัฐสภาชาวเสียดเป็นการภายในเสียก่อน เนื่องจากตกลงกันมาแล้ว
 ในคณะรัฐประหารและในกลุ่มสมาชิกรัฐสภา และโดยอาศัยอำนาจของคณะรัฐประหารด้วย
 ซึ่งการประกอบคณะรัฐบาลชุดใหม่ นายเลียง ไชยกาล ซึ่งมีเสียดนิยมอยู่ในสมาชิก
 สภาผู้แทนไมน้อย ได้เป็นตัวแทนราษฎรในการสนับสนุนรัฐบาลจอมพล
 ป. และนายเลียงได้เป็นรัฐมนตรี โดยที่นายเลียงประกาศถึงสหพรรคขึ้นมาในสภา
 ผู้แทนก่อน และใช้พรรคประชาชนของตัวเองเป็นแกนกลางคือพรรคการเมืองอื่น

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 197 - 201.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

และสมาชิกอื่น ๆ ที่ไม่ได้สังกัดพรรคเข้ามาสมทบด้วยเพื่อสนับสนุนรัฐบาล จอมพล ป. และยังคงเอาสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์มาได้อีก 2 คน คือนายกิจจา วัฒนสินธุ์ ส.ส. ฉะเชิงเทรา ที่เคยมีเรื่องชิงชัยตำแหน่งรัฐมนตรีกับนายชวลิต อภัยวงศ์ ใน พรรค กับนายเจ๊ะ อับดุลลาห์หวังปูเตะ ซึ่งเป็นอิสลามและหวังเป็นตัวแทนชาวอิสลาม แต่เมื่อมีการเลือกสมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์เพื่อเป็นรัฐมนตรี ปรากฏว่านายเจ๊ะ ครอบรอบ เมื่อทั้ง 2 คน รวมรัฐบาลสหพรรคของจอมพล ป. เช่นนี้ จึงขาดจากเป็น สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ไป ซึ่งถึงแม้พรรคจะขาดไป 2 คน แต่ในทางการเมือง ขณะนั้นซึ่งพรรคประชาธิปัตย์เป็นฝ่ายค้าน และสหพรรคที่สนับสนุนรัฐบาลจอมพล ป. ก็มีสมาชิกรอยหรืออยู่แล้วถือเป็นเรื่องสำคัญมาก

วันที่ 21 เมษายน แถลงนโยบายต่อสภา ซึ่งเป็นนโยบายสั้น ๆ ซึ่งปรากฏ ว่าวันนั้นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเหลือ 38 คนนั้น ไม่ได้ไปประชุมกันอย่างไร รวมเพียง ตลอดจนการชกคานนโยบายก็ไม่เข้มแข็งกึกกักเหมือนครั้งก่อน เป็น ไปด้วยความเฉื่อยชา อภิปรายเพียงก่อนวันถึงลงมติ ซึ่งปรากฏว่า พรรคประชาธิปัตย์ มีสมาชิกที่ไม่ไว้วางใจเพียง 26 เสียงเท่านั้น ส่วนสมาชิกของสหพรรคที่ให้ความไว้วางใจ มีถึง 70 เสียง

เมื่อจอมพล ป. เป็นรัฐบาลนั้น ในระยะแรก ๆ พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็น พรรคฝ่ายค้านก็ยังไม่ได้แสดงบทบาทคานอย่างที่เคยแสดงมาและเป็นสิ่งที่สังเกตุว่านายควง หิวหน้าพรรคได้แสดงบทบาทในการคานรัฐบาลจอมพล ป. น้อยลงไปกว่าสมัยคานรัฐบาล พรรคสหชีพจึงเป็นที่สงสัยกันในหมู่สมาชิก

ต่อมาคณะรัฐบาลจอมพล ป. เสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณประจำปี พ.ศ. 2492 ต่อสภาผู้แทนราษฎรนั้น มีรายการหนึ่งเป็นรายการที่รัฐบาลตั้งงบประมาณ เพิ่มเงินเดือนให้สมาชิกสภาผู้แทนคนละหนึ่งพันบาทต่อเดือน¹ ซึ่งความจริงรายจ่าย

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 210.

ประเภทนี้เป็นเงินไม่มากนัก แต่ประชาชนส่วนใหญ่พากันคัดค้านไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล เพราะเห็นว่ารัฐบาลใช้เงินซึ่งผู้แทนราษฎรและอุปการคุณแทนราษฎร แต่จอมพล ป. เห็นว่าค่าครองชีพพระยะนั้นสูง จึงเพิ่มเงินเดือนให้ ส.ส. ซึ่งประชาชนไม่เห็นด้วย และประท้วงอย่างรุนแรงเพราะประชาชนทั่วไปยากจนและต้องเผชิญกับค่าครองชีพอย่าง ยากลำบาก สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ที่คัดค้านนโยบายขึ้นเงินเดือน ส.ส. นี้ อย่าง รุนแรง คือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และสมาชิกอื่น ๆ อีกหลายคน แต่ร่าง พระราชบัญญัติงบประมาณก็ผ่านสภาผู้แทนวาระแรกไปได้

จอมพล ป. ได้เปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ทางการเมืองใหม่คือ ปกป้องร่างกฎหมายงบประมาณประจำปีนั้นจัดทำโดยกระทรวงการคลัง ซึ่งเป็นฝ่าย กัน รั้งก๊กของสำนักงบประมาณแผ่นดิน และตั้งกรรมาธิการซึ่งเป็นบุคคลฝ่ายรัฐบาล และรัฐมนตรีคลังเป็น ประธานซึ่งเป็นประเพณีกันมา แต่จอมพล ป. กลับเสนอให้สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนมากเป็นกรรมาธิการพิจารณางบประมาณแทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวนายควงเป็น ประธานคณะกรรมาธิการวิสามัญงบประมาณแทนรัฐมนตรีคลัง เป็นการที่รัฐบาลโอนเอา การกำหนดนโยบายการบริหารราชการบ้านเมืองไปให้พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นฝ่าย ค้านทำหน้าที่แทน ซึ่งหมายความว่ารัฐบาลจอมพล ป. เป็นผู้รับนโยบายพรรค ประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นฝ่ายค้านของรัฐบาล เป็นการผลักดันการเพิ่มเงินเดือนผู้แทนราษฎร ให้ฝ่ายค้านไปจัดทำ ซึ่งเมื่อประชาชนจะโจมตี ฝ่ายค้านก็ต้องเป็นผู้ที่ถูกโจมตี และ นายควงเองก็รับเป็นประธานคณะกรรมาธิการด้วยความเต็มใจ แม้จะถูกสมาชิกใน พรรคคัดค้านว่าเป็นอุบายของจอมพล ป. ที่จะเอาพรรคประชาธิปัตย์ไปทำลายให้เสื่อม ความนิยมจากประชาชน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้แสดงความเห็นคัดค้านหัวหน้าพรรคอย่างรุนแรง และนายควงยังตั้ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นกรรมาธิการช่วยอีกคนหนึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็ไปค้านในคณะกรรมาธิการอีก แต่ไม่เป็นผลก็ขอสงวนเอาไว้และนำมาค้านใน ที่ประชุมใหญ่ของสภาผู้แทนในการประชุมวาระที่ 2 ก็ไม่ได้ผลอีก เพราะสมาชิกสภา ผู้แทนส่วนมากต้องการได้เงินเดือนขึ้น การค้านของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ 3 ครั้ง 3 หน

คือในสภาผู้แทนราษฎรวาระแรกในคณะกรรมการ ในสภาผู้แทนวาระที่ 2 จึงตกไป และเป็นเหตุผลหนึ่งที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ลาออกจากการเป็นผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนครและลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ต่อมาด้วย

การที่นายควงยอมรับเป็นประธานคณะกรรมการวิสามัญนี้ เนื่องจาก นายควงถือว่าการที่พรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้กำหนดนโยบายการใช้จ่ายให้กับรัฐบาลที่ ตนคานอยู่นั้น พรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้ได้รับชัยชนะต่อรัฐบาล เป็นผู้ยู่เหนือรัฐบาล เป็นผู้บังคับบัญชารัฐบาล แต่ในกรณีของจอมพล ป. นั้น ต้องการยืมมือนายควง พรรคประชาธิปัตย์ทำลายพรรคประชาธิปัตย์ด้วยกันเอง

การพิจารณาในวาระที่ 2 วันที่ 16 กันยายน 2491 แทนที่จะเป็นรัฐบาล กับพรรคประชาธิปัตย์ ฝ่ายค้านจะต่อสู้กันในสภา แต่กลับกลายเป็นว่าสมาชิกพรรค ประชาธิปัตย์ต่อสู้กันเอง คานกันเองในสภา รัฐบาลเพียงแต่นั่งฟังเฉย ๆ ไม่ เคียดกรอนอะไร แสดงว่ารัฐบาลได้วางระเบิดเวลาไว้ได้ผลสมความมุ่งหมาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กรรมการคนหนึ่งในกลุ่มพรรคประชาธิปัตย์ ได้ลุกขึ้นมาอภิปรายกานในวาระที่คณะกรรมการกำหนดเพิ่มเงินเดือนผู้แทนอีกคนละหนึ่งพันบาท ซึ่งได้รับการโต้ตอบจากประธานคณะกรรมการคือหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เองและ หลังจากอภิปรายกันแล้ว สภาลงมติให้เพิ่มเงินเดือนได้ และเมื่อลงมติเรียบร้อยแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ยื่นใบลาออกจากการเป็นผู้แทนราษฎรต่อประธานสภาทันที ต่อจาก นั้นก็เขียนใบลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ยื่นคอนายควงด้วย เหตุผลคือไม่สามารถทน อับอายขายหน้าต่อการที่ได้รับความเพิ่ม อันเป็นเงินของประชาชนในขณะที่ประชาชน กำลังยากจนได้ ซึ่งการที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หัวเหี่ยวหัวแรงที่เข้มแข็งของพรรค ประชาธิปัตย์และเป็นเลขาธิการพรรคคนแรกด้วยได้ลาออกเช่นนี้มีผลกระทบกระเทือน ต่อพรรคมาก และหลังพระราชบัญญัติงบประมาณ ปี 2492 ผ่านสภาแล้ว พรรค ประชาธิปัตย์โดยเฉพาะหัวหน้าพรรคคือนายควงได้ถูกประชาชนโจมตีอย่างหนักและ ดูหนึ่งสี่พิมพ์หัวพากษ์วิจารณ์เป็นอันมาก

ต่อมา นายควงได้ให้สัมภาษณ์ต่อหนังสือพิมพ์ว่าที่ให้สมาชิกสภา ได้เงินเดือน
 เพิ่มนั้น เพราะต้องการให้ ส.ส.ทุกคนมีรายได้พอกินพอใช้ไม่ไปขายตัวหรือไปหากิน
 ทางอื่นให้เกิดโรคของ ส.ส.มัวหมอง ส่วนในข้อที่ว่า หัวหน้าพรรคฝ่ายค้านไปร่วมมือ
 กับรัฐบาลสนับสนุนรัฐบาลแทนที่จะค้านั้น นายควงได้พูดว่า "พรรคประชาธิปัตย์มี
 นโยบายจะเลี้ยงไก่ (จอมพล ป. ปรีระกา) ให้อ้วนเสียก่อนแล้วจึงจะเชือดที่หลัง"

ซึ่ง "ทหารเก่า" (นามแฝง) วิจารณ์ว่า ปราบกว่า "ไก่ไม่ได้อ้วนเชือด คน
 เลี้ยงไก่ต่างหากที่ถูกเชือด" ¹

"การสูญเสียสมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์ยังคงมีต่อมาเรื่อย ๆ ตามลำดับ
 ซึ่งการสูญเสียสมาชิกดังกล่าวนี้บางครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ใช้เล่ห์เหลี่ยม
 ทางการเมืองทำให้เกิดการแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์ และบางครั้งพรรค
 ประชาธิปัตย์เองก็ทำให้สมาชิกเกิดความแตกแยก เบื้องหน้าต่อการที่จะอยู่ในพรรค
 และอันนี้เองที่เป็นปมค้อยของพรรคประชาธิปัตย์ต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งนายควง อภัยวงศ์
 หัวหน้าพรรคถึงแก่กรรม และยิ่งในสมัย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค
 ควบแล้ว ความยุ่งยากในพรรคอันจะทำให้เกิดความแตกแยกยิ่งมีมากขึ้นจนกระทั่ง
 อาจกล่าวได้ว่าถึงขั้นวิบัติทีเดียว" ²

ในเดือนตุลาคม จอมพล ป. จับกุมคณะนายทหารเสนานิการกลุ่มหนึ่งในข้อหา
 คบคิดก่อกบฏต่อรัฐบาล ปลายเดือนตุลาคม 2491 นายฟอง สิทธิธรรม ส.ส.อุบลราชธานี

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 220.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 221.

สมาชิกพรรคประชาธิปไตยถูกจับในข้อหาว่าสมคบกับพวกสังขายนกรรจ์ไปฝึกหัดวิชาทหารที่คุมขังประเทศจีน แลจะนำคนไทยที่ไปฝึกหัดนั้นมากบฏแยกดินแดนภาคอีสาน แต่สภาผู้แทนลงมติเอกฉันท์ให้ปล่อยตัว เพราะนายฟอง เป็น ส.ส. ได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งการที่นายฟองกลายเป็นผู้ต้องหาอันร้ายแรงเช่นนั้นทำให้นายฟองอยู่ในพรรคประชาธิปไตยไม่ได้ แม้จะไม่ไกลออก แต่ก็เปรียบเสมือนลาออกไปโดยอัตโนมัติ

บทบาทของพรรคประชาธิปไตยในฐานะฝ่ายค้านในสภาผู้แทนฯ เกือบไม่มีอะไรเลย เพราะว่ารัฐบาลจอมพล ป. บริหารประเทศตามนโยบายของพรรคประชาธิปไตยที่กำหนดไว้ในงบประมาณ การที่พรรคประชาธิปไตยจะคัดค้านก็เท่ากับคัดค้านนโยบายของตนเอง พรรคประชาธิปไตยจึงทำได้แต่เพียงตั้งกระทู้ถามรัฐบาลพอเป็นพิธีเท่านั้น ซึ่งความพลาทาศเสียหายในทางการเมืองของพรรคประชาธิปไตยในครั้งนี้เรียกว่าเกือบจะพบจุดจบในทางการเมืองเอาทีเดียว¹

พอดีมีการเลือกตั้งซ่อมแทน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ที่ลาออกไปในจังหวัดพระนคร และเลือกตั้งซ่อมแทน รท. สัมพันธ์ ชันชะชวณะ ที่ลาออกไปด้วยเหตุผลเดียวกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ที่จังหวัดนครราชสีมา

ในจังหวัดพระนคร พรรคประชาธิปไตยส่งหลวงสินาคโยธารักษ์ลงแข่งขันในจังหวัดนครราชสีมาที่ส่งผู้สมัครไปเช่นกัน เป็นการหยั่งเสียงความนิยมน่ามีต่อประชาชนเพียงใด ซึ่งผลการเลือกตั้งซ่อมในวันที่ 4 ธันวาคม 2491 พร้อมกันทั้ง 2 แห่ง หลวงสินาคฯ ชนะการเลือกตั้งที่พระนครอย่างหวุดหวิด แต่เป็นการชนะนายนรินทร์ (กลึง) ผู้สมัครอิสระ ซึ่งมีชื่อเสียงทางไม้เต็มเต็งและเต็มบาท แสดง

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 222-223.

ได้ว่าประชาชนเริ่มเอือมระอาต่อพรรคประชาธิปัตย์เสียแล้ว จึงเป็นที่น่าคิดกันว่าหาก
ผู้สมัครคนอื่นที่คิดว่านายนิรันทร (กลึง) แล้ว พรรคประชาธิปัตย์อาจแพ้กี้ได้ ส่วน
การเลือกตั้งในจังหวัดนครราชสีมาพรรคประชาธิปัตย์เพียงอย่างเดียว

วันที่ 23 มีนาคม 2492 รัฐบาลจอมพล ป. ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2492
(ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้สมาชิกสภาวางรัฐธรรมนูญส่วนใหญ่เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์)
ผลแห่งการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ จะต้องเลือกตั้งเพิ่ม ส.ส. ใน 19
จังหวัด จำนวน 21 คน และรัฐบาลประกาศเลือกตั้งในวันที่ 5 มิถุนายน 2492
ซึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้พรรคประชาธิปัตย์ได้มีโอกาสพิสูจน์ตัวเองถึงความนิยมของประชาชน
อีกครั้งหนึ่ง พรรคประชาธิปัตย์ส่งสมาชิกเต็มจำนวน 21 คน แต่ปรากฏว่าได้รับ
เลือกมาเพียงคนเดียว คือ นายทองย้อย กลึงทอง ส.ส. เชียงใหม่ ซึ่งพิการและอยู่
ไม่นานถึงแก่กรรม ไม่มีบทบาทในสภาเลย แต่รัฐบาลได้เพิ่มมาถึง 20 คน ทำให้
ฐานะของรัฐบาลดีขึ้น

เมื่อเลือกผู้แทนราษฎรเพิ่มเติมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แล้ว คณะรัฐบาล
จะต้องสิ้นสุดตามบทเฉพาะกาล และประธานรัฐสภาได้ประชุมสมาชิกทั้งสองสภาเพื่อ
ชาวเสียงเลือกนายก ฯ วันที่ 23 มิถุนายน 2492 ซึ่งปรากฏว่าจอมพล ป. ได้รับ
เลือกตั้ง และประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี วันที่ 25 มิถุนายน
2492 ซึ่งการจักตั้งคณะรัฐบาลครั้งใหม่นี้ทางฝ่ายจอมพล ป. สามารถดึงสมาชิก
พรรคประชาธิปัตย์ไปได้อีก 2 คน โดยก่อนตั้งคณะรัฐมนตรี จอมพล ป. ได้ส่งคน
ไปฟังการเคลื่อนไหวอย่างลับ ๆ ในพรรคประชาธิปัตย์ว่ามีสมาชิกคนใดไม่พอใจและ
อีกหนาระอาใจอยากตีจากพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมี 2 คน คือ ชุนกงฤทธิ์ ศึกษากร
ส.ส. นครราชสีมา กับนายเทพ โชคินุชิต ส.ส. ศรีสะเกษ เลขาธิการพรรค
ประชาธิปัตย์ขณะนั้น ดังนั้นการตั้งคณะรัฐมนตรี 26 คน จึงมีชื่อ 2 คนนี้ด้วย ทั้ง
2 คน จึงถูกลบชื่อจากพรรคไป

การแถลงนโยบายของรัฐบาลเพื่อขอความไว้วางใจจากสภาตามรัฐธรรมนูญ
ใหม่ยิ่งยากมาก โดยต้องแถลงนโยบายที่สภาโดยเสนอต่อสภาแทนก่อนแล้วค่อย
ลงมติแล้วแถลงต่อวุฒิสภา(แต่ไม่มีวิธีลงมติ) แล้วจึงมาประชุมสภาแทนเพื่อลงมติ
เด็ดขาดอีกครั้งหนึ่ง ทำความยุ่งยากให้แก่คณะรัฐบาลมากและทำให้เสียเวลาเพราะ
ต้องประชุมสภาถึง 2 ครั้ง สองหน ทั้งสองสภาใช้เวลาอภิปราย 12 วัน เต็ม ๆ
(5 ก.ค.- 17 ก.ค. 2492) ผลการลงมติรัฐบาลขณะ 63 เสียง ต่อ 31 เสียง

เกือบตลอดปี 2493 พรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้มีบทบาทในสภาผู้แทนราษฎร
ต่อรัฐบาลจอมพล ป. แต่ประการใด

ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2493 มีการเปิดอภิปรายทั่วไปครั้งหนึ่ง กรณี
วันที่ 26 มกราคม 2493 รัฐบาลจับกุมบุคคลสำคัญในคณะรัฐประหารเองขอหาว่าทำ
การปฏิวัติรัฐบาล คือพลโทหลวงกาจสงคราม รองหัวหน้าคณะรัฐประหารและรอง
ผู้บัญชาการทหารบก พรรคประชาธิปัตย์จะถือเอาเรื่องนี้เปิดอภิปรายโจมตีรัฐบาล
แต่รัฐบาลให้สหพรรคของรัฐบาลซึ่งเสนออภิปรายคัดค้านพรรคประชาธิปัตย์เสียก่อน
ทำให้การเปิดอภิปรายครั้งนี้พรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้มีความหมายในการที่จะคัดค้าน
หรือโจมตีรัฐบาลแต่ประการใด

อาจกล่าวได้ว่า พรรคประชาธิปัตย์ในระบอบนั้นกำลังร่วงโรยลงไปเป็น
ลำดับ ทั้งบทบาทและปริมาณของสมาชิกที่อยู่ไปได้ก็เพียงแค่ว่าประท้วงประท้วงกันไว้
และดำเนินวิถีทางการเมืองในสภาแบบตัวใครตัวมันจนกระทั่งถึงปี 2494 พรรค
ประชาธิปัตย์และพรรคการเมืองอื่น ๆ จึงล้มไปเพราะการรัฐประหาร¹

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 232.

จอมพล ป. เมื่อกลับเข้ามาเป็นนายกฯ ครั้งที่สองได้เปลี่ยนกลยุทธ์ทางการเมืองใหม่โดยสะสมกำลังฝ่ายตำรวจแทนฝ่ายทหาร โดยมีพล.ต.เผ่า ศรียานนท์ คุมกำลังตำรวจ และเริ่มสร้างรัฐตำรวจขึ้นมา โดยมีกองตำรวจรถเกราะ กองตำรวจพลร่มซึ่งเป็นภารกิจโจมตีและปฏิบัติการรบ เช่นเดียวกับทหาร

พรรคประชาธิปัตย์ฝ่ายค้านได้แต่คุมเชิงอยู่ไม่กล้าแสดงบทบาทอะไร

วันที่ 29 มิถุนายน 2494 เกิดกบฏแมนฮัตตัน จอมพล ป. ถูกจับตัวโดยฝ่ายทหารเรือไปไว้ที่เรือรบหลวงศรีอยุธยา เป็นผลให้บ้านเมืองเกิดการจลาจลนองเลือดขึ้น ทหารบก ทหารเรือ คอส์กัน 2 วัน 3 คืน ในที่สุดเรือรบหลวงศรีอยุธยาจมลง จอมพล ป. รอดมาได้ ฝ่ายทหารบกชนะและจอมพล ป. เป็นนายกฯต่อไป ซึ่งหลังจากเหตุการณ์นั้นทหารเรือหลายคนทำการกบฏ ได้มาเข้าเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์หลายคน เช่น พลเรือตรีแถม บั๊จจุสานนท์ พลเรือตรีชิต กุลกำมัชร พลเรือตรีทหาร ขำหิรัญ พลเรือเอก สวัสดิ์ ภูติอนันต์ พลเรือเอก เสนาะ วัชรธรม นาวาเอกผัน เปรมมณี เป็นต้น

เมื่อเหตุการณ์สงบเรียบร้อย สมาชิกวุฒิสภา คือ พระยาตรีภมรราชได้เสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องกบฏของทหารเรือ อภิปรายกัน 4 วัน (20 ตุลาคม - 3 พฤศจิกายน 2494) ซึ่งจอมพล ป. ไม่พอใจสมาชิกวุฒิสภาที่เป็นผู้นำเสนอเปิดอภิปรายทั่วไปครั้งนี้อย่างมาก

ความจริงการเสนอญัตติเปิดอภิปรายควรเป็นหน้าที่ของสมาชิกสภาผู้แทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายค้านคือพรรคประชาธิปัตย์ แต่พรรคประชาธิปัตย์ระยะนั้นรวมตัวกันไม่คิด และถือว่าการดำเนินงานในสภาผู้แทนระยะนั้นตัวใครตัวมัน เพราะหัวหน้าพรรคคือนายกฯ มีนโยบาย"เลี้ยงไก่"อยู่แล้ว ความหมายที่ฝ่ายค้านจะโจมตีรัฐบาลก็ไม่มี อีกประการหนึ่งคือสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เริ่มเอาใจออกห่างจากพรรคประชาธิปัตย์ เพราะเห็นว่าหัวหน้าพรรคก็ดี รองหัวหน้าพรรคก็ดี ความสามารถ

ตกไป สมาชิกในพรรคหลายคนก็ถูกดึงไปด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งอำนาจของ พลตท. เผ่าและบรรดาคำรวจอัตรวิ้นทั้งหลายกำลังรุ่งเรืองในระบบรัฐตำรวจ การข่มขู่สมาชิกฝ่ายค้านอยู่เนือง ๆ

ครั้งหนึ่งสมาชิกพรรคประชาธิปไตยได้แสดงบทบาทค้านรัฐบาลนอกสภาโดยการแสดงละครคอนเสิร์ตรัฐบาลเรื่อง "อาณาจักรแห่งความกลัว" ในนามของพรรคประชาธิปไตย แสดงที่โรงละครของกรมศิลปากร¹ การแสดงละครเรื่องนี้ได้ทำให้เกิดการแตกแยกในพรรคประชาธิปไตยขึ้นอีก คือสมาชิกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าไม่ควรแสดงเพราะไม่ใช่บทบาทของ ส.ส. ที่ได้รั้เลือกจากประชาชนมาทำเช่นนั้น ส.ส. ประเภทดังกล่าวนี้เป็น ส.ส. ชั้นผู้ใหญ่ ส่วน ส.ส. อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเมื่อหาโอกาส รัฐบาลในสภาไม่ได้ก็มาแสดงนอกเวทีการเมือง เพื่อให้ประชาชนเห็นว่าพรรคประชาธิปไตยไม่ได้เกรงกลัวรัฐบาลแต่ประการใด ส.ส. ฝ่ายผู้ใหญ่ไม่พอใจจึงประกาศตัวเองไม่รับราชการจัดแสดงละครครั้งนี้

อีกกรณีหนึ่งเป็นที่สงสัยกันว่าเหตุใดพรรคประชาธิปไตยจึงเห็นอ่อนไหวไม่มีบทบาทในการโจมตีรัฐบาลจอมพล ป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวนายควงเอง ซึ่งความจริงมีว่า จอมพล ป. กับนายควงได้มีการตกลงกันอย่างลับ ๆ ในฐานะผู้ร่วมการปฏิวัติ 2475 และวัตถุประสงค์สำคัญสุดท้ายก็คือ หัวหน้ารัฐบาลและหัวหน้าพรรคฝ่ายค้านจะตกลงดำเนินนโยบายร่วมกันในการป้องกันไม่ให้นายปรีดีหรือพรรคพวกกลับมาใช้อำนาจทางการเมืองอีกเป็นเป็นอันขาด ไม่ว่าจะเป็นวิถีทางหนึ่งทางใดที่จะต้องร่วมมือกัน คนทั้งสองจึงตกลงกันและกันว่าจะไม่โจมตีและมุ่งร้ายกันในทางส่วนตัวซึ่งเป็นการตกลงกันลับระหว่างสองคนเท่านั้น²

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 237-239.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 241 - 244.

เนื่องจากวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 ได้มีการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลจอมพล ป. คณะรัฐประหารชุดนี้เรียกตัวเองว่า "คณะบริหารประเทศชั่วคราว" ประกอบด้วยทหารบก เรือ อากาศ ตำรวจ ผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และคณะรัฐประหาร 2490 โดยอ้างเหตุผลว่าภัยแห่งคอมมิวนิสต์คุกคามอย่างรุนแรง ทั้งในคณะรัฐมนตรีและรัฐสภา อิทธิพลของคอมมิวนิสต์ได้แทรกซึมเข้ามาเป็นอันมาก จำต้องให้การยึดอำนาจการปกครอง ด้วยการรัฐประหาร (แต่โดยแท้จริงแล้วการรัฐประหารครั้งนี้จอมพล ป. ต้องการทำลายรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2492 และวุฒิสภามากกว่า)¹

บุคคลในคณะรัฐประหารนี้เป็นบุคคลที่จอมพล ป. ไว้วางใจทั้งสิ้น โดยมี พลเอกฉิน ชูณหะวัณ เป็นหัวหน้า เป็นการกระทำในนามของจอมพล ป. คณะรัฐประหารนี้ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2490 และนำเอารัฐธรรมนูญฉบับถาวร 2475 มาใช้แทน สถาปนาแทนราษฎรเป็นอันล้มไป พรรคประชาธิปัตย์ก็ล้มไปด้วย

การรัฐประหารครั้งนี้ต่างกับการรัฐประหารที่เคยมีมา 2 ครั้งแล้ว เพราะการรัฐประหารครั้งนี้เป็นการรัฐประหารตัวเอง และเป็นการทำลายพรรคประชาธิปัตย์ทางอ้อมไปด้วย ถึงแม้นายควงจะไกรรชจอมพล ป. ที่ไม่รักชาติผู้ใด แต่จุดประสงค์ในการรัฐประหารครั้งนี้เพื่อล้มรัฐธรรมนูญปี 2492 และวุฒิสภามากกว่า พรรคประชาธิปัตย์เป็นเรื่องพลอยฟ้าพลอยฝน

วันเดียวกันกับที่รัฐประหารนั้น ก็มีการประกาศตั้งคณะรัฐบาลใหม่ นำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งตามรัฐธรรมนูญถาวร 2475 จะต้องมี การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นความหวังประการเดียวของพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้จะเป็นเครื่องชี้โชคชะตาของพรรคประชาธิปัตย์ว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป เพราะพรรคประชาธิปัตย์ขณะนั้นไม่มีความหมายอะไรทางการเมืองเท่าไรนัก ต้องอาศัยการเลือกตั้งเพื่อถ่วงความเป็นอยู่ของพรรคเท่านั้น²

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 248.

² เรื่องเดียวกัน, 250.

รัฐบาลจอมพล ป. ได้แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 2 จำนวน 123 คน แทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไปแดงก่อน และได้มีการประชุม สืบเลือกนายภา วันที่ 6 ธันวาคม 2498 และจอมพล ป. ได้เป็นนายภาอีก จอมพล ป. ได้แถลงนโยบายขอรับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร (ประเภทที่ 2) วันที่ 11 ธันวาคม รัฐบาลได้รับความไว้วางใจด้วยคะแนนเสียงเอกฉันท์

รัฐบาลจอมพล ป. ไม่ได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งทันที เพราะจะต้องแก้ไข รัฐธรรมนูญถาวร 2475 เสียก่อน โดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมา พิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญ และแล้วเสร็จจัดการเห็นชอบของ ส.ส. ประเภท 2 ประกาศใช้ 8 มีนาคม 2495 เลือกตั้งแบบรวมเขต ให้มีผู้แทนเท่ากับ ส.ส. ประเภท 2 คือ 123 คน ซึ่งการดำเนินการเมืองเข่นนี้ปรากฏว่าฝ่ายรัฐบาลมี ส.ส. ประเภท 2 เข้าไปรอสับสนุนคนแล้ว ครั้งหนึ่ง ซึ่งการเลือกตั้ง ส.ส. ประเภทที่ 1 ครั้งนี้ ถ้าฝ่ายรัฐบาลได้รับเลือกเข้าไปแม่เพียงคนเดียว ฝ่ายรัฐบาลก็จะชนะเป็นรัฐบาลได้ต่อไป ในขณะที่เดียวกันฝ่าย พรรคประชาธิปัตย์ไม่มีโอกาสได้เป็นรัฐบาลเลย

พรรคประชาธิปัตย์ได้เปิดประชุมลับ ซึ่งสมาชิกหลายคนโดยเฉพาะนายควง และ ม.ร.ว. เสนีย์ เห็นว่าพรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้รับเสียงเข้าไปก็ไม่มีโอกาส เป็นรัฐบาลได้เลย ประการที่ 2 พรรคประชาธิปัตย์ระยะนั้นคะแนนนิยมของประชาชน ตกลงไปมากตั้งแต่นโยบาย "เลี้ยงไก่" ของนายควงเป็นต้นมา การสมัครรับเลือกตั้ง ครั้งนี้จึงเป็นการเสี่ยงต่อชื่อเสียงของพรรคประชาธิปัตย์ที่เคยรุ่งโรจน์มาก่อน ถ้าได้ รับเลือกตั้งมาน้อยก็จะเสียชื่อรัฐตำรวจของ พล.ต. เมา ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ หวากระแวงอยู่เหมือนกัน ถ้าการเลือกตั้งครั้งนี้ราษฎรผู้เลือกตกไปอยู่ในอำนาจรัฐบาล แล้ว พรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้รับเลือกตั้งมาเลยจะเสียทั้งชื่อเสียทั้งเกียรติ

พรรคประชาธิปัตย์จึงได้ประชุมกัน นายควงกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ให้เสนอต่อที่ ประชุมพรรคว่า การเลือกตั้งครั้งนี้สมาชิกพรรคชั้นผู้ใหญ่จะไม่สมัครรับเลือกตั้ง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดพระนคร นายควงและ ม.ร.ว.เสนีย์ จะไม่สมัคร ส่วนสมาชิกอื่น ๆ จะสมัครในจังหวัดใดนั้น พรรคประชาธิปไตยไม่มีชื่อแม่ ไม่มีชื่อท่าน ให้เป็นสิทธิเสรีภาพในทางการเมืองของสมาชิกแต่ละคน ส่วน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรค เคารพกฎหมายเคร่งครัดคือไม่มีและไม่ได้เป็นนักการเมืองแล้ว ก็ประกาศไม่ชอยุ่กับพรรคประชาธิปไตยต่อไป รวมทั้งการยุ่งเกี่ยวกับการเมืองด้วย (ม.ร.ว.เสนีย์ กลับเข้ามาสู่วงการเมืองอีกครั้งเมื่อปี 2512 โดยเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยแทนนายควง อภัยวงศ์ ที่ได้ถึงแก่กรรมลง)

ผลการเลือกตั้งผู้แทนทั่วประเทศ 20 กุมภาพันธ์ 2495 ผลปรากฏว่าสมาชิกพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกมาเพียง 5 คน จึงยืนยันว่าพรรคประชาธิปไตยสมัยนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา ได้หมดความหมายไปจากประชาชน ไม่มีบทบาทอะไรในฐานะฝ่ายค้านที่เข้มแข็งอีกต่อไป อาจกล่าวได้ว่าพรรคประชาธิปไตยแตกสลายไปหมด ม.ร.ว.เสนีย์ รองหัวหน้าพรรคประกาศลาออกจากกรรมการเมือง และนายควงหัวหน้าพรรคไปทำอาชีพในบริษัทประกันชีวิต¹ แต่พรรคประชาธิปไตยก็ยังลุ่มลุ่มอยู่ เพราะในระบอบนั้น ยังไม่มีกฎหมายพรรคการเมือง จะประกาศตนเองโดยเปิดเผยไม่ได้ ได้แต่มีสมาชิกมาพบปะกันบางครั้ง โดยตั้งสำนักงานกลางที่ถนนราชวงศ์ ชั้นบนของตึกสี่ชั้นเล็ก ๆ ซึ่งเดิมทีเป็นของ รศท.สุริยน โรจนา สมาชิกพรรคประชาธิปไตยรุ่นแรก

บทบาทพรรคประชาธิปไตยช่วงปี พ.ศ. 2498 (พรม.พรรคการเมือง ปี 2498) - 2501

จอมพล ป. เป็นนายก ฯ ตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม 2495 จนถึง พ.ศ. 2498 ซึ่งปี 2498 นี้ จอมพล ป. ได้ประกาศให้มีพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 ขึ้น ความคิดในเรื่องนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ จอมพล ป. ได้ตระเวนไปเยี่ยมเยียนประเทศต่าง ๆ มาแล้วรอบโลก และได้เห็นประเทศต่าง ๆ ปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างไร จึงจกจามา โดยเฉพาะประชาธิปไตย อังกฤษและสหรัฐอเมริกา นำมาผสมผสานกัน เป็นประชาธิปไตยแบบไทย ๆ เนื่องจากจอมพล ป. ตั้งใจที่จะให้ประเทศไทยปกครอง

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 259.

โดยระบอบประชาธิปไตย ในระบบพรรคการเมือง โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนตั้งพรรคการเมืองได้ และส่งสมาชิกสมัครเป็นตัวแทนราษฎร และตัวแทนราษฎรนั้นมาประกอบเป็นรัฐบาล โดยถือเอาพรรคที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร

พระราชบัญญัติพรรคการเมืองประกาศใช้ 10 กันยายน พ.ศ. 2498 และจอมพล ป. หลังจากได้รวบรวมสมัครพรรคพวกทั้งสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ 1 และ 2 อย่างพร้อมเพรียงแล้ว จึงจดทะเบียนตั้งพรรคการเมืองเสรีมันักศิลา วันที่ 29 กันยายน 2498 โดยจอมพล ป. เป็นหัวหน้าพรรค พลเอกเจ้าเป็นเลขาธิการ ต่อมาวันที่ 30 กันยายน 2498 นายถวญ อภัยวงศ์ ก็ขอจดทะเบียนตั้งพรรคประชาธิปไตย เป็นครั้งแรกที่พรรคประชาธิปไตยจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย พรรคประชาธิปไตยมีนายถวญเป็นหัวหน้า นายใหญ่ สวัสดิชาติ เป็นเลขาธิการพรรค ส่วนพรรคการเมืองอื่น ๆ จกทะเบียนรวมทั้งหมด 20 พรรค

เนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. ขณะนั้นกำหนดการเลือกตั้งไว้ในปี 2500 จึงเหลือเวลาอีก 2 ปี จึงจะมีการเลือกตั้ง ดังนั้นการดำเนินการและการเคลื่อนไหวในทางการเมืองจึงยังไม่มีอะไรเกิดขึ้นในพรรค ซึ่งตรงกันข้ามกับพรรคเสรีมันักศิลาที่ได้เตรียมการกันอย่างขนานใหญ่ ทั้งการหาเงินบำรุงพรรค และหาเสียงจากประชาชนสำรองไว้ ยิ่งพรรคเสรีมันักศิลาเป็นรัฐบาลอยู่ในขณะนั้นแล้วยิ่งได้เปรียบกว่าพรรคการเมืองอื่น

เมื่อกำหนดวันเลือกตั้ง 26 กุมภาพันธ์ 2500 พรรคเสรีมันักศิลาเตรียมตัวกันอย่างมากร พรรคประชาธิปไตยและพรรคการเมืองอื่น ๆ ก็ได้เตรียมการเลือกตั้งเช่นเดียวกัน

ปรากฏว่าก่อนการเลือกตั้งนั้น ในพรรคเสรีมันักศิลาเกิดแตกแยกกัน

เองระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนกลุ่มหนึ่งกับกลุ่มสมาชิกประเภทที่ 2 ที่เป็นทหารประจำการอีก
กลุ่มหนึ่ง แยกแยกกันในเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ของพรรค เป็นการแตกแยกกัน
ระหว่างสมาชิกต่อสมาชิก และในระหว่างผู้สนับสนุนเป็นฐานกำลังพรรคคือระหว่าง
ตำรวจและทหาร

ครั้งนี้พรรคประชาธิปไตยได้รวมตัวอย่างหนาแน่นอีกครั้งหนึ่ง บรรดาสมาชิก
เก่า ๆ ต่างกลับมารวมกันใหม่ รวมทั้งได้สมาชิกใหม่ ๆ เป็นจำนวนมาก แต่
ม.ร.ว.เสนีย์ นั้นประกาศลาออกจากการเมืองไปแล้ว

พรรคเสรีมนังคศิลาได้เปรียบพรรคประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นรัฐบาลมีทั้งอำนาจ
และการเงินหนุนหลังอย่างพร้อมบริบูรณ์ ส่วนพรรคประชาธิปไตยได้เปรียบพรรคเสรีมนังคศิลา
2 ประการ ประการแรกคือ ตลอดเวลาที่จอมพล ป. บริหารงานมาเป็นผู้ทำให้ประชาชน
เบื่อหน่ายต่อการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ
ปกครองบ้านเมืองในระบบรัฐตำรวจ เรื่องนี้พรรคประชาธิปไตยได้โจมตีรัฐบาลได้
ประการที่สองคือกรณีการแตกแยกภายในพรรคเสรีมนังคศิลา ซึ่งอันนี้เป็นช่องว่างที่พรรค
ประชาธิปไตยมาสอดแทรกเข้าไปได้ แต่เรื่องนี้พรรคประชาธิปไตยยังไม่มั่นใจนักเพราะ
อำนาจในการควบคุมการเลือกตั้งนั้นขึ้นอยู่กับพลตำรวจเอกเผ่า ซึ่งเป็นทั้งรัฐมนตรีมหาดไทย
อธิบดีกรมตำรวจ เลขาธิการพรรค เรื่องนี้พรรคประชาธิปไตยแก้ปัญหาโดยการไปเข้า
กับฝ่ายทหารบก ซึ่งขณะนั้นจอมพลสฤษดิ์ ผู้บัญชาการทหารบก แม้จะมีตำแหน่งเป็นที่
ปรึกษาองหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลา แต่จอมพลสฤษดิ์ก็ไม่สนับสนุนพรรคเสรีมนังคศิลา
แต่กลับไปสนับสนุนสมาชิกที่ไม่ได้อยู่ในสังกัดพรรคเสรีมนังคศิลา และเป็นผู้ให้ทุนสนับสนุน
ในการเลือกตั้งให้ เพื่อคานอำนาจกับพลตำรวจเอก เผ่า แม้พรรคประชาธิปไตยเอง
จอมพลสฤษดิ์ก็แต่ไม่ครีทำให้ เพราะต้องการพรรคพวกในสภาผู้แทนราษฎร และเห็นว่า
ระหว่างนายควงกับพลตำรวจเอกเผ่า นั้น นายควงเป็นอันตราายกับคนน้อยกว่าพลตำรวจ
เอกเผ่า ¹

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 262 - 267.

การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 นับว่าเป็นการเลือกตั้งที่ไม่เรียบร้อยที่สุดของการเลือกตั้งที่เคยมีมาในประเทศไทย เพราะได้มีทั้ง พลกรมไฟไฟ ตลอดจนการนับคะแนนผิดพลาด เพราะอย่างยิ่งในเขตคูสิคซึ่งเป็นคะแนนที่ คัดสินเด็ดขาดของการเป็นผู้แทนราษฎรครั้งแรกของจอมพล ป. หลังจากการลงคะแนนเลือกตั้งเสร็จแล้วในวันนั้น ประชาชนได้แสดงความไม่พอใจต่อการเลือกตั้งครั้งนั้นเป็น อย่างมาก และได้แสดงปฏิกิริยาคัดค้านด้วยการชุมนุมกันเดินขบวนไปคัดค้านการเลือกตั้ง ที่หน้าทำเนียบรัฐบาล โดยกล่าวหาว่ากระทรวงมหาดไทย เป็นต้นเหตุที่ทำให้การเลือกตั้งไม่สุจริตในการเดินขบวนประท้วงครั้งนี้ ประชาชนได้แสดงความโกรธแค้นถึง กับขว้างปาและทำร้ายเจ้าหน้าที่รักษาหน้าที่ในทำเนียบรัฐบาลด้วย

ผลของการเลือกตั้งได้ปรากฏออกมาในวันรุ่งขึ้นเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัด พระนคร ที่ใช้เวลานับคะแนนในเขตอำเภอคูสิคทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังปรากฏว่าได้จับ ได้บัตรลงคะแนนของกระทรวงมหาดไทยที่ยังไม่ได้ไขแทนนำมาจะเตรียมใส่หีบเลือกตั้ง อีกมากมาย ในจังหวัดพระนครนั้นพรรคประชาธิปัตย์ได้มาเพียง 2 คน คือ นายทอง กับนาวาโทพระประยูทธชศรี ส่วนทางฝ่ายพรรคเสรีมนังคศิลาได้มา 7 คน มี จอมพล ป. นำทีม ในจังหวัดอื่น ๆ เท่านั้น พรรคเสรีมนังคศิลาได้รับเลือกมากกว่า พรรคประชาธิปัตย์และพรรคการเมืองอื่น ๆ 8 พรรค กับผู้สมัครลอย ๆ ไม่สังกัดพรรค ก็ได้รับเลือกมาบางแสน

ผลการเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้จอมพล ป. ได้เป็นนายกฯ อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจาก สมาชิกประเภทที่ 1 พรรคเสรีมนังคศิลาได้เกินครึ่งของจำนวนผู้แทนทั้งหมด และยังได้ สมาชิกพรรคอื่น ๆ สนับสนุนอีก เช่น พรรคธรรมาธิปัตย์ที่จอมพล ป. สนับสนุนอยู่ และ ร่วมกับ ส.ส.ประเภทที่ 2 (แต่งตั้ง) ตามรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ในขณะนั้น

แต่ปรากฏว่าประชาชนเห็นว่า การเลือกตั้งครั้งนั้นเป็นไปโดยไม่สุจริต (ซึ่ง จอมพล ป. เองก็ยืนยันว่าการเลือกตั้งไม่เรียบร้อย) และได้เกิดการรวมตัวประท้วง กันของประชาชน นิสิต นักศึกษา ยกขบวนไปที่กระทรวงมหาดไทย ประนามการเลือกตั้ง

ว่าไม่สุจริต และขอให้มีการเลือกตั้งใหม่ แล้วรวมตัวกันเดินขบวนไปทำเนียบรัฐบาลเพื่อ
เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการเลือกตั้งใหม่ จอมพล ป. ผู้รักษาการในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
ได้แต่งตั้งให้จอมพลสฤษดิ์ผู้บัญชาการทหารบกมีอำนาจเต็มและสูงสุดในการรักษาความสงบ
ครั้งนี้ จอมพลสฤษดิ์สามารถดำเนินการได้อย่างดี รัฐบาลประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน
2 มีนาคม และใช้ประกาศยกเลิก 14 มีนาคม เหตุการณ์โลกได้คลาย เมื่อจอมพล ป.
รับจะนำเรื่องที่ประธาน นิสิต นักศึกษาเสนอไปพิจารณาแล้วประกอบคณะรัฐบาลใหม่
ซึ่งการประกอบคณะรัฐบาลใหม่เสร็จ 21 มีนาคม จอมพล ป. เป็นนายก ฯ และ
แถลงนโยบายขอรับความไว้วางใจเมื่อ 1 เมษายน 2500 ซึ่งได้รับความไว้วางใจ
อย่างท่วมท้น 144 ต่อ 8 ซึ่งมาสังเอดคือ สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ระยะนั้นมี 30 คน
แต่คะแนนฝ่ายค้านออกมาเพียง 8 คะแนนเท่านั้น

รัฐบาลบริหารราชการมาจนถึงเดือนมิถุนายน 2500 ก็เกิดปัญหาในพรรค
เสรีมนังคศิลาเองสมาชิกแตกเป็น 2 พวก คือ พวกหนึ่งสนับสนุนจอมพล ป. และ
พลตำรวจเอก เผ่า ศาษนารถกับอีกพวกหนึ่งสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ และในสมาชิกสภา
ผู้แทนประเภทที่ 2 ก็แบ่งเป็น 2 พวกเช่นเดียวกัน พวกหนึ่งสนับสนุนจอมพล ป. อีก
พวกหนึ่งสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็สนับสนุนจอมพลสฤษดิ์

เหตุการณ์ในเดือนมิถุนายนที่เกิดขึ้นในพรรคเสรีมนังคศิลาและในคณะรัฐบาล
ทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลไม่มั่นคงยิ่งขึ้น พรรคประชาธิปัตย์ใจแค้นุมจึงรัฐบาลอยู่
เมื่อเห็นความวุ่นวายในสมาชิกคณะรัฐบาลเช่นนั้น พรรคประชาธิปัตย์จึงเสนอญัตติเปิดอภิปราย
อภิปรายทั่วไป ซึ่งก่อนที่พรรคประชาธิปัตย์จะเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปนั้นได้มีนิสิต
นักศึกษาระชาชน ได้เดินขบวนไปหาจอมพลสฤษดิ์ ผู้บัญชาการทหารบก ขอให้
ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งให้รัฐบาลจอมพล ป. จัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ จอมพล
สฤษดิ์ ได้กล่าวว่า เป็นเรื่องของรัฐบาลและกระทรวงมหาดไทย กลุ่มผู้เดินขบวนจึง
เสนอขอให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นอธิบดีกรมตำรวจควรถูกไล่ออกจาก
ตำแหน่ง พอดีพรรคประชาธิปัตย์เปิดอภิปรายทั่วไปโจมตีรัฐบาล เมื่อ 29 สิงหาคม 2500

โดยเฉพาะอย่างยิ่งจอมพล ป. และพลตำรวจเอก เผ่าอย่างรุนแรง และสามารถใน
พรรคอื่น ๆ ที่สนับสนุนจอมพลสฤษดิ์อยู่ได้ช่วยอภิปรายโจมตี พลตำรวจเอกเผ่าใน
โอกาสนั้นด้วย รัฐมนตรีต่าง ๆ ถูกอภิปรายโจมตีเป็นรายตัว แต่มีรัฐมนตรีบุคคลเดียวที่
ที่ไม่ถูกอภิปรายโจมตีคือจอมพลสฤษดิ์

ต้นเดือนกันยายน 2500 เป็นเดือนที่มีความวิกฤติที่สุดในทางการเมืองของ
รัฐบาล พรรคเสรีนิยมงดolica เมื่อจอมพล ป. ทราบว่าพรรคประชาธิปัตย์ฝ่ายค้าน
สนับสนุนจอมพลสฤษดิ์อย่างเงิบ ๆ จอมพล ป. จึงดำเนินการบ้างโดยขณะนั้นจอมพล ป.
ได้ส่งชัยในพฤติการณ์ในสำนักงานศาลากลางแบ่งรัฐบาล ซึ่งจอมพลสฤษดิ์เป็นประธาน
กรรมการอยู่ ว่าสำนักงานนี้เป็นฐานอำนาจทางการเมืองของพรรคการเมืองบางพรรค
ที่โจมตีรัฐบาล จอมพล ป. จึงสั่งการในตำแหน่งนายก ฯ ให้สำรวจการเงินและส่งคน
ของจอมพล ป. ไปรับตำแหน่งควบคุมการเงินในสำนักงานศาลากลางแบ่งรัฐบาล จอมพล
สฤษดิ์เมื่อทราบข่าวไม่พอใจมาก และตั้งแต่นั้นมาได้ดำเนินการทุกอย่าง เป็นปฏิปักษ์
กับรัฐบาลจอมพล ป.

ก่อนหน้า 10 กันยายน นิสิต นักศึกษา ประชาชน ชุมนุมเรียกร้องให้จอมพล
ป. ลาออกจากตำแหน่ง จอมพลสฤษดิ์ได้ระงับเหตุการณ์ โดยให้หน่วยงานเรียกร้อง
นั้นสลายตัวไปเสียก่อนและขอใหม่พบกันใหม่เมื่อศาลากลาง เมื่อวันที่ 16 กันยายน
2500 จอมพลสฤษดิ์ บิดอำนาจจากรัฐบาล จอมพล ป. ทำให้จอมพล ป. หนีออกจาก
ประเทศไทย และพลตำรวจเอก เผ่า ถูกคณะรัฐประหารบังคับให้ออกนอกประเทศ
รัฐบาลจอมพล ป. สลายตัว พรรคเสรีฯ ก็สิ้นสภาพไป

เจตนาของการปฏิวัติ 16 กันยายน 2500 เพื่อต้องการโค่นล้มอำนาจของ
พลตำรวจเอกเผ่า และบรรดาสมาชิกพรรคเสรีนิยมงดolica ที่สนับสนุนพลตำรวจเอกเผ่า
กับอีกอย่างหนึ่งเพื่อแก้เจ้าจอมพล ป. ที่อดแทรกเข้ามาในสำนักงานศาลากลาง ที่เป็นฐาน
อำนาจของจอมพลสฤษดิ์¹

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 278.

การรัฐประหารครั้งนี้ คณะรัฐประหารไม่ได้สั่งยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่คือ ฉบับที่ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2494 เพียงแต่แก้ไขเพียงบางมาตรา เพื่อจัดให้มีการเลือกตั้งภายใน 90 วัน และจัดตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 อีก 123 คน ส่วนกฎหมายพรรคการเมืองนั้นยังคงอยู่ และพรรคประชาธิปไตยยังคงอยู่ เพียงแต่สมาชิกพรรคที่เป็นผู้แทนราษฎรถูกรัฐประหารไป กองกลับมาเลือกตั้งวันใหม่อีก

เมื่อรัฐประหารแล้ว จอมพลสฤษดิ์ ได้มอบหมายให้นายพจน์ สารสิน เป็น นายกรา ประกอบคณะรัฐบาลเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2500

การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรครั้งนี้พรรคประชาธิปไตยส่งผู้สมัครเข้าร่วมเลือกตั้งทั่วประเทศ ต้องการจะได้รับเลือกตั้งมากและเป็นรัฐบาล แต่คงประสบปัญหาคือผู้แทนประเภทที่ 2 จำนวน 123 คนนั้น ไปร่อนหวนรัฐบาลฝ่ายจอมพลสฤษดิ์อยู่แล้ว อีกประการหนึ่งก็มีพรรคการเมืองจดทะเบียนตั้งพรรคใหม่ก่อนการรัฐประหารคือ "พรรคสหภูมิ" ซึ่งจอมพลสฤษดิ์หนุนอยู่ (คราวเปิดอภิปรายทั่วไปต่อรัฐบาลจอมพล ป. นั้น พรรคสหภูมิแม้จะมีสมาชิกน้อย แต่เป็นพรรคที่มีอิทธิพลทางการเมือง เนื่องจากจอมพลสฤษดิ์หนุนอยู่) ได้มีบทบาทสมทบกับฝ่ายตรงประชาธิปไตยในการเปิดอภิปรายค้านรัฐบาลจอมพล ป. ตลอดจน จนกระทั่งเมื่อคณะรัฐประหารครองอำนาจ พรรคสหภูมิจึงมีบทบาทมากขึ้น เพราะเป็นพรรคของหัวหน้าคณะรัฐประหาร) ¹

การเลือกตั้ง 15 ธันวาคม 2500 พรรคสหภูมิตั้งสมาชิกจำนวนมากลงแข่งขันกับพรรคประชาธิปไตย และเป็นคู่แข่งสำคัญในการเลือกตั้งครั้งนี้ เมื่อปรากฏผลการเลือกตั้งพรรคสหภูมิได้ 44 คน พรรคประชาธิปไตยได้ 39 คน นอกนั้นเป็นพรรคอื่นและไม่สังกัดพรรครวม 76 คน เมื่อผลปรากฏออกมาไม่มีพรรคใดมีเสียงข้างมากในการจัดตั้งรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์จึงตั้งพรรคชาติสังคมขึ้นมา ยุบพรรคสหภูมิมารวมเข้าและรวมพรรคอื่นกับ ส.ส. อิสระมารวมด้วย ทำให้พรรคชาติสังคม (หัวหน้าพรรคชาติสังคมคือจอมพลสฤษดิ์ รองคือพลเอกถนอม กิตติขจร เลขาธิการพรรค คือ พลโทประภาส จารุเสถียร)

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 280 - 282.

ที่ตั้งขึ้นใหม่มีเสียงมากที่สุด ในสภา และเมื่อรวมเสียงสนับสนุนจากสมาชิกประเภท 2 อีก 123 คน ฝ่ายจอมพลสฤษดิ์จึงมีสิทธิ์เป็นรัฐบาลพรรคประชาธิปไตยเป็นฝ่ายค้านอีกครั้งหนึ่ง

1 มกราคม 2501 ประกาศตั้งพลเอกถนอม เป็นนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลวิบูลย์กัน ในขณะพลเอก ถนอม จัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นมานั้น จอมพลสฤษดิ์ยังมีอำนาจและแสดงอำนาจควบคุมอยู่ทั้งรัฐบาลและพรรคชาติสังคม ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ไปรักษาตัวต่างประเทศ การจากไปของจอมพลสฤษดิ์นั้นภายในเวลาไม่นาน พรรคการเมืองต่าง ๆ ก็จับกลุ่มกันโจมตีรัฐบาลจอมพลถนอม โดยเฉพาะพรรคชาติสังคมเอง ซึ่งเป็นพรรคที่มาจากความร่วมมือของหลาย ๆ พรรคเข้าด้วยกัน และพรรคสหภูมิ (เดิมที่ไม่เข้าร่วมกับพรรคชาติสังคมของจอมพลสฤษดิ์) ก็หันเข้าโจมตีจอมพลถนอมด้วย ในระยะนี้พรรคประชาธิปไตยไม่มีบทบาทเข้าโดยนักในสภา เพียงทำตัวคอยผสมโรงพรรคทั้งสองค่ายเท่านั้น

ขณะนั้น ส.ส.ประเภท 2 คงจับสลากออก คณะรัฐมนตรีรวมจำนวน 26 คน และได้มีการเลือกตั้งสมาชิกใหม่ใน 5 จังหวัด คือ พระนคร ชลบุรี กาฬสินธุ์ ราชบุรี และอุบลราชธานี วันที่ 30 มีนาคม 2501 ผลปรากฏว่า พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือก 13 คน พรรคชาติสังคม 9 คน ไม่สังกัดพรรค 4 คน แต่เมื่อรวมกับสมาชิกเดิม พรรคประชาธิปไตยก็มีเพียง 51 คนเท่านั้น ยังไม่สามารถทำอะไรได้

การที่รัฐบาลจอมพลถนอมถูกพรรคชาติสังคม พรรคสหภูมิโจมตีเสียเอง และพรรคประชาธิปไตยเป็น "คอสอง" อยู่ตลอดเวลา ทำให้จอมพลสฤษดิ์ระงับพักฟื้นจากลอนดอนรีบกลับกรุงเทพฯ โดยด่วน ถึงคืนวันที่ 19 ตุลาคม พอเช้าที่ 20 ตุลาคม ก็ประชุมทางทหาร เย็นวันที่ 20 ตุลาคม รัฐบาลหม่อมลาออก คืนวันที่ 20 ตุลาคม 2501 จอมพลสฤษดิ์ ประกาศสถาปนาการปฏิวัติยึดอำนาจปกครอง คณะรัฐมนตรี สมสภานุแทนราษฎร และล้มเลิกพรรคการเมือง ดังนั้นพรรคประชาธิปไตยจึงล้มไปอีก นับตั้งแต่ 20 ตุลาคม 2501 จนถึง 1 พฤศจิกายน 2511 พรรคประชาธิปไตยจึงฟื้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

บทบาทพรรคประชาธิปัตย์ยุคใหม่ พ.ศ.2511 (พ.ร.บ.พรรคการเมือง พ.ศ.2511) -

ปัจจุบัน

ตลอดเวลา 10 ปี ของการเป็นนายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ก็อยู่เพียง 5 ปี
จอมพลถนอมรับช่วงมาอีก 5 ปี รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจึงร่างเสร็จและประ
ประกาศในปี 2511 และออกกฎหมายพรรคการเมืองปี 2511 ค่าย และกำหนดเลือกตั้ง
13 กุมภาพันธ์ 2512

พรรคประชาธิปัตย์จดทะเบียนพรรค 1 พฤศจิกายน 2511 โดยมีหัวหน้าพรรค
คือ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และเลขาธิการพรรคคือ นายใหญ่ สวัสดิ์ชาติ และการ
กลับฟื้นคืนชีพของพรรคประชาธิปัตย์ครั้งนี้เรียกได้ว่าเป็นพรรคประชาธิปัตย์ยุคใหม่
คือ หัวหน้าพรรค สถานที่ทำการพรรค และสมาชิกพรรค ค่อนข้างแต่เป็นสมาชิกหน้าใหม่
เกือบทั้งสิ้น จะมีสมาชิกประเภทกลางเก่ากลางใหม่เหลืออยู่เพียงไม่กี่คน ทั้งนี้เพราะ
สมาชิกเก่า ๆ ไคลนหายตายจากไปบ้าง เจ็บป่วยพพลภาพจะไม่สามารถจะเข้าสู่สภาพ
การเมืองได้บ้าง แต่่าเกินกว่าที่จะกลับมาต่อสู้ไกลบาง และหนีหายไปไม่มีจิตใจจะ
ต่อสู้กับความลำบากยากแค้นในทางการเมือง ตลอดจนการรอคอยเวลาที่เนิ่นนานถึง
10 ปี ไม่ไหวบ้าง เมื่อหน่ายและเอือมระอาต่อความไม่แน่นอนทางการเมืองบ้าง
ตลอดจนหัวหน้าพรรคคนเก่า คือนายควงได้ถึงแก่กรรมไป ¹

การที่พรรคประชาธิปัตย์ได้พลิกฟื้นคืนชีพขึ้นมาครั้งนี้ ลุคต่อสู้เก่า ๆ ของพรรค
ประชาธิปัตย์หายไปหมดสิ้น แต่มีคู้ต่อสู้ใหม่ของพรรคประชาธิปัตย์อีกพรรคหนึ่งที่น่า
เกรงขามคือ "พรรคสหประชาไทย" ซึ่งเป็นพรรคการเมืองของคณะรัฐบาลรักษาการ
ในการเลือกตั้งใหม่ตามรัฐธรรมนูญใหม่ หัวหน้าพรรคคือจอมพลถนอม เลขาธิการพรรค
คือพลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์ จกทะเบียนพรรค 24 ตุลาคม 2511 และมีพรรค
อื่น ๆ จกทะเบียนอีก 13 พรรค

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 294 - 295.

สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ล้วนแต่เป็นสมาชิกใหม่ ๆ และหนุ่ม ๆ แทบทั้งสิ้น ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นสมาชิกหนุ่มประเภทหัวก้าวหน้า แต่ละคนการศึกษาดี มีปริญญาเมืองไทย และมีพวก "หัวนอก" อยู่ไม่น้อย สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เหล่านี้ เป็นนักการเมืองที่ทะเยอทะยานหมายมั่นปั้นมือและมีความหวังความหมายในทางการเมืองอยู่มาก พรรคประชาธิปัตย์ชุดนี้จึงได้รับความสนใจจากประชาชนมาก ซึ่งติดกับพรรค สหประชาไทย ซึ่งสมาชิกที่เป็นนักการเมืองเก่าในอดีตมาจากพรรคอื่น ๆ ที่ล้มไปแล้วบ้าง สมาชิกเก่า ๆ เหล่านั้น เมื่อไม่มีพรรคสังกัดก็หันมาเกาะพรรคสหประชาไทยตั้งต้นชีวิตทางการเมืองขึ้นมาใหม่ ดังนั้นการเลือกตั้ง 10 กุมภาพันธ์ 2512 จึงถือได้ว่าตอสูกันเพียง 2 พรรค คือพรรคประชาธิปัตย์กับสหประชาไทย

หลังการเลือกตั้งพรรคประชาธิปัตย์พ่ายแพ้อพรรคสหประชาไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางจังหวัด เพราะขณะนั้นหัวก้าวหน้า พรรคสหประชาไทยเป็นนายกรัฐมนตรี และผู้บริหารพรรคแต่ละคนก็เป็นคณะรัฐมนตรี ในระยะนั้นรัฐบาลได้กำหนดให้กรุงเทพฯ และธนบุรีรวมกันเป็นจังหวัดเดียว ส.ส. 15 คน ประชาธิปัตย์ได้หมด ส.ส. ทั้งหมด 219 คน สหประชาไทยได้ 76 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้ 59 คน นอกนั้นเป็นพรรคอื่น ๆ และไม่สังกัดพรรค การเลือกตั้งครั้งนี้ไม่ค่อยจะเรียบร้อยนัก เพราะหลังการเลือกตั้งมีการฟ้องร้องกันบางจังหวัด และผู้ได้รับเลือกตั้งมาแล้วถูกศาลพิพากษาเป็นโมฆะไปก็มี

พรรคประชาธิปัตย์ไม่มีโอกาสจัดตั้งรัฐบาล เพราะสมาชิกเพียง 57 คน และพรรคอื่นคัดตัวออกห่างจากพรรคประชาธิปัตย์ ไม่ยอมรวมควยไม่จัดตั้งรัฐบาลหรือคานรัฐบาล

1 พหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 298.

ตามประเพณีระบอบประชาธิปไตยนั้น พรรคใดมีจำนวนสมาชิกมากกว่าพรรคอื่นในสภาแล้ว พรรคนั้นมีสิทธิประกอบคณะรัฐบาลก่อน พรรคสหประชาไทยจึงมีสิทธิก่อน สหประชาไทยจึงเป็น "แกนกลาง" จัดตั้งรัฐบาลโดยจอมพล ถนอม หัวหน้าพรรค และมีสมาชิกวุฒิสภาเป็นฐานรองรับอำนาจอยู่อย่างมั่นคง

ประธานรัฐสภา นายวรการบัญชาไว้วิธีร่วมรักไม่ชาวเสี่ยงในสภา หานายกฯ ดังแต่ก่อน เมื่อปรากฏว่าสหประชาไทยมีสมาชิกมากกว่าพรรคใดในสภา ประธานรัฐสภาที่กรมบังคับมทลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกำหนดตัวนายกาเลยที่เดียว พรรคประชาธิปไตยจึงไม่ได้มีบทบาทอะไรในการชาวเสี่ยงในสภากำหนดตัวนายกาเลย

วันที่ 7 มีนาคม 2512 ประกาศแต่งตั้งจอมพลถนอมเป็นนายกฯ และวันที่ 11 มีนาคม 2512 ประกาศระบุมือคณะรัฐมนตรี ต่อมาวันที่ 25 มีนาคม 2512 แถลงนโยบายต่อรัฐสภาและได้รับความไว้วางใจด้วยดี

พรรคประชาธิปไตยไม่ได้มีบทบาทเท่าใดนักในการชักจูงรายละเอียดยในนโยบาย เพราะเสียงสนับสนุนของรัฐบาลในขณะนั้นมืออย่างท่วมท้น พรรคประชาธิปไตยจึงตกที่นั่งเป็นฝ่ายถ่วงอีกตามเคยในพรรคประชาธิปไตยยุคใหม่นี้ ถึงแม้พรรคประชาธิปไตยเป็นฝ่ายค้านในสภาที่มีจำนวนมากที่สุดในสภายุแทน แต่มิบทบาทน้อยที่สุดและเกือบจะไม่มิงงานอะไรเป็นชิ้นเป็นอันในสภายุแทนเลย¹ เนื่องจากพรรคประชาธิปไตยยุคใหม่นั้นใหม่ทั้งสมาชิกพรรคและหัวหน้าพรรค ฉะนั้นเมื่อออกมาเป็นฝ่ายค้านอีกครั้งหนึ่งจึงไม่ค่อยทะมัดทะแมงและเข้มแข็งเหมือนพรรคประชาธิปไตยสมัยก่อน

จากจำนวนพรรคประชาธิปไตยที่ได้รับเลือกมา 57 คน ในปี 2512 นั้น มีสมาชิกพรรคประชาธิปไตยที่เก่าแก่เพียง 7 คน คือ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ส.ส.พระนคร เกษม บุญศรี ส.ส.พระนคร นายสมบุญ ศิริธร ส.ส.พระนคร นายโง่ง สุวรรณทัต ส.ส.ธนบุรี นายใหญ่ ศวิตชาติ ส.ส.สนนกรสวรรค์ นายคล้าย ละอองมณี ส.ส.สงขลา นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ส.ส.ลำปาง และมีสมาชิกกลางเก่ากลางใหม่ 10 คน

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 305.

นอกนั้นเป็นสมาชิกใหม่ ๆ มักจะเป็นคนหนุ่มหัวก้าวหน้าทางการเมืองในทางคำปราศรัย และไม่มีประสบการณ์เหมือนสมาชิกเก่า ๆ แรก ๆ ที่เหลือกลางพรรคอยู่ ส่วน ม.ร.ว.เสนีย์ หัวหน้าพรรค ก็เคยลงมือทางการเมืองไปตั้งแต่ปี 2494 จนกระทั่งปี 2512 จึงลงสนามการเมืองใหม่ เวลาเกือบ 20 ปี ทำให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ทางการเมืองเท่าที่ควรจะเป็น เมื่อเป็นหัวหน้าพรรค จึงไม่ค่อยสัมพันธ์ในการจัดระเบียบในพรรคเท่าใดนัก ม.ร.ว.เสนีย์ บริหารพรรคโดยพึ่งเสียงส่วนมาก ตามระบอบประชาธิปไตย ทำให้เสียงของสมาชิกหนุ่ม ๆ ในพรรคจึงเป็นเสียงส่วนมาก ครองนำหัวหน้าพรรคได้ในบางโอกาส ¹

ความไม่เข้มแข็งของพรรคประชาธิปไตยในยามที่ถดถอยมาเป็นพรรคฝ่ายค้านในสมัยนั้น ได้ทำให้เกิดปัญหาในพรรคขึ้นอย่างมากมาย เริ่มต้นด้วยการแบ่งพรรคแบ่งพวกกันในพรรคคือเริ่มจากสมาชิกกลุ่มเก่าของพรรคก่อน ซึ่งเป็นสมาชิกอาวุโส บทบาททางการเมืองในลักษณะเป็นผู้ใหญ่ สบงทาที่อยู่ตลอดเวลา ส่วนสมาชิก ประเภทกลางเฝ้ากลางโฉบนั้นถึงพยายามที่จะแสดงบทบาทให้เห็นว่าเป็นบุคคลสำคัญในพรรคยิ่งกว่าสมัยรุ่นเก่า หรือสมาชิกหน้าใหม่ ซึ่งจะได้รับเลือกขึ้นมาโดย "บารมี" ของพรรค ความขัดกันภายในพรรคประชาธิปไตยจึงเริ่มก่อตัวการแบ่งเป็นสามเส้า²

สำหรับ ม.ร.ว.เสนีย์ หัวหน้าพรรคนั้น สมาชิกถือว่าเป็นคนเก่าคนแก่ที่ยังมีผู้เคารพนับถืออยู่มาก และเป็นคนแก่ที่ตามใจคนหนุ่ม และด้วยเหตุนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ถือว่าการปกครองพรรคด้วยเสียงส่วนมาก ทำให้สมาชิกหนุ่ม "ครอบ" ได้ ไม่เหมือนกับอดีตหัวหน้าพรรคคนเก่าคือ นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งถือคติในพรรคว่า วาอะไรว่าตามกันก็จริง แต่เมื่อจะตัดสินใจเอาตามที่คนกลางซึ่งสมาชิกเก่า ๆ ถักให้ เพราะถือว่า

¹ พินิจ, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 306 - 307.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 307 - 308.

นายกวางมีประสพการณ์ทางการเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 สมาชิกจึงมักตามใจนายกวาง ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรค

แต่ในสมัยที่ ม.ร.ว. เสนีย์ เป็นหัวหน้าพรรคตามใจสมาชิกด้วยเสียงส่วนมาก ฐานะของหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยจึงไม่ค่อยมีบทบาทสำคัญอะไร แล้วแต่เสียงส่วนมากของสมาชิกในพรรคจะบังคับให้เป็นไปอย่างไร และเมื่ออยู่ในจำนวนสมาชิกพรรคประชาธิปไตยยุคนั้น 57 คน เสียงส่วนมากของพรรคเป็นสมาชิกหนุ่มใหม่เสียด้วย ฉะนั้นนโยบายและการดำเนินงานของพรรคจึงกลายเป็นของสมาชิกหนุ่มรุ่นใหม่ ซึ่งสมาชิกเก่าแก่ที่มีอาวุโสมีประสพการณ์ทางการเมืองมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเคยเป็นฝ่ายค้านมาอย่างช้าของและโชคโชน ไม่ได้มีบทบาทอะไรเลย และยิ่งในตอนหลัง ๆ สมาชิกประเภท "กลางเก่ากลางใหม่" ไปสมทบกับสมาชิกกลุ่มหนุ่มรุ่นใหม่เข้าด้วย ทำให้สมาชิกกลุ่มหนุ่มรุ่นใหม่กล้าแข็งยิ่งขึ้น

พรรคประชาธิปไตยยุคเกิดใหม่นั้น นอกจาก ม.ร.ว. เสนีย์ สมาชิกเก่าแก่ของพรรคจะเป็นหัวหน้าพรรคแล้ว เลขานุการของพรรคคือ สมาชิกเก่าแก่อีกคนหนึ่งซึ่งมีอายุทางการเมืองรุ่นเดียวกับ ม.ร.ว. เสนีย์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่ามีอาวุโสทางการเมืองมากกว่า ม.ร.ว. เสนีย์ ก็คือ นายใหญ่ ศวัชชาติ ซึ่งเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนจากหลายยุคหลายสมัยมาตลอดทุกครั้ง นายใหญ่เป็นเลขานุการพรรคมานานหลายสิบปี ตั้งแต่สมัยนายกวางมีชีวิตอยู่ และก่อนถึงแก่กรรมนายกวางได้เคยสั่งเสียนายใหญ่และมั่นใจไว้ว่าจะให้มืบทบาททางการเมืองคือเป็นหัวหน้าพรรคแทนตน¹ เพราะฉะนั้นไม่มีใครคาดคิดว่า ม.ร.ว. เสนีย์ จะกลับมาเล่นการเมืองอีก ต่อมา ม.ร.ว. เสนีย์ เมื่อรับเป็นหัวหน้าพรรค นายใหญ่จึงยังคงดำรงตำแหน่งเลขานุการพรรคอยู่เหมือนเดิม ซึ่งในพรรคการเมือง การดำเนินงานบริหารพรรคนั้น

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 309 - 310.

เลขาธิการของพรรคมีบทบาทและอำนาจมากที่สุดที่สุดในพรรค หัวหน้าพรรคเป็นผู้สร้างนาม
และหาความนิยมให้แก่พรรคเท่านั้น

เมื่อนายใหญ่ สวิตชาติ เป็นเลขาธิการพรรคประชาธิปไตยที่เก่าแก่ทั้งตำแหน่ง
และแก่ทั้งวัย ประกอบกับเป็นคนเก่าที่สุดคนหนึ่งของพรรค จึงทำให้สมาชิกรุ่นใหม่ ๆ
ของพรรคไม่พอใจ เพราะสมาชิกใหม่นั้นต้องการที่จะเข้าไปบริหารงานในพรรค
บ้าง เพื่อความก้าวหน้าของพรรค ทั้งนี้เพราะเห็นว่า ทั้งเลขาธิการพรรค และ
หัวหน้าพรรคทั้งเก่าและแก่เหมือนกัน ควรจะเปลี่ยนให้ "คนหนุ่ม" เข้าไปบริหารพรรค
บ้าง เมื่อสมาชิกใหม่และอยู่ในวัยหนุ่ม เป็นหัวหน้าพรรคไม่ได้เพราะเหตุผลบาง
ประการ ก็ควรจะเปิดโอกาสให้คนหนุ่มมาเป็นเลขาธิการพรรคบ้าง และเพื่อจะคลี่คลาย
ปัญหาความแตกแยกกันเองในพรรคประชาธิปไตยที่เป็นสามเส้าจึงได้มีการอ้อมอ้อมกันด้วยวิธี
วิธีใหม่คือการตั้งคณะกรรมการกลางของพรรคขึ้นเพื่อทำหน้าที่บริหารงานของพรรคแทน
หัวหน้าพรรคและเลขาธิการพรรค

แต่การตั้งคณะกรรมการกลางของพรรค ยิ่งทำให้เกิดการแตกร้างกันยิ่งขึ้น
นำไปสู่การแตกสามัคคีภายในพรรค ทั้งนี้เพราะอำนาจสูงสุดในพรรคไม่ว่าจะเป็น
ปฏิบัติงานหรือการบริหารงานได้คลี่ไปอยู่กับคณะกรรมการกลาง และโดยที่สมาชิก
ใหม่และหนุ่ม มีจำนวนมากกว่าสมาชิกเก่าซึ่งถูกสมาชิกหนุ่ม ๆ ใหม่ ๆ ถูก
เหยียดหยาม และนอกจากนั้นสมาชิกประเภทกลางเก่ากลางใหม่ของพรรค ซึ่งบางคน
ก็เคยเป็นฝ่ายตรงข้ามกับสมาชิกพรรคประชาธิปไตยรุ่นเก่าเพราะเคยอยู่ในพรรคตรงกัน
ข้ามมาก่อน เมื่อมาเป็นสมาชิกในพรรคประชาธิปไตยอยู่มาจนกระทั่งเป็นสมาชิกครั้งเก่า
ครั้งใหม่ ก็หันไปรวมหัวกับสมาชิกหนุ่ม ๆ รุ่นใหม่ ฉะนั้นการเลือกตั้งคณะกรรมการกลาง
ของพรรคโดยถือเอาเสียงส่วนมากเป็นสำคัญ สมาชิกหนุ่ม ๆ หน้าใหม่ จึงได้รับ
เลือกเป็นกรรมการกันมาก ¹

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 312 - 313.

นอกจากการถูกเหยียดหยามกันด้วยวัยและวุฒิโดยไม่คำนึงถึงความเป็นอาวุโสแล้ว ปมค้อยของสมาชิกในพรรคยังมีกรณีอื่น อีก เป็นต้นว่า สมาชิกหนุ่ม ๆ ใหม่ ๆ บางคนนั้นเป็นพ่อค้าทำการค้าขายมา มีเงินร่ำรวย ก็ใช้เงินให้เกิดประโยชน์ในการหาพรรคพวกที่สนับสนุนตนเองในพรรค สมาชิกหนุ่ม ๆ ใหม่ ๆ คนใดที่ยากจนก็ได้รับความอุปการะจากสมาชิกใหม่ ๆ รุ่นเดียวกับที่ร่ำรวย ส่วนสมาชิกเก่า ๆ ที่มีอาวุโสไม่ได้รับความสนใจ ¹

นอกจากนั้นยังมีปัญหาในทางการเมืองสำคัญอีกปัญหาหนึ่งคือปัญหาเรื่อง "รัฐมนตรีเงา" เนื่องจากเป็นพรรคฝ่ายค้าน ย่อมต้องกำหนดตัวสมาชิกในพรรคสำรองเอาไว้เป็นรัฐมนตรี หากว่าพรรคฝ่ายค้านมีโอกาสเป็นรัฐบาลจะได้ไม่ถูกละทิ้งในการจะประกอบคณะรัฐบาล ซึ่งการกำหนดตัวบุคคลที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีไม่เป็นปัญหาเพราะคือหัวหน้าพรรค แต่บุคคลที่จะเป็นรัฐมนตรีมีปัญหามาก และเป็นปัญหาในการที่อยากจะเป็น แม้จะเป็นเพียงรัฐมนตรีเงาหรือรัฐมนตรีในฝันก็ตาม แต่สมาชิกรุ่นใหม่ใหม่ ๆ ก็อยากที่จะเป็นรัฐมนตรีโดยไม่มีเหตุผลและข้อมูลใด ๆ ทั้งสิ้น ²

อีกกรณีหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องหุ้มนิยมเล็ก ๆ น้อย ๆ คือการอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎร ในฐานะที่เป็นสมาชิกฝ่ายค้าน ซึ่งตามวิธีการของพรรคประชาธิปไตยนั้นจะประชุมกำหนดตัวสมาชิก ผู้จะอภิปรายค้านรัฐบาลในสภา การกำหนดตัวบุคคลที่จะอภิปรายนั้นเป็นปัญหายุ่งยากไม่น้อย เพราะสมาชิกรุ่นใหม่ ๆ นั้นยังไม่มีประสบการณ์มาก่อนในสภา การจับประเด็นค้านตลอดจนโวหารในการค้าน ทั้งคารมและเหตุผล จึงสู้สมาชิกเก่า ๆ แก่ ๆ ที่คุ้นต่อสภามากวนหลาย ๆ สมัยไม่ได้ แต่ถึงกระนั้นสมาชิกรุ่นใหม่ ๆ ก็พยายาม

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 313.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 313 - 314.

ที่จะอภิปราย ซึ่งในการอภิปรายค่านั้นบางครั้ง บางโอกาส ก็อภิปรายนอกประเด็นไป หรือวาทะจนจับประเด็นไม่ถูก และเหตุผลในกรรมที่อภิปรายนั้นก็ไม่มีน้ำหนักหลักฐาน และบางคนก็อภิปรายเป็นเชิงสนับสนุน เพราะโหวตหายไป พรรคประชาธิปัตย์ยุคนั้น จึงเลื่อมความนิยมและไม่มีความหวาดหวั่นอะไร พอดีเกิดการปฏิบัติโดยจอมพลถนอมปฏิบัติตัวเอง 17 พฤศจิกายน 2514 พรรคประชาธิปัตย์ในครั้งนั้นจึงรอดตัวมา และรักษาความนิยมเป็นพรรคฝ่ายค้านเอาไว้ได้ จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2518 ซึ่งมีการเลือกตั้งครั้งใหม่อีกครั้งหนึ่ง ¹

สาเหตุการปฏิบัติเนื่องจากสมาชิกในพรรคสหประชาไทยที่สนับสนุนรัฐบาลเอง เกิดการตั้งป้อมที่จะเล่นงานรัฐบาลเองในการพิจารณางบประมาณประจำปี 2515 โดย ส.ส. เหล่านี้ขอให้รัฐบาลจ่ายเงินไปบำรุงท้องที่เพื่อการชาวเสี่ยงของสมาชิกที่สนับสนุนรัฐบาลในจังหวัดนั้น ๆ ด้วยเงินงบประมาณ ถ้ารัฐบาลไม่ยินยอมจัดโควตาเงินบำรุงท้องที่จำนวนหนึ่งได้ สมาชิกสหประชาไทยจะไม่ยอมให้ พ.ร.บ. งบประมาณผ่านสภา และพรรคประชาธิปัตย์ก็จะสวมรอยในเรื่องนี้ล้มรัฐบาลด้วย จอมพลถนอมจึงตัดสินใจทำการปฏิบัติตอนค่ำวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 ²

การปฏิบัติครั้งนี้เป็นผลดีต่อจอมพลถนอมในระยะแรก แต่เป็นผลเสียในระยะหลัง คือ การเดินขบวนของนิสิตนักศึกษา ประชาชน กรณี 14 ตุลาคม 2516 ขับไล่อจอมพลถนอมและพวกออกนอกประเทศและถูกริบทรัพย์สินสมบัติด้วย

การปฏิบัติครั้งนั้นเป็นผลดีแก่พรรคประชาธิปัตย์ เพราะแม้จะไม่มีพรรคการเมืองอื่นถูกต้องตามกฎหมายเพราะถูกปฏิบัติไปแล้วก็ตาม แต่สภาพของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นพรรคการเมือง เก่าแก่อยู่พรรคเดียวยังเป็นเงาหลงเหลืออยู่ให้ประชาชนได้รู้ แม้

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 314 - 315.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 316 - 317.

พรรคประชาธิปัตย์ระยะนั้นจะเป็นพรรคการเมืองนอกกฎหมายก็ตาม และที่สำคัญที่สุดคือความแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์ที่เคยมีอยู่ก็กลับกลมเกลียวกันขึ้นมาอีกอย่าง เกา เพราะไม่มีสาเหตุอันใดที่จะแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันทั้งในพรรคและในรัฐสภาต่อไป สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์คนใดทั้งคนเก่าแก่หรือคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่ไม่พอใจต่อการดำเนินงานในพรรคไม่พอใจสมาชิกด้วยกันแล้ว เป็นการส่วนตัวก็ปลีกตัวออกจากพรรคได้ ใครรักพรรคก็อยู่ต่อไป ใครไม่พอใจพรรคก็ไม่ต้องลาออกจากพรรค เพียงแต่ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพรรคอีกต่อไป ซึ่งปรากฏว่า เมื่อมีการเลือกตั้งครั้งใหม่ หลัง 14 ตุลาคม 2516 จึงได้มีสมาชิกเก่า ๆ แก่ ๆ และสมาชิกหนุ่ม ๆ รุ่นใหม่หรือกลางเก่ากลางใหม่ของพรรคหันหลังให้พรรคไม่ยอมมาเกี่ยวข้องกับหลายคน

ในช่วงที่ไม่มีผู้แทนราษฎร ไม่มีพรรคนั้น สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้กลับมาสนับสนุนกลมเกลียวกันต่อไปอีก จึงเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของพรรคประชาธิปัตย์ตั้งแต่เริ่มต้นพรรคมาทีเดียว ทำให้พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย พรรคหนึ่งไม่สูญหายไปเหมือนพรรคการเมืองอื่น ๆ ¹

รัฐบาลปฏิวัติของจอมพลถนอม บริหารบ้านเมืองมาตั้งแต่ วันที่ 7 มีนาคม 2514 โดยไม่มีผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเลือกตั้งและไม่มีพรรคการเมืองใด ๆ และพยายามถ่วงเวลาการร่างรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งวันที่ 14 ตุลาคม 2516 วันมหาวิปโยค นิสิต นักศึกษา นักเรียน ประชาชน ก่อการจลาจลขึ้นและขับไล่จอมพลถนอมกับพวกออกนอกประเทศไทย

หลังจากรัฐบาลจอมพลถนอมถูกขับออกไป รัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ขึ้นมาแทนวันที่ 14 ตุลาคม 2516 และให้คำมั่นสัญญากับประชาชนจะร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 6 เดือน และมีการเลือกตั้งต่อไป ทำให้พรรคประชาธิปัตย์เริ่มตั้งตัวใหม่ในการรื้อฟื้นพรรคขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และในช่วงหลังจากที่รัฐบาลนายกา

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 320 - 321.

สัญญา ยุบสถานิติบัญญัติแห่งชาติชุดเดิม และแต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติชุดใหม่ขึ้นมาเพื่อร่างรัฐธรรมนูญ พรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้มีบทบาทอะไรเลย นอกจากสมาชิกชุดที่ถูกปฏิวัติไป เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 ได้กลับมารวมตัวกันใหม่อีก แต่ปรากฏว่าสมาชิกเก่าแก่ในพรรค ซึ่งเคยเป็นผู้ริเริ่มตั้งพรรคบางคนได้ถอนตัว เช่น นายใหญ่ ศวิตชาติ เลขาธิการพรรค นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ รองหัวหน้าพรรค เพราะทนต่อสมาชิกรุ่นใหม่ไม่ไหว นอกจากนั้นสมาชิกกลาง เก่ากลางใหม่อีกหลายคนไม่กลับคืนไปสังกัดพรรคประชาธิปัตย์เหมือนเดิม เพราะทนต่อการเหยียดหยามดูถูกดูแคลนของสมาชิกรุ่นใหม่ที่สร้างอำนาจขึ้นมาเองในพรรคไม่ได้เช่นเดียวกัน¹

รัฐธรรมนูญสมัยใหม่ประกาศใช้ ๘ ตุลาคม 2517 และกำหนดเลือกตั้งทั่วประเทศ 26 มกราคม 251๘ และรัฐธรรมนูญกำหนดให้ผู้สมัครทุกคนต้องสังกัดพรรคการเมืองพรรคใดพรรคหนึ่ง

การจดทะเบียนพรรคของพรรคประชาธิปัตย์ครั้งนี้เป็นปัญหา เพราะความแตกแยกและความบาดหมางกันในพรรคเป็นต้นเหตุ คือเนื่องจากจะมีการเลือกตั้งกันใหม่นี้ การคัดเลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคครั้งนั้น แม้จะยังไม่ได้จัดหาระเบียบตั้งพรรคก็ตาม แต่อดีตสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ก็กำหนดตัวบุคคลเป็นกรรมการคัดเลือกบุคคลที่จะสมัครรับเลือกตั้งไว้ล่วงหน้า ซึ่งคณะกรรมการขณะนั้นก็คัดเลือกบุคคลบางคน ซึ่งเห็นสมควรว่าจะสมัครรับเลือกตั้งได้ แต่เกิดปัญหาในผู้ที่ไม่ได้รับการคัดเลือก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตกรุงเทพมหานครที่พวกเขาเคยเป็นผู้แทนในเขตนี้มาก่อนและตั้งสมัยรัฐบาลของจอมพลถนอมถกูลบชื่อออกหลายคน ทำให้เกิดความไม่พอใจเกิดขึ้น เพราะสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์แต่ละคนเห็นว่าบวรมีพรรคในกรุงเทพฯ นั้นมีอยู่มาก ใครก็ตามที่สมัครรับเลือกในเขตกรุงเทพฯ ย่อมได้รับเลือกตั้งทั้งสิ้น อติศ ส.ส. ที่ถูกคัด

¹ ทหารแก่, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 322 - 323.

ชื่อออกเงิน พลตำรวจโท ประชา บูรณะชนิต อดีต ส.ส.พระนคร นางศิริะ ปัทมาคม
 อดีต ส.ส.พระนคร นายบุญเกิด หิรัญคำ อดีต ส.ส.ชัยภูมิ ซึ่งนายบุญเกิดผู้นี้เป็น
 คนหนึ่งที่ต่อสู้กับรัฐบาลจอมพลถนอมในนามพรรคประชาธิปัตย์ โดยฟ้องร้องศาลว่า
 จอมพลถนอมกับพวกกระทำการละเมิดรัฐธรรมนูญทำการปฏิวัติ จนตัวเองถูกคำสั่งหัวหน้า
 คณะปฏิวัติให้ถูกจำคุก แต่ไม่ได้รับการเหลียวแลจากพรรคประชาธิปัตย์เลย และยังถูก
 กักกันสมัครรับเลือกตั้งอีก กลุ่ม ส.ส. ที่ไม่ได้รับการคัดเลือกเข้าสมัครรับเลือกตั้งครั้ง
 นี้ จึงเสนอขอจดทะเบียนพรรคประชาธิปัตย์ พร้อม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่มา
 เสนอขอจดทะเบียนพรรคประชาธิปัตย์ในวันเดียวกัน แต่ในที่สุดศาลสั่งให้ฝ่าย
 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นฝ่ายจดทะเบียนในนามพรรคประชาธิปัตย์ได้ แต่ความ
 แยกแยกภายในพรรคก็ยัง เป็นไฟสุ่มซ่อนอยู่ ¹

การเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคต่าง ๆ ส่งผู้สมัคร 42 พรรค พรรคประชาธิปัตย์
 ส่งสมัคร 231 คน จาก ส.ส. ทั้งหมด 269 คน ทั้งนี้แสดงให้เห็นอย่างหนึ่งว่า พรรค
 ประชาธิปัตย์ซึ่งถือว่าเป็นพรรคเก่าแก่ที่สุดในเมืองไทย และเป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่
 ที่สุด ขาดแคลนผู้ที่เข้าสมัครรับเลือกตั้ง เป็นผู้แทน จึงไม่สามารถหาสมาชิกส่งได้ครบ
 ตามจำนวนที่กำหนด ²

ผลการเลือกตั้ง 26 มกราคม 2518 พรรคประชาธิปัตย์ได้ 71 คน พรรค
 ต่าง ๆ ได้รับเลือกมา 22 พรรค ไม่มีพรรคใดใดที่นั่งเกินครึ่งคือ 135 คน จึงต้องมีการ
 จัดตั้งรัฐบาลผสม ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้นำจัดตั้งเพราะได้รับเลือกมากกว่าพรรค
 ใด ๆ พรรคประชาธิปัตย์จึงต้องไปขอร่วมมือกับพรรคอื่นในการประกอบรัฐบาล โดยพรรค
 ประชาธิปัตย์จะต้องร่วมกับพรรคอื่นอีก 2 พรรค จึงจะกึ่งรัฐบาลมีเสียงเกินครึ่งในสภา
 ผู้แทนได้ ทำให้ต้องเฉลี่ยจำนวนรัฐมนตรีออกไป พรรคประชาธิปัตย์หาพบพรรคธรรม
 ธรรมสังคมนก่อน และพรรคชาติไทยต่อไป และพรรคเกษตรสังคมเป็นอะไหล่ (เนื่องจาก

¹ พหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 327.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 324 326.

ได้ที่นั่งในสภาลดที่นั่งลงมาตามลำดับ) แต่พรรคกิจสังคมนั้นประกาศไม่ร่วมรัฐบาลกับพรรคประชาธิปัตย์แต่ต้นแล้ว แต่จะสนับสนุนให้พรรคประชาธิปัตย์เป็นรัฐบาลก่อนแล้วจะค้านในภายหลัง ซึ่งในระหว่างที่หาบทามพรรคต่าง ๆ อยู่ นั้น สภาผู้แทนก็เรียกประชุมสมาชิกเลือกประธานสภาและรองประธานสภาตามประเพณี ในวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 การเลือกตั้งประธานสภาผู้แทนครั้งนั้น แสดงให้เห็นว่าพรรคประชาธิปัตย์จะไปไม่รอด

เนื่องจากพรรคประชาธิปัตย์ต้องการคุมเสียงในสภาผู้แทนราษฎรด้วย นอกจากจะเป็นรัฐบาลแล้ว ซึ่งจะทำให้รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์เข้มแข็ง และในการเลือกประธานสภาครั้งนั้น สมาชิกในสภาส่วนมากเว้นพรรคประชาธิปัตย์จะให้แก่นายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ หัวหน้าพรรคสังคมนิยม แต่พรรคประชาธิปัตย์ส่งนายสมบุญ ศิริธร เข้าแข่งขันด้วย ผลการลงคะแนนปรากฏว่า นายประสิทธิ์ ได้ 141 เสียง นายสมบุญ ได้ 108 เสียง แสดงให้เห็นว่าพรรคประชาธิปัตย์แพ้อย่างราบคาบ และยังทำให้การจัดตั้งรัฐบาลยากยิ่งขึ้น

พรรคธรรมสังคมและพรรคชาติไทยได้ปฏิเสธการเข้าร่วมรัฐบาลกับพรรคประชาธิปัตย์ทันทีด้วยเหตุผลหลายประการ ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ต้องหันไปรวมมือกับพรรคเกษตรสังคมเพียงพรรคเดียวเท่านั้น ซึ่งสมาชิกรวมกัน 91 คน แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็ยังตั้งคนที่จัดตั้งรัฐบาลให้ได้ โดยหวังคะแนนเสียงจากพรรคเล็กพรรคน้อยเท่านั้น ซึ่งผลการขอคะแนนไว้วางใจวันที่ 6 มีนาคม 2515 ปรากฏว่า คะแนนไม่ไว้วางใจ 152 เสียง ไว้วางใจ 111 เสียง ไม่ออกเสียง 3 เสียง คะแนนโหวต 1 เสียง รัฐบาลผสมของพรรคประชาธิปัตย์จึงไม่อาจจัดตั้งขึ้นได้ ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของระบอบประชาธิปไตยที่รัฐบาลได้รับแต่งตั้ง ไม่ได้ได้รับความไว้วางใจจากสมาชิกสภาผู้แทนในวาระแรกของการเป็นรัฐบาล ความคาดหวังของพรรคประชาธิปัตย์ครั้งนั้นผิดไป เพราะจำนวนคะแนนไว้วางใจ 111 เสียง เป็นของพรรคประชาธิปัตย์และเกษตรสังคม 91 เสียง ของพรรคกิจสังคมที่สัญญาว่าจะให้คะแนนเสียงอีก 18 เสียง ที่เกินมาเพียง 2 เสียงเท่านั้น รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์โดย

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกฯ จึงอยู่เพียง 18 วัน (คือ ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกฯ 15 กุมภาพันธ์ 2518 วันที่ 21 กุมภาพันธ์ ตั้งคณะรัฐมนตรี วันที่ 6 มีนาคม 2518 รัฐบาลแพะแนนเสียงไว้วางใจ) ¹

เมื่อรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ล้มไปกลางสภา สภาผู้แทนก็หาตัวนายกรัฐมนตรีใหม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ หัวหน้าพรรคกิจสังคมก้าวมามีบทบาทเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2518 วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2518 จัดตั้งคณะรัฐบาล 18 พรรค พอถึงวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ.2518 รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แถลงนโยบายขอความไว้วางใจได้คะแนนเสียง 144 ต่อ 124 เสียง ได้เป็นรัฐบาลต่อมา

พรรคประชาธิปัตย์ได้เปลี่ยนสภาพมาเป็นพรรคฝ่ายค้านอีกครั้งหนึ่ง หัวหน้าพรรคคือ ม.ร.ว.เสนีย์ ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าอยู่หัวให้เป็น "ผู้นำ" พรรคฝ่ายค้านในสภาผู้แทนตามรัฐธรรมนูญบัญญัติไว้แต่ก็เป็นเพียงนิตินัยเท่านั้น เพราะพรรคต่างๆ ก็มีนโยบายของพรรคเป็นหลักในการดำเนินงานของพรรค แต่ละพรรคคนนโยบายต่างกัน เช่น พรรคที่เป็นสังคมนิยมดำเนินนโยบายไปทางหนึ่งต่างกับพรรคประชาธิปัตย์ที่เป็นเสรีนิยมจึงเข้ากันไม่ได้ ตามพฤตินัยแล้วพรรคประชาธิปัตย์จึงไม่อาจเป็น "ผู้นำ" พรรคฝ่ายค้านได้เต็มที่ ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์ในฐานะผู้นำพรรคฝ่ายค้านในสภา ไม่ได้มีบทบาทอะไรมากนักในการค้านรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ บริหารงานตั้งแต่ 19 มีนาคม พ.ศ.2518 ถึงวันที่ 12 มกราคม 2519 ก็ต้องยุบสภาผู้แทนราษฎร โดยเหตุการณ์ในสภาระยะนั้นมีดังนี้

ครั้งแรกพรรคประชาธิปัตย์พยายามล้มรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ด้วยกฎหมายงบประมาณประจำปี 2519 แต่ไม่สำเร็จ โดยรัฐบาลชนะพรรคฝ่ายค้านด้วยเสียง 139/

100

¹ ทหารเอก, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 335 - 337.

² เรืองเดี๋ยกั้น, หน้า 339 - 341.

ต่อมาพรรคประชาธิปัตย์ก็ใช้วิธีล้มรัฐบาลโดยการเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล ซึ่งรัฐบาลขณะนั้นต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ทั้งปัญหาภายในและภายนอก เช่น เหตุการณ์ภายนอกมีขบวนการ นิสิต นักศึกษา และ ประชาชน ขบวนการคนงาน ขบวนการต่าง ๆ เป็นตัวปัญหาภายนอกที่ต้องแก้ไข เฉพาะหน้าและระยะยาว ส่วนปัญหาภายใน รัฐมนตรีและสภาผู้แทนนั้นรัฐบาลก็พยายามแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

พรรคประชาธิปัตย์หาวิธีล้มรัฐบาลโดยร่วมมือกับพรรคการเมืองที่มีนโยบายเป็นสังคมนิยม เนื่องจากพรรคประชาธิปัตย์มุ่งหมาย 3 ประการ¹

ประการแรก มุ่งหน้าเฉพาะที่จะรวบรวมเสียงสมาชิกสภาผู้แทนเพื่อล้มรัฐบาล
ประการที่สอง เมื่อล้มรัฐบาลได้แล้ว พรรคประชาธิปัตย์ก็จะผู้นำตั้งรัฐบาล
ประการที่สาม เป็นการล้างอายที่พรรคประชาธิปัตย์เคยถูกคว่ำกลางสภามาแล้วไม่สามารถเป็นรัฐบาลได้

พรรคประชาธิปัตย์เป็นหัวเรือใหญ่ทั้งในการริเริ่มและการเชื่อมโยงในการจับกลุ่มของบรรดาพรรคฝ่ายค้านในสภา ปฏิบัติกรในพรรคฝ่ายค้านและยังใช้หลายวิธีหาพรรคพวกจากสมาชิกที่สนับสนุนรัฐบาล ให้มาร่วมสนับสนุนกับฝ่ายค้านล้มรัฐบาล และพยายามดึง ประธานสภาผู้แทนขณะนั้นคือนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ มาเป็นพวก

พรรคประชาธิปัตย์ต้องการเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล เมื่อพรรคกลุ่มสังคมนิยมร่วมมือแล้ว พรรคประชาธิปัตย์กำหนดหลักเกณฑ์ดังนี้

1. หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นนายกฯ และพรรคประชาธิปัตย์เป็นฝ่ายจัดตั้งรัฐบาลโดยความเห็นชอบของพรรคที่ร่วมล้มรัฐบาล
2. พรรคสังคมนิยมเป็นผู้เสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปล้มรัฐบาล
3. เมื่อล้มรัฐบาลได้แล้ว กลุ่มพรรคสังคมนิยมจะเป็นฝ่ายกำหนดนโยบายบริหารประเทศตามอุดมการณ์ของพรรคสังคมนิยม

¹ พหารเกา, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 346.

ปรากฏว่าพรรคสังคมนิยมเสนอร่างนโยบายเข้าที่ประชุมระหว่างพรรคเป็นนโยบายที่ออกมาจากป่า ทำให้สมาชิกพรรคประชาธิปไตยเองคาดไม่ถึง แต่พรรคประชาธิปไตยจำเป็นต้องรวมกับกลุ่มสังคมนิยมเพื่อล้มรัฐบาลก่อน แล้วค่อยแก้นโยบายที่หลัง แต่ถึงกระนั้นก็ตามสมาชิกพรรคประชาธิปไตยแบ่งเป็นสองพวก พวกแรกซึ่งเป็นส่วนใหญ่มองเห็นว่าให้ยอมตามที่กลุ่มสังคมนิยมเสนอนโยบายนั้นมาแล้วค่อยหาทางแก้ภายหลัง ส่วนอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นเสียงส่วนน้อยเห็นว่ารับไว้ไม่ได้เป็นนโยบายป่าที่ผิดอุดมการณ์พรรคและของชาติบ้านเมืองด้วย ส่วนการจะรับใช้ก่อนแล้วแก้ทีหลังก็ไม่เห็นด้วย เพราะจะเกิดปัญหายุ่งยากซับซ้อนขึ้นในตอนที่ตั้งรัฐบาล แต่เสียงส่วนใหญ่ของพรรคประชาธิปไตยขณะตามประเพณีของการประชุมพรรคประชาธิปไตย ค่ายเหอเองทำให้เกิดผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับพรรคขึ้นเพราะเห็นภัยคุกคามที่จะมาจากบนเขาและในป่า จึงสำเนาพิมพ์นโยบายการปกครองแจกแพร่ไป 3 ทาง คือ ส่งให้รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทางหนึ่ง ส่งไปยังหนังสือพิมพ์ทางหนึ่ง และส่งไปยังคณะทหารของชาติเพื่อมีครุภาพหาทางยับยั้งนโยบายป่านี้เสีย ¹

ทางบ้านรัฐบาล หัวหน้ารัฐบาลคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงวางแผนทำลายนโยบายป่านี้

ด้านหนังสือพิมพ์ก็วิพากษ์วิจารณ์ไม่เห็นด้วยกับนโยบายป่านี้

ด้านทหาร จะใช้วิธีตัดไฟแต่ต้นลม โดยการปฏิวัติหรือล้มรัฐประหารเสียก่อน โดยการจับตาดูความเคลื่อนไหวของพรรคประชาธิปไตย โดยเฉพาะกลุ่มสังคมนิยมที่มีบทบาทอยู่ว่าจะก้าวไปทางทิศใด เพราะทหารพร้อมที่จะรัฐประหารอยู่ตลอดเวลา

รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องระงับ 2 ทาง ทางหนึ่งคือการปฏิวัติโดยรัฐสภา คือนำฝ่ายกลุ่มสังคมนิยมล้มรัฐบาลได้และนำเอานโยบายป่ามาใช้ การปกครองของประเทศไทยจะเปลี่ยนไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งทุก ๆ อย่างในแผ่นดินไทย

¹ ทหารเอก, เบื้องหน้า-เบื้องหลัง พรรคประชาธิปไตย, หน้า 249 - 251.

ชาติไทยจะเปลี่ยนไปหมดสิ้น ส่วนอีกทางหนึ่งคือต้องระวางการรัฐประหารโดยฝ่ายทหาร โคนล้มรัฐบาล

ในที่สุดค่ำวันที่ 11 มกราคม 2519 นายคึกฤทธิ์เจ้าคุณทหารทุกกองทัพ เลี้ยงที่บ้านโดยอ้างว่าเลี้ยงต้อนรับปีใหม่ และจากการพบปะสนทนากับบรรดานายทหาร วันนั้นเอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ตัดสินใจว่าจะทำอะไร โดยที่ 2 หุ่ม ของวันที่ 12 มกราคม จึงมีพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนเป็นการป้องกันประชาธิปไตยไว้ทันทางที่ 1 พรรคประชาธิปัตย์สิ้นสภาพการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนไปอีกครั้งหนึ่ง

การยุบสภาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ครั้งนี้ได้กำหนดเลือกตั้งใหม่ทั่วประเทศ วันที่ 4 เมษายน 2519

หลังยุบสภาผู้แทน พรรคประชาธิปัตย์หาเสียงเลือกตั้งทันที พรรคประชาธิปัตย์ ได้เปลี่ยนแปลงตัวบุคคลที่จะสมัครเข้ารับเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตกรุงเทพมหานคร หลายคน เพราะจำนวนผู้แทนเพิ่มขึ้นจากเดิม 10 คน เป็น 279 คน พรรคประชาธิปัตย์หวังมีเสียงข้างมากในสภาอย่างเด็ดขาด พรรคประชาธิปัตย์ได้ส่งสมาชิก 260 คน ชาติไป 19 คน เนื่องจากพรรคประชาธิปัตย์เห็นว่าสมาชิกบางคนยังไม่ถึงขนาดจะเข้าไปเสนอตัวให้ประชาชนเลือกตั้งอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งในพรรคเองเกิดการแตกแยก เป็นหลายพวก แต่ละพวกก็สนับสนุนบุคคลที่ตนได้เลือกสรรมาและไม่เป็นที่ตกลงกันได้²

การเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคต่าง ๆ ลงแข่งขันสมัครรับเลือกตั้ง 27 พรรค ผลการเลือกตั้ง พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกมากกว่าเดิมคือได้มา 114 เสียง มากกว่าครั้งที่แล้ว 44 คน แต่ก็ยังไม่สามารถมีเสียงส่วนมากในสภาผู้แทนได้ เพราะจะ

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 253 - 254.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 355 - 356.

ต้องมีสมาชิก 140 คน ซึ่งผลการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคประชาธิปัตย์ถือว่าประสบความสำเร็จสูงสุดของพรรคประชาธิปัตย์ยุคใหม่

การเลือกตั้งครั้งนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ หัวหน้าพรรคกิจสังคมไม่ได้รับการเลือกตั้งในเขตกุสิต¹

พรรคประชาธิปัตย์จะต้องเป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาลผสม พรรคประชาธิปัตย์มองไปที่ 3 พรรค คือพรรคชาติไทย ซึ่งสมาชิกได้มา 50 คน พรรคสังคมนิยม 28 คน สังคมชาตินิยม 8 คน พรรคธรรมสังคมนิยมหัวหน้าใหม่คือ พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์ ซึ่งมีเจตนาจะร่วมรัฐบาลกับพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนพรรคสังคมนิยม นั้น สมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์บางคนมีความผูกพันกับนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ หัวหน้าพรรค ทั้งแต่สภาผู้แทนราษฎรยุคก่อนยุบสภา จึงถูกดึงมาร่วมอีกพรรคหนึ่ง ดังนั้น เมื่อรวมกัน 4 พรรคแล้ว จำนวนสมาชิกที่สนับสนุนมีถึง 206 คน ซึ่งถือว่าเป็นรัฐบาลที่เข้มแข็งที่สุดรัฐบาลหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่ารัฐบาล "จตุรพรรค"² และในสภานั้นรัฐบาล "จตุรพรรค" นอกจากเสียงสนับสนุนของรัฐบาลแล้ว ยังได้สมาชิกพรรคเล็กพรรคน้อย มาสมทบอยู่เนื่อง ๆ เช่น การเลือกประธานสภาผู้แทน เมื่อ 19 เมษายน 2519 พรรคประชาธิปัตย์ส่งนายอุทัย พิมพ์ใจชน แข่งขันกับพรรคกิจสังคม คะแนนพรรคประชาธิปัตย์ได้ถึง 210 ต่อ 62 คะแนน

ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี วันที่ 20 เมษายน 2519 และวันที่ 21 เมษายน ประกาศรายชื่อคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีรองนายกฯ ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคต่าง ๆ ที่เข้าร่วมรัฐบาล 4 คน และมีนายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ซึ่งแยกจากพรรคเกษตรสังคมนิยมมาเข้าสังกัดพรรคประชาธิปัตย์เป็นรองนายกอีก 1 คน

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 357.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 359 - 360.

การแต่งตั้งคณะรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์ครั้งนี้มีปัญหาเกี่ยวกับรัฐมนตรี
 กลาโหม ซึ่งเป็นโศกนาฏของพรรคประชาธิปัตย์ ในพรรคนั้นไม่มีใครเหมาะสมกับ
 ตำแหน่งนั้น นอกจากพลเอกทวิช เสนีณรงค์ ๗ อยุธา ซึ่งเพิ่งได้รับเลือกตั้งเข้ามา
 ใหม่ แต่ไม่มีอิทธิพลในหมู่ทหารเท่าใดนัก ผู้มีอิทธิพลในหมู่ทหารขณะนั้นคือพลเอก
 กฤษณ์ สีวะรา นายทหารนอกประจำการ ซึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้แล้ว พลเอกกฤษณ์
 ได้ช่วยเหลือพรรคประชาธิปัตย์และสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์บางคนทั้งในทางตรงและทาง
 อ้อม ทั้งในทางส่วนตัวและในทางพรรค 1 ทางพรรคได้ประชุมกันในเรื่องตำแหน่ง
 รัฐมนตรีกลาโหม ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์เชิญพลเอกกฤษณ์ มาเป็นรัฐมนตรีกลาโหม
 ครั้งนี้ เนื่องจากต้องการสร้างความเข้าใจกับฝ่ายทหารในครั้งที่พรรคประชาธิปัตย์
 สมัยเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลก็ถูกตัดใจร่วมมือกับพรรคกลุ่มสังคมนิยมเอานโยบายป่าออกมาใช้
 ทำให้พวกทหารไม่พอใจก่อนหน้านี้มา 2

หลังจากที่พลเอกกฤษณ์ สีวะรา เป็นรัฐมนตรีกลาโหมแล้ว และในวันที่
 ประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีนั้นเอง พลเอกกฤษณ์ก็ป่วยกระทันหันเข้า
 โรงพยาบาลต่อมาอีก 2 วัน คือเช้าวันที่ 23 เมษายน 2519 พลเอกกฤษณ์ก็ถึงแก่กรรม
 พลเอกทวิช เสนีณรงค์ ๗ อยุธา จึงเป็นรัฐมนตรีกลาโหมแทน

รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ผ่านพ้นวิกฤติการณ์ต่าง ๆ อย่างราบรื่น ซึ่งการลง
 คะแนนเสียงในมติสำคัญ ๆ รัฐบาลได้เสียงสนับสนุนกว่า 200 คะแนนทุกครั้ง

แต่พรรคประชาธิปัตย์พบกับอุปสรรคครั้งหนึ่งในสถาบันแทนกรณี เสนอรายชื่อคณะ
 กรรมการป้องกันและปราบปรามผู้ทุจริตและกติกามิตรอบในวงราชการ เรียกโดยย่อว่าคณะ
 กรรมการ ปปป. ซึ่งเรื่องนี้มีอยู่ว่าคณะกรรมการ ปปป. จะต้องมาดำรงตำแหน่งของสภา
 ผู้แทนและสมาชิกวุฒิสภาเห็นชอบรวมแต่งตั้ง ซึ่งการเลือกบุคคลที่รวมเป็นคณะกรรมการนี้

1 ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 364.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 365.

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายภา ได้ให้นายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีไปสรรหาคำบุคคล มาเสนอต่อที่ประชุมสหพรรคก่อน ซึ่งทางสหพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกพรรค ประชาธิปัตย์เองเกิดการไม่พอใจ ต่อการที่นายภา ใจกว้างใจให้รัฐมนตรีเพียงคนเดียว ไปรับภาระในเรื่องสำคัญที่สุด จึงแสดงความไม่พอใจอยู่ในที่ลับยังไม่แสดงออกมา¹ ครั้นเมื่อรัฐบาลเสนอรายชื่อคณะกรรมการ ปปป. ต่อสภาผู้แทน วันที่ 29 กรกฎาคม 2518 ผลการลงคะแนนลับ มีไม่เห็นด้วย 103 เสียง เห็นด้วย 101 เสียง พรรค ประชาธิปัตย์เสียหน้ามากทั้ง ๆ ที่มีสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์อยู่ถึง 114 คน พรรค ประชาธิปัตย์จึงเสนอ ให้นำคะแนนใหม่โดยการเรียกชื่อสมาชิกเป็นรายบุคคล ผลออกมา ยิ่งร้ายกว่าเก่าที่ลงคะแนนเสียงไม่เห็นด้วยเพิ่มขึ้น 124 เสียงมากกว่าเดิมอีกถึง 15 เสียง ทำให้พรรคประชาธิปัตย์เสียหน้ามาก ซึ่งต่อมาในที่ประชุมพรรคประชาธิปัตย์ ได้มีการเสนอให้ยุบสภาผู้แทน เพื่อกำจัดสมาชิกที่ทรยศซึ่งสมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์ เองและพรรคอื่นที่ร่วมรัฐบาล แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ไม่เห็นด้วย เพราะสภาผู้แทนเพิ่งมี อายุเพียง 3 เดือน เท่านั้น เร็วเกินไป และเมื่อถามถึงการลาออกของรัฐบาลก็ไม่อาจจะ ตอบได้ เพราะพรรคประชาธิปัตย์รู้ว่าการตั้งรัฐบาลแต่ละครั้งนั้นยุ่งยากเพียงไร

ประชาชนจึงวิพากษ์วิจารณ์กันว่า สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์และพรรคที่ผสม รวมเป็นรัฐบาล ตลอดจนในคณะรัฐบาลเกิดแตกแยกกันเอง ซึ่งต่อมาปรากฏว่านอกจาก สมาชิกในพรรคประชาธิปัตย์เองแล้ว รัฐมนตรีในคณะรัฐบาลบางคนยังออกเสียงคัดค้าน การตั้งคณะกรรมการ ปปป. ครึ่งนี้ด้วย

นับตั้งแต่บัดนั้นมา ในพรรคประชาธิปัตย์เองเกิดการระแวงกันขึ้นในระหว่าง สมาชิกต่อสมาชิกด้วยกัน²

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 367.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 371.

ส่วนนี้คือเรื่องหนึ่งคือกรณีตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทยซึ่งเป็นโกวตาของพรรค
ประชาธิปไตย ตำแหน่งนี้สมาชิกพรรคประชาธิปไตยก็หวังที่จะดำรงตำแหน่งนี้ตั้งนั้น
ม.ร.ว.เสนีย์ จึงไม่ยอมตั้งใครเป็น เพราะถ้าเขาบุคคลภายนอกมาเป็นสมาชิกก็จะ
ตำแหน่งนี้จะเป็นกรณีตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมอีก แต่ตำแหน่งนี้สมาชิกภายในดำรง
ตำแหน่งนี้พรรคประชาธิปไตยจะคงจะวุ่นวายภายในแน่ ม.ร.ว.เสนีย์ จึงไม่ตั้งใครเป็น
แต่ดำรงตำแหน่งนี้เสียเอง จึงต่อมาสมาชิกพรรคประชาธิปไตยบางคนไม่พอใจ สมาชิก
พรรคประชาธิปไตยที่เป็นรัฐมนตรีแล้วคนหนึ่งเสนอให้ตั้งรัฐมนตรีมหาดไทยแทน
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แต่ไม่มีใครเห็นด้วย เรื่องภายในพรรคจึงกลายเป็นไฟสุ่มซอน
แบ่งพรรคแบ่งพวกกันอยู่ตลอดเวลา ¹

ต่อมาวันที่ 15 สิงหาคม 2519 จอมพลประภาส จารุเสถียร (ซึ่งเดินทาง
ออกนอกประเทศ เมื่อ 15 ตุลาคม 2516) ได้เดินทางกลับเข้าไทย ทำให้เกิด
ปฏิกิริยาขึ้นในกลุ่มนิสิต นักศึกษา ประชาชน ประท้วงกันอย่างรุนแรง และขอให้
รัฐบาลผลักดันจอมพลประภาสออกไป เรื่องนี้เป็นปัญหาใหญ่ในรัฐบาลและในพรรค
ประชาธิปไตย รัฐบาลและสมาชิกพรรคประชาธิปไตยแบ่งเป็น 2 พวก พวกหนึ่งต้องการ
ให้ผลักดันออกไป อีกพวกหนึ่งอ้างว่าจอมพลประภาสมีสิทธิกลับเข้าประเทศไทยตามสิทธิ
มนุษยชนและถึงจอมพลประภาสอ้างว่าเจ็บป่วยและต้องการรักษาและมาตายในเมืองไทย
แล้วรัฐบาลควรมีมนุษยธรรมยอมให้จอมพลประภาสอยู่ในประเทศต่อไป ซึ่งความเห็น
หลังนี้ฝ่ายทหารเห็นด้วย และได้ดำเนินการช่วยเหลือให้ความคุ้มครองจอมพลประภาส
ทันที

แต่ในที่สุดจอมพลประภาสยอมออกนอกประเทศ เรื่องทั้งหลายค่อยๆ สงบลง
แต่ในพรรคประชาธิปไตยยังไม่สงบเพราะได้เกิดประดามกันเอง คือ ฝ่ายหนึ่งหาว่า

¹ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 372.

รัฐมนตรีและสมาชิกในพรรคฯ เห็นเป็นใจให้จอมพลประภาสกลับเข้าไทย ทำให้รัฐบาลเสียหายและเสียความนิยมจากประชาชน และการที่คณะทหารได้ปกป้องคุ้มครองจอมพลประภาสอย่างออกหน้าออกตา รัฐบาลก็ไม่สามารถคุมทหารได้ จนนายกเสริญยอมรับและแถลงต่อสภาฯ แทนว่า "รัฐบาลนี้คุมทหารไม่ได้" ¹

การที่นายกฯ แถลงออกมาเช่นนี้ทำให้สมาชิกกลุ่มหนุ่มไม่พอใจ เห็นว่ารัฐบาลนี้ตกอยู่ที่คอขวดของทหาร ซึ่งมีรัฐมนตรีกล้าใหม่รู้เห็นเป็นใจด้วย

ส่วนรัฐมนตรีและสมาชิกกลุ่มนั้น กล่าวหาว่ารัฐมนตรีบางคนและสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์โดยแท้ให้ขบวนการนิสิตนักศึกษาและประชาชนดำเนินการประท้วงรัฐบาล ทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพและความมั่นคง และนอกจากนั้นยังเป็นการผิดใจกับคณะทหารอีกด้วย

ประเด็นการดกเตียงและประนามกันเช่นนี้ ทำให้พลเอกทวิช รัฐมนตรีกล้าใหม่ของใจ และคำกล่าวของนายกฯ ว่า "รัฐบาลนี้คุมทหารไม่ได้" กระทบกระเทือนต่อความรับผิดชอบของรัฐมนตรีกล้าใหม่โดยตรงจึงได้ออก วันที่ 19 สิงหาคม 2519 การยื่นใบลาออกนั้นความจริงเป็นเรื่องลี้ลับระหว่างนายกฯ กับรัฐมนตรีกล้าใหม่ แต่เนื่องจากพลเอกทวิชนั้นรัฐมนตรีและสมาชิกในชุดนี้บางคนไม่ชอบอยู่แล้ว จึงนำเรื่องการลาออกไปโฆษณาและตีความตามรัฐธรรมนูญว่า การลาออกของรัฐมนตรีเป็นผลบังคับทันที เมื่อนายกฯ รับใบลาออกนั้น ซึ่งเป็นไปตามความประสงค์ของรัฐมนตรีและสมาชิกกลุ่มหนุ่มในพรรคฯ อีกด้วย ² ซึ่งสมาชิกอีกฝ่ายหนึ่งไม่พอใจเพราะเป็นการบีบบังคับ และฉวยโอกาสเกินไป ทำให้ความแตกร้างในพรรคประชาธิปัตย์เพิ่มมากขึ้น

ตำแหน่งรัฐมนตรีกล้าใหม่นี้ สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์หลายคนพยายามสนับสนุนบุคคลฝ่ายของตน ในที่สุด ม.ร.ว.เสถียร ปราโมช ว่าการกล้าใหม่เสียเอง เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2519

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 375.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 376.

ต่อมาวันที่ 19 กันยายน 2519 จอมพลถนอมก็เดินทางกลับเข้าไทย โดย
 บวชเป็นเณรเข้ามา และเมื่อมาถึงวัดบวรนิเวศก็บวชเป็นพระภิกษุทันที รัฐบาลไม่ทัน
 รับทราบเรื่อง ก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากนิสิต นักศึกษา ประชาชน แสดงการคัดค้านทันที
 คณะรัฐบาลจึงเปิดประชุมพิจารณาเรื่องนี้ โดยมุ่งแก้ปัญหาสองทาง ประการแรกคือ
 ยับยั้งและยุติขบวนการประท้วงของนิสิตนักศึกษา ประชาชน ประการที่สองคือ หา
 ช่องทางให้ภิกษุถนอมออกจำพรรษาออกประเทศ แต่การประชุมรัฐบาลสหพรรคไม่เป็น
 ผล และสมาชิกในพรรคแบ่งเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรปล่อยให้ภิกษุถนอมอยู่ต่อไป
 โดยรัฐบาลหาทางปรับความเข้าใจกับกลุ่มประท้วง อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรดำเนินการ
 ทั้งทางการเมืองและกฎหมายให้ภิกษุถนอมออกไป ขบวนการผู้ต่อต้านก็จะสลายไปเอง

รัฐบาลเมื่อประสบกับภาวะอย่างนี้ จึงไม่มีทางแก้ไขกรณีดังกล่าวด้วยประการ
 ใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะเสียงของสมาชิกในพรรคประชาธิปไตยเองและในคณะรัฐมนตรี
 เองก็กำกวมอยู่ในตัว ปัญหาเรื่องนี้จึงค้างอยู่และขบวนการกลุ่มผู้ต่อต้านยิ่งรุนแรงยิ่งขึ้น

สมาชิกพรรคประชาธิปไตยจึงต่างต่างหาทางของตัวเองเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์
 ประสงค์ตามความมุ่งหมาย โดยที่สมาชิกพรรคประชาธิปไตยกลุ่มหนึ่งเห็นว่าภิกษุถนอม
 ควรอยู่ต่อไปจึงหันไปปลุกระดมवादชนทางฝ่ายทหาร และผู้ที่นิยมฝ่ายขวาให้สนับสนุนเรื่องนี้
 ส่วนสมาชิกอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าพระภิกษุถนอมควรออกไป ให้นำไปสนับสนุนขบวนการ
 กลุ่มผู้ต่อต้านในประท้วงรุนแรงยิ่งขึ้น เพื่อบีบบังคับรัฐบาล ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่า
 รัฐบาล อดีตรัฐมนตรี และสมาชิกพรรคประชาธิปไตยบางคนได้สนับสนุนกลุ่มผู้ต่อต้าน
 นี้ ทั้งสองฝ่ายหันมาโจมตีรัฐบาล โดยฝ่ายหนึ่งใช้วิทยุกระจายเสียงของทหารทเวจ
 หนึ่งโฆษณาตลอดวัน อีกฝ่ายหนึ่งก็สนับสนุนขบวนการกลุ่มผู้ต่อต้านให้ชุมนุมประท้วงกันตลอด
 วันตลอดคืน

ขณะที่เรื่องยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ในการประชุมสภาผู้แทนนั้น วันที่ 23 กันยายน
 2519 หลังพระภิกษุถนอมบวชได้ 4 วัน ได้มีการเสนอผู้ภิกษุถนอมให้รัฐบาลพิจารณา
 เรื่องนี้ และได้มีการอภิปรายโจมตีรัฐบาลในเรื่องนี้ และ ม.ร.ว.เสนีย์ได้โต้ตอบ

กับสมาชิกฝ่ายค้านอื่น ๆ จนยอมยอมกันได้แล้ว นายวีระ มุสิกพงศ์ โฆษกรัฐบาล
ได้ลุกขึ้นอภิปรายโจมตีรัฐบาลสหพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ นายกาเอง
ซึ่งอภิปรายโจมตีตรงๆ และไปถล่ม นายกา ไม่อาจปฏิเสธได้และแก้ไม่ตก
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไม่กล้าโต้ตอบกับลูกพรรคอย่างใดทั้งสิ้น แต่พิจารณาตัวเอง
ขอลาออกจากนายกา เป็นการที่พรรคประชาธิปัตย์ล้มรัฐบาลตนเอง ¹

ซึ่งบางคนวิจารณ์ว่า เหตุที่นายกาลาออกเพราะแรงกดดันจากฝ่ายทหาร ส่วน
อีกฝ่ายหนึ่งบอกว่า เป็นเล่ห์การเมืองของพรรคประชาธิปัตย์เองที่ต้องการเลี้ยงแรงกด
ดันจากฝ่ายต่าง ๆ ไปข้างหนึ่ง ²

เหตุการณ์ช่วงนั้นคัมชันอย่างที่สุด ขบวนการนิสิต นักศึกษา ประชาชน เพิ่ม
ปริมาณขึ้นเพิ่มมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งที่ใฝ่ฝันว่ารักชาติและฝ่าย
ทหารจำนวนหนึ่งยังคงใช้วิญญูของทหารโฆษณาโจมตี ส่วนทหารและตำรวจเตรียมการ
พร้อม

วันที่ 25 กันยายน 2519 พรรคประชาธิปัตย์ประชุมกันเป็นการภายใน
จัดตั้งรัฐบาล เนื่องจากสถานการณ์ภายในเมืองคอนนั้นไม่มีพรรคการเมืองใดจัดตั้ง
รัฐบาลขึ้นมาได้ สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ในที่ประชุมแตกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายแรกเห็นว่า
พรรคประชาธิปัตย์ลาออกจากรัฐบาล แสดงว่าพ่ายแพ้ต่อปัญหาแล้ว จึงควรเปิดโอกาส
ให้พรรคอื่นมาแก้ปัญหาบ้าง อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเมื่อพรรคประชาธิปัตย์เผชิญเหตุการณ์
ถึงเพียงนี้แล้วก็ควรจะต้องตั้งรัฐบาลใหม่เพื่อแก้ปัญหาที่ต่อไป ปรากฏว่าฝ่ายหลังชนะ
พรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนกลางจัดตั้งรัฐบาล

¹ ทหารเอก, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 382.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 383 - 384.

การเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีนั้นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์บางคนโจมตี
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ว่าไม่เข้มแข็ง แต่ในที่ลุ่มที่ประชุมก็ให้ ม.ร.ว.เสนีย์ เป็น
นายกฯ ต่อไป ซึ่งเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ เป็นนายกแล้วก็ถือโอกาสปรับปรุงคณะรัฐมนตรี
ไปด้วย เมื่อตกลงกับสหพรรคแล้ว วันที่ 29 กันยายน 2519 จึงประกาศรายชื่อคณะ
รัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ก็ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรไปจาก คณะรัฐมนตรีชุดเก่าทั้ง
จำนวนคนและจำนวนพรรค เพียงแต่มีการสับเปลี่ยนตำแหน่งและย้ายกระทรวงกันบ้าง
เฉพาะอย่างยิ่งแก่บุคคลที่เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เอง โดยเสียงส่วนมากของ
พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งทำให้เกิดความไม่พอใจแก่อดีตรัฐมนตรีหรือพรรคประชาธิปัตย์เอง
2 คน คือ นายสมัคร สุนทรเวช และนายสมบุญ หิวัธ ซึ่งทั้งสองเคยเป็นรัฐมนตรี
ช่วยมหาดไทยในรัฐบาลก่อน รัฐบาลใหม่ นายสมัคร ไขเป็นรัฐมนตรีช่วยอุตสาหกรรม
และนายสมบุญ ไขเป็นรัฐมนตรีช่วยกระทรวงยุติธรรม ทั้ง 2 ไม่พอใจ ปฏิเสธตำแหน่ง
ใหม่ ม.ร.ว.เสนีย์ จึงงดแต่งตั้งคนทั้งสอง

ส่วนตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมนั้นพรรคประชาธิปัตย์และทหารชั้นผู้ใหญ่นอก
ประจำการที่เพิ่งพ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดมาใหม่ ๆ ก็คือ พลเรือเอกสงัด ชลออยู่
เรื่องการประชุมพระภิกษุณอมยังไม่ยุติ

มาในวันที่ 5 ตุลาคม นายฯเสนีย์ นำคณะรัฐมนตรีเข้าเฝ้าความสัจย์ปฏิญาณ
ต่อพระเจ้าอยู่หัว

การประชุมประท้วงในบริเวณและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เริ่มรุนแรงมากยิ่งขึ้น
ตั้งแต่วันที่ 4 ตุลาคม เป็นต้นมา ซึ่งมีการแสดงล้อเลียนรัฐบาล แต่มีการแสดง
อย่างหนึ่งซึ่งรู้สึกว่าจะเกิดเลยไปจนกระทั่งเป็นการหมิ่นพระบรมเกศานุภาพสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชฯ¹ ซึ่งการแสดงนั้นต่อเนื่องมาจนถึงวันที่ 5 ตลอดทั้งคืน ทำให้ชมรม

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 391.

หน่วยต่าง ๆ รวมทั้งฝ่ายทหารได้เรียกร้องรัฐบาลให้จัดการกับฝ่ายผู้ประท้วงที่มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ทำให้รัฐบาลต้องประชุมกันเพื่อพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งมติ
ในที่ประชุมครั้งแรกของคณะรัฐบาลใหม่ได้ลงมติให้ใช้กำลังตำรวจทำการป้องกันไม่ให้
เกิดเหตุร้ายลุกลามไปยิ่งกว่านั้น รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์แต่ไม่ได้ช่วยอะไรให้ดีขึ้น

กลุ่มผู้ที่เรียกร้องผู้พิทักษ์รักษาสถาติจึงปลุกระดมมวลชนเรียกร้องกลุ่มต่าง ๆ
และลูกเสือชาวบ้านถวายความจงรักภักดี ซึ่งปรากฏว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่ปลุกระดมขึ้นมานั้น
ได้รวมกันประท้วงรัฐบาลและต่อต้านกลุ่มประท้วงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย

เหตุการณ์รุนแรงตลอดวันที่ 5 ตุลาคม และพอในวันที่ 6 ตุลาคม เจ้าหน้าที่
ตำรวจได้ทำการระงับการประท้วงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และเสร็จเรียบร้อย
ประมาณ 16.00 น. วันนั้นเอง

เมื่อรัฐบาลทราบว่าการกวาดล้างสำเร็จเรียบร้อย รัฐบาลจึงประชุม
รัฐมนตรีชุดใหม่ที่ทำเนียบรัฐบาล ปรากฏว่าชมรมแมนโคได้เดิมขบวนบุกเข้าทำเนียบ
นายกฯ ยื่นขอเสนอให้ ม.ร.ว. เสนีย์ พิจารณาตัวเองลาออก แต่ยังไม่ทันได้ตกลงกัน
เมื่อถึงเวลา 18.00 น. ของวันที่ 6 ตุลาคม 2519 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินนำ
โดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลคณะรัฐมนตรี 2519
และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง 2517 ระบบพรรคการเมืองจึงล้มไปอีกครั้งหนึ่ง

4. บุคลิกภาพทางการเมืองในพรรคประชาธิปัตย์

นายควง อภัยวงศ์

ประวัติพื้นฐาน

เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุม) กับหม่อมรอด มีปู่เป็นเจ้าพระยา
กทาทรรณินทร์ (เย็บ) ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง (ซึ่งตอนนั้นยังเป็นของไทยอยู่)
นายควงเกิดเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2445 ปีชวด ที่เมืองพระตะบอง¹ นายควงสมัย

¹ บุญชาย สวัสดิ์, พันตำรวจ อภัยวงศ์ อดีตรัฐมนตรี 4 สมัย (พระนคร :
ม.ป.ป.), หน้า 22 - 23 และหน้า 47 - 48.

เป็นเด็กเป็นเก๋หอนแอ้โรด แต่ต่อมาที่รักษาจนหาย เข้าศึกษาชั้นต้นที่กรุงเทพฯ
โรงเรียนเทพศิรินทร์ทราวาส ต่อมาก็เข้าเรียนโรงเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญในปี 2454
ณ ที่นั้นนายทวงได้รับรางวัลธรรมสั่งสอนทั้งศีลธรรมจรรยาและความรู้อย่างดีเป็นรากฐาน
ต่อไปในอนาคต ปี พ.ศ. 2460 ลาออกจากโรงเรียนเพื่อไปศึกษาต่อต่างประเทศ
ออกเดินทางไปเรียนต่างประเทศ ปี 2462 นายทวงเรียนภาษาฝรั่งเศสเตรียมตัวเข้า
เรียนอยู่ 4 ปี และต่อมา เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยซิงตวลีบอนเนส

(Central Lyonnaise) เรียนวิชาวิศวกรรมโยธา (Civil Engineer)
ณ เมืองลียง ซึ่งในระหว่างเวลาเรียนนี้ได้พบปะกับนักเรียนไทยในต่างแดนซึ่งมาจาก
ประเทศต่าง ๆ ตอนหยุดเทอมที่ปารีส หลังจากเรียนจบก็ไปฝึกหัดงานในบริษัทและได้
เดินทางไปตามโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งในฝรั่งเศส เพื่อเป็นประสบการณ์
นายทวงกลับมาไทย 2470 เข้าทำงานในกรมไปรษณีย์

จากการพบปะกันระหว่างนักเรียนไทยที่ร้าน "คาเฟ่เฟ" ในกรุงปารีส
ทำให้ได้พบกับนายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมายมหาวิทยาลัยปารีส นายรอยโท
แปลก ชิตตะสังกะ ศึกษาวิชาทหารอยู่ที่โรงเรียนปี่ใหญ่ เมืองฟองแตลโบล
ใกล้กรุงปารีส และนายประยูร ภมรมนตรี ที่มาศึกษาต่อที่กรุงปารีส และยังได้พบกับ
นักเรียนไทยในต่างประเทศอีกหลายคน เช่น เรือโทสินธุ์ อดุลนาวิน ร.น.
ดร. เกื้อน บุนนาค นายอม จารุรัตน์ ร้อยตรีทัตหัย มิตรภักดิ์ (หลวงทัตสันนิษิต)
เป็นคน¹

¹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, พันตรี ทวง อภัยวงศ์ อดีตรัฐมนตรี 4 สมัย, หน้า 78-80.

ส่วนสาเหตุการปฏิวัตินั้นจากการบอกเล่าของนายทองเอง ได้กล่าวว่า สมัยนั้นนักเรียนไทยที่เป็นนักเรียนทุนหลวงถูกท่านทูต (พระองค์เจ้าจรัญญศักดิ์ กฤษดากร) กริ้วในเรื่องส่วนตัวที่นักเรียนไทยไม่คิดนบกระทำไปโดยพลการ ท่านทูตไทยในต่างประเทศ อาจจะถือว่านักเรียนไทยเหล่านั้นเป็นลูกเป็นหลานและอีกอย่างหนึ่งอำนาจของทูตต่างประเทศในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชนั้นมีอำนาจมาก เพราะเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์โดยตรง เพราะฉะนั้นท่านจะทำอะไรสั่งการอะไรก็ได้ เมื่อมาพบนักเรียนนอกหัวแข็ง ปฏิกริยาในทางการเมืองจึงเกิดขึ้น ¹

เพราะความเจ็บใจที่นายปรีดี ได้รับจากการกระทำของท่านทูตปารีสนั้น เป็นผลให้นายปรีดีคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยประกอบด้วยความคิดรื้อรอนทางเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 7 และภาวะความวุ่นวายในสมัยนั้น ² นายปรีดี นายแปลก และนายประยูร จึงรวมหัวกันเป็นตัวตั้งตัวตีกระทำการปฏิวัติ

นายทองกับพรรคประชาธิปัตย์

นายทองในฐานะผู้นำพรรคประชาธิปัตย์

พรรคประชาธิปัตย์ที่ตั้งขึ้น ในปี 2469 ได้ไปเชิญนายทอง อภัยวงศ์ มาเป็นหัวหน้าพรรค ซึ่ง ส.ส. กลุ่มที่ตั้งพรรคประชาธิปัตย์นี้ เป็น ส.ส. ที่เคยสนับสนุน

¹ "เกียรติ" นามแฝง, เรื่องของนายทอง (พระนคร : สำนักพิมพ์พิณิจาประชา, 2513), หน้า 21 - 22 และอ่านเพิ่มเติมได้ในหน้า 18 - 27.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

รัฐบาลนายควงมากอน¹ (สมัยนายควงเป็นนายกฯ และประกาศลาออกกลางสภา เนื่องจากร่างพระราชบัญญัติปิดป่ายวราภาสินค้า ที่นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส. ฝ่ายพรรคสหชีพเป็นผู้เสนอ) ซึ่งตอนนั้นเบรรคา ส.ส. ที่ตั้งพรรคประชาธิปไตยได้เชิญ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช มาเป็นรองหัวหน้าพรรคด้วย

พรรคประชาธิปไตยออกโรงเป็นครั้งแรก โดยนายควง หัวหน้าพรรคเป็นผู้นำ ในวันที่ 5 เมษายน (วันตั้งพรรค) เพื่ออภิปรายโจมตีการแถลงนโยบายขอความไว้วางใจของรัฐบาลชุดนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งในวันนั้นฝ่ายพรรคประชาธิปไตยก็อภิปรายในสภาอย่างเผ็ดร้อนด้วยโวหารการเมืองอย่างเข้มแข็ง ทำให้รัฐบาลรู้ถึงพลังความเข้มแข็งของ ส.ส.ฝ่ายค้าน เมื่อถึงคราวลงมติได้ขาดเป็นครั้งสุดท้ายว่าจะไว้วางใจคณะรัฐบาลหรือไม่ นายควงได้ขอให้สมาชิกในพรรค"อับสเทิน" (คืองดการออกเสียง ทั้ง 2 ประเด็น คือ ประเด็นไว้วางใจและไม่ไว้วางใจ ให้งดออกเสียง) แต่แม้กระนั้นก็มีสมาชิกบางคนไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าเป็นการฉีกแบบแผนของระบอบประชาธิปไตย สมาชิก 3 ท่านนั้นคือ ม.ร.ว.กิติภูมิ ปราโมช ส.ส.พระนคร เลขาธิการพรรค นายปรีดิญา จุฑามาศ ส.ส.กระบี่ นายอินทร สิงหนคร ส.ส.เชียงใหม่ พรรคประชาธิปไตยจึงกำหนดใหม่ให้ใช้วิธี"โหวต" เมื่อประธานสภาขอมติสุดท้ายปรากฏว่า ส.ส.ฝ่ายค้านของพรรคประชาธิปไตยส่วนมากงดออกเสียงตามที่นายควงขอร้อง มีสมาชิก 3 ท่าน ที่กล่าวข้างต้นเท่านั้นที่ยกมือคัดค้านไม่ไว้วางใจนโยบายนายปรีดี

เหตุที่นายควงขอร้องงดพรรคให้"อับสเทิน"นั้น เนื่องจากนายควงกับนายปรีดี ได้พบปะพูดคุยกันมาก่อน และนายปรีดีได้ขอร้องไว้และนายควงก็ได้รับปาก²

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้าเบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

สมัยเมื่อนายทองเป็นรัฐบาลก่อนนายปรีดีนั้น แลวมาถูก ส.ส. ฝ่ายพรรคสหชีพ
 ล้มรัฐบาลควยร่างพระราชบัญญัติปกป้องรายราคาสินค้า แต่พอมาสสมัยรัฐบาลนายปรีดีที่มี
 พรรคสหชีพสนับสนุนก็ไม่กล้านำเอากฎหมายดังกล่าวมาใช้เช่นกัน คอยเหนี่ยวประชาชน
 จึงเห็นว่านายทองถูกแกล้งถูกรังแก ดังนั้นเมื่อพรรคประชาธิปไตยตั้งขึ้นมาโดยมีนายทอง
 เป็นหัวหน้าพรรคประชาชน จึงพากันสนับสนุนพรรคประชาธิปไตยเป็นอันมาก ประกอบ
 กับบารมีที่นายทองมีมาก่อน คือ การนำชาติรอดมาจากระหว่างสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2
 กับพรรคประชาธิปไตยเองมีสมาชิกที่มีอคติกับวิธีสหชีพทางการเมืองมาแฉเป็นส่วนมาก
 ประชาธิปไตยจึงได้รับความนิยมจากประชาชนมาก

คราวเลือกตั้งซ่อม 5 สิงหาคม 2489 ตามรัฐธรรมนูญที่ออกใหม่ใน 47
 จังหวัด 82 คน ประชาธิปไตยได้รับเลือกเข้ามา 15 คน

การเลือกตั้งครั้งนี้ได้มีคำสั่ง"ใบว่าคำ"ออกมาโดยรัฐบาลพรรคสหชีพเห็นว่า
 สมาชิกฝ่ายคนพ่ายแพ้การเลือกตั้งมาก เพราะการหาเสียงสฝ่ายประชาธิปไตยไม่ไค่น
 พรรคสหชีพจึงมีคำสั่งลับออกไปจากกระทรวงมหาดไทยให้คำนั้นอยู่ใหญ๋บ้านช่วยเหลือ
 ผู้สมัครพรรคสหชีพ ในคำสั่งใบว่าคำนี้พวกพ้องถึงนายทองควย นายทองคอนั้นตกลง
 กับนายปรีดีว่า นายทองจะไม่โจมตีรัฐบาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งโจมตีนายปรีดี และ
 นายทองจะงดการปราศรัยทุก ๆ แห่งที่มีมีการปราศรัยหาเสียงแต่ปรากฏว่าจากคำสั่ง
 ใบว่าคำมีข้อความพวกพ้องถึงตน นายทองจึงประกาศตนออกมาปรากฏตัวปราศรัยโจมตี
 รัฐบาลด้วยตนเองทันที และปราศรัยช่วยลูกพรรคหาเสียงในกรุงเทพฯควย เมื่อ
 หัวหน้าพรรคได้แสดงตัวออกหาเสียงเช่นนั้น คณะเนนเสียงของพรรคประชาธิปไตยใน
 จังหวัดพระนครก็นำพรรคสหชีพ¹

ที่ทำการพรรคประชาธิปไตยอยู่ที่บ้านคุณดิวัด อยู่ในสวนรื่นฤดี (ตำแหน่ง
 กระนางเจ้าสุวัทนา) ซึ่งเป็นภรรยาของนายทอง ทำให้ฝ่ายรัฐบาลใช้เป็นโอกาส

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้าเบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 62 - 71.

โจมตีพรรคประชาธิปัตย์ว่าเป็นพรรคเบียดเบียน เพื่อให้ประชาธิปัตย์เสียความนิยม

ในระหว่างที่นายทองไก่อเป็นตัวแทนรัฐบาลในตำแหน่งหัวหน้าคณะไปเจรจาเกี่ยวกับที่ดินดินแดน 4 จังหวัด ของเขมรที่ไทยได้รับคืนมาสมัยสงครามอินโดจีน ในระหว่างที่หัวหน้าพรรคไม่อยู่ทางพรรคได้เกิดการแตกแยก เนื่องจากนายเตียง ไขยกาด ผู้รวมก่อตั้งพรรคไก่อเป็นผู้ควบคุมดำเนินการเลือกตั้งของพรรคทางเขตภาคอีสาน ปรากฏว่าคราวเลือกตั้ง"โบว์คำ" นั้น ส.ส.ทางอีสานได้มาน้อย และปรากฏว่า ส.ส.ทางภาคอีสานไม่ได้รับการต้อนรับจากบุคคลชั้นนำของพรรคพอสมควร ทำให้นายเตียงน้อยใจ (ขณะนั้น ม.ร.ว.เสนีย์รองหัวหน้าพรรคทำหน้าที่แทนหัวหน้าพรรค) และจากกรณีที่นายเตียงขัดแย้งกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ในเรื่องการเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไป เพื่อล้มรัฐบาลหลวงธำรงฯ ว่าจะล้มทั้งคณะหรือล้มเป็นรายบุคคลให้สมาชิกพรรค ประชาธิปัตย์ลงมติและนายเตียงก็แพ้วจึงน้อยใจ และกรณีขัดแย้งเกี่ยวกับว่าจะเอา นายอรุณ พันธุ์พัก หรือ พ.ค.ท.เผื่อน ทองริ้ว นายตำรวจนอกราชการ ไปลงสมัครในเขตจังหวัดสมุทรปราการ ที่นายดิเรก วัชรนามลาออก ในกรณีนี้นายเตียงก็ได้น้อยใจเกี่ยวกับการลงมติอีก ต่อมานายเตียงกับพวกสมาชิกบางคนลาออกจากพรรคไปตั้งพรรคใหม่คือ"พรรคประชาชน"

เมื่อหัวหน้าพรรคเดินทางกลับจากไปเจรจาเรื่องดินแดนราวต้นเดือนพฤษภาคม 2490 ก็ได้นำพรรคประชาธิปัตย์ ในการเสนอญัตติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลหลวงธำรงฯ และอภิปรายอยู่ถึง 7 วัน 7 คืน เติม ซึ่งการอภิปรายครั้งนี้เป็นการต่อสู้กันระหว่างรัฐบาลพรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ และพรรคอื่น ๆ กับพรรคประชาธิปัตย์อย่างเผ็ดร้อนรุนแรงที่สุด เป็นประวัติการณ์ แต่หลังจากลงคะแนนปรากฏว่า รัฐบาลขณะควยคะแนน 86 ต่อ 55 หลังการลงคะแนนครั้งนี้ นายเตียงกับพวกรวมประมาณ 14-15 คนก็แยกตัวออกไป

ในคราวลงคะแนนเมื่อคราวรัฐสภาหลวงชำระ ๑ ครั้งที่ ๒ แกลงนโยบายที่สภา
รัฐสภาขณะ ๑๑ ต่อ ๒๗ เสียง เสียงของประชาธิปไตยลดลงถึง ๒๘ เสียง แสดง
ว่าประชาธิปไตยอ่อนแอลงมาก

คราวที่ พลโทอิน ชูณหะวัณ รัฐประหารรัฐบาลหลวงชำระ ๑ สำเร็จ
เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ และเอารัฐธรรมนูญ "โคกตุม" มาใช้ และ
จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ก้าวขึ้นมาอำนาจอีกครั้งหนึ่งนั้น นายควง อภัยวงศ์
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้รับการรับรองให้ช่วยกัน
จัดตั้งคณะรัฐบาลใหม่ ประชาธิปไตยจึงก้าวขึ้นมาเป็นรัฐบาลครั้งแรก^๑ เป็นรัฐบาล
ชั่วคราวเพื่อรอการเลือกตั้งใหม่ตามรัฐธรรมนูญ เลือกตั้ง ๒๙ มกราคม ๒๔๙๑

นายควงได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งนับเป็นครั้งที่ ๔ ในครั้งนี้มีปัญหาคือ
ตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย เนื่องจากหลวงสินธุโยธารักษ์ อดีตรัฐมนตรีมหาดไทย
รัฐบาลนายควงครั้งที่แล้ว ชักแย้งกับบุคคลสำคัญในคณะรัฐประหารคือ พลโทเผ่า
การตั้งรัฐมนตรีมหาดไทยครั้งนี้ นายควงตัดสินใจในทางที่สุดท้ายก็ถวายชื่อ พลโทหลวงสินธุ
ออกไปจากรัฐมนตรีมหาดไทย และทำให้หลวงสินธุฯ ไม่มีกระทรวงจะว่าการใด
จึงไม่ได้เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะครั้งนี้ ซึ่งการตัดสินใจครั้งนี้สมาชิกในพรรคได้ประณาม
นายควงมาก ที่เห็นว่าผู้อื่นสำคัญกว่า แต่นายควงยอมรับการประณามอย่างองอาจ

^๑ รัฐบาลพรรคประชาธิปไตยครั้งนี้ จอมพล ป. ขอสงวนตำแหน่งรัฐมนตรี
กลาโหมไว้ นายควงก็ยอมรับ และไม่ได้ออกให้สมาชิกทราบ ทำให้หลวงสินธุ
โยธารักษ์ ซึ่งหวังเป็นรัฐมนตรีกลาโหมเสียใจ แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้.

เพื่อสงวนความเป็นรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์เอาไว้ก่อน¹

ในคราวนำคณะรัฐบาลชุดนี้แถลงนโยบาย 1 มีนาคม 2491 ได้มีการอภิปรายซักถามเป็นกระทรวงไป ปรากฏว่าซักถามกันตั้งแต่วันที่ 1 - 5 มีนาคม รัฐบาลใหม่ของนายควงไคว่ตงผู้ในสภาด้วยความสามารถผ่านการไว้วางใจมาได้

รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ได้รวมเอาอำนาจที่ได้ให้คณะรัฐประหารกลับคืนมา² เนื่องจากคณะรัฐประหารใช้อำนาจเกินขอบเขต ทำความวุ่นวายและไม่สงบให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน เช่น จับกุมตรวจคนผู้ของสงฆ์หรือบริษัทห้างร้านเอาตามใจเพื่อหาความผิด

คณะรัฐประหารจึงได้ทำการรัฐประหารเงียบ ล้มรัฐบาลนายควงไคว่ตง โดยส่งนายทหารไป "จับ" นายควงให้ลาออกจากนายฯ ในที่สุดคณะรัฐบาลจำยอมต้องลาออกเมื่อ 6 เมษายน 2491

เมื่อจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ทำนายควงซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เองได้เปลวบทบาทในการคานรัฐบาลจอมพล ป. ลงไปกว่าในสมัยคานรัฐบาลสหชีพ

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 179 และจากหนังสือเรื่อง นายควง ไคว่ตง โดย "เกียรติ", หน้า 623 ภาคผนวก 1 เป็นจดหมายเขียนโดย พลโท หลวงสินาดาเอง เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2513 บอกว่าตัวท่านปฏิเสธตำแหน่งเอง เมื่อคณะรัฐบาลนายควงจะไต่ถามงานโดยปราศจากอุปสรรคขัดขวางจากคณะรัฐประหารตามที่เสนอมา.

² เรื่องอำนาจดังกล่าวนี้ คณะรัฐประหารเมื่อคราวทำการสำเร็จแล้ว ได้ขออำนาจจากคณะรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์ที่เป็นรัฐบาลครั้งแรก ให้ทหารมีอำนาจเช่นเดียวกับตำรวจตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา.

รัฐบาลจอมพล ป. ได้ให้หมายดวง เป็นประธานกรรมการงบประมาณ และให้สมาชิกประชาธิปัตย์ส่วนมากเป็นกรรมการงบประมาณ นายดวงก็ยอมรับ ทั้ง ๆ ที่ถูกพรรค โดยเฉพาะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ถักค้ำมาก นายดวงกลับตั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นกรรมการด้วยคนหนึ่ง ซึ่งงบประมาณครั้งที่ จอมพล ป. ได้เสนอให้เพิ่มเงินเดือนผู้แทนคนละพันบาท ประชาชนประท้วง และฝ่ายค้านไม่เห็นด้วย จอมพล ป. จึงใช้แบบนี้เป็นการยืมมือนายดวงล้มพรรคประชาธิปัตย์เสียเอง แทนนายดวงกลับถ้อยนโยบาย" เคียงไก่อแล้วเชือกที่หลัง" นายดวงอาจเห็นว่า เป็นการที่ประชาธิปัตย์คุมงบประมาณอยู่เหนือรัฐบาล

ในการประชุมสภาผู้แทนพิจารณางบประมาณ ประจำปี 2492 วาระ 2 18 กันยายน 2492 ส.ส.ประชาธิปัตย์อภิปรายคัดค้านกันเอง ฝ่ายรัฐบาลได้แต่งตั้ง คุณเฉย ๆ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้อภิปรายคัดค้านการขึ้นเงินเดือนนี้ ปรากฏว่าประธานคณะกรรมการ คือตัวหัวหน้าพรรคเอง อภิปรายโต้ตอบในที่สุด งบประมาณผ่านสภา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงลาออกจากการเป็น ส.ส. และลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ 16 กันยายน 2491 ทำให้พรรคสูญเสียสมาชิกคนสำคัญที่สุดคนหนึ่งของพรรคไป เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็น ตัวตั้งตัวตีตั้งพรรคเป็นเลขาพรรคคุมงานพรรคทั้งหมด การลาออกครั้งนี้ทำให้ฐานะพรรคประชาธิปัตย์ทรุดลงไป

หลังจากงบประมาณประจำปี 2492 ผ่านสภาผู้แทนแล้ว ประชาธิปัตย์ ได้ถูกโจมตีอย่างหนัก โดยเฉพาะนายดวงถูกหนังสือพิมพ์วิพากษ์วิจารณ์เป็นอันมาก ซึ่ง นายดวงได้แถลงตอบว่า เพราะต้องการให้ ส.ส.ทุกคนมีรายได้พอกินไม่ขาดตัว และ คนมีนโยบาย "เคียงไก่อให้วอนแล้วเชือกที่หลัง" ²

¹ พหารเกา, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 210-218.

² เรื่องเดียวกัน, 219-220.

การสูญเสียสมาชิกประชาธิปไตยยังคงมีต่อมาเรื่อย ๆ เป็นลำดับ ซึ่งการสูญเสียสมาชิกดังกล่าวนั้น บางครั้งจอมพล ป. ก็ใช้เล่ห์เหลี่ยมทางการเมืองทำให้เกิดความแตกแยกในประชาธิปไตยและบางครั้งพรรคประชาธิปไตยเองก็ทำให้สมาชิกเกิดความแตกแยกเพื่อหน้าต่อการที่จะอยู่ในพรรค และอันนี้เองที่เป็นปมค้อยของพรรคประชาธิปไตยต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งนายควงถึงแก่กรรม และยิ่งในสมัย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าค้วยแล้ว ความยุ่งยากในพรรคอันจะทำให้เกิดความแตกแยกยิ่งมีมากขึ้นจนกระทั่งอาจจะกล่าวได้ว่าถึงขั้นวิกฤติทีเดียว¹

บทบาทในฐานะเห็นฝ่ายค้านรัฐบาลเกือบไม่มีอะไรเลย เพราะประชาธิปไตยค้านก็เท่ากับค้านนโยบายของตนเอง

ช่วงนี้พรรคประชาธิปไตยคะแนนตกไปมากทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด รัฐธรรมนูญ 2492 ฉบับใหม่ต้องเลือกตั้งเพื่อ ใน 19 จังหวัด 21 คน ปรากฏว่าสมาชิกประชาธิปไตยได้รับเลือกเพียงคนเดียว และอยู่ไม่นานก็ถึงแก่กรรม ฝ่ายรัฐบาลได้มา 20 คน จอมพล ป. บิ่งแข็งขึ้น เมื่อเลือกตั้งเสร็จรัฐบาลก็เดินสู่กลางตามบทเฉพาะกาล

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีอีก 25 มิถุนายน พ.ศ. 2492 และดึงเอาสมาชิกพรรคประชาธิปไตยไป 2 คน ชุนลงฤทธิศึกษากร ส.ส. นครราชสีมา คนหนึ่งกับนายเทพ โสภิญโญ ส.ส. ศรีสะเกษ อีกคนหนึ่งซึ่งเป็นเลขาธิการพรรคประชาธิปไตย ต่อมารัฐบาลก็ชนะคะแนนเสียงไว้วางใจ 29 กรกฎาคม 2492

เกือบตลอดปี 2493 พรรคประชาธิปไตยยังไม่ได้มีบทบาทในสภาผู้แทน

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 221.

พรรคประชาธิปัตย์ช่วงนั้นได้แต่ประท้วงประท้วงกันไป และดำเนินวิถี
ทางการเมืองแบบตัวใครตัวมันจนกระทั่งถึงปี 2494 จึงต้องล้มไปเพราะรัฐประหาร¹

หลังจากเกิดกบฏแมนฮัตตัน ปรากฏว่าสมาธิกษัตริย์สภาชื่อพระยาศรีธรรมราช
เสนอนิติบัญญัติปราชัย ซึ่งเรื่องควรจะเป็นหน้าที่ของสมาธิกษัตริย์สภาแทนโดยเฉพาะ
อย่างยิ่งพรรคประชาธิปัตย์ แต่ปรากฏว่าพรรคประชาธิปัตย์ขณะนั้นรวมตัวกันไม่คิด
และดำเนินงานในสภาแบบตัวใครตัวมัน เนื่องจากหัวหน้าพรรคคนนโยบาย "เลี้ยงไก่"
ความหมายที่ฝ่ายค้านจะโจมตีรัฐบาลจึงไม่มี ทำให้สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เริ่มเอาใจ
ออกห่างจากพรรคเพราะเห็นว่าหัวหน้าพรรคก็ดี รองหัวหน้าพรรคก็ดี ไม่เข้มแข็ง
สมาชิกในพรรคหลายคนถูกดึงไปช่วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งอำนาจพลตำรวจโทเผ่า และ
บรรดาอัยการทั้งหลายในระบบรัฐตำรวจที่กำลังรุ่งเรืองอยู่แสดงการข่มขู่สมาชิกฝ่ายค้าน
อยู่เนือง ๆ มีอยู่ครั้งหนึ่งที่สมาธิพรรคประชาธิปัตย์แสดงละคอนประชดรัฐบาลพวกสภา
เรื่อง "อาณาจักรแห่งความกลัว" ปรากฏว่าคุณณิลา ภรรยาของนายควงต้องการให้
เล่น และคุณหญิงเลขา ภรรยาหลวงไม่ต้องการให้เล่นเพราะเห็นว่าเสียภาพพจน์
พรรคการเมืองที่เคยมีชื่อเสียงไป นายควงจึงต้องทำตัวเป็นกลาง²

เมื่อหลังสำคัญอย่างหนึ่งที่นายควงยึดนโยบาย "เลี้ยงไก่" จนเป็นผลให้
สมาชิกแยกตัวออกไปจากพรรค และพรรคอ่อนแอลงนั้น เนื่องจากว่า จอมพล ป.
กับนายควงได้ตกลงกันอย่างลับ ๆ ในฐานะหัวหน้ารัฐบาลกับหัวหน้าพรรคฝ่ายค้าน
ในขณะนั้น ดำเนินนโยบายร่วมกับการป้องกันไม่ให้นายปรีดีหรือพรรคพวกกลับมา
มีอำนาจทางการเมืองอีกไม่ว่าจะเป็นวิถีทางหนึ่งทางใดที่จะต้องร่วมมือกัน ทั้งสองจึง
ตกลงกัน ไม่ไว้วางใจกันและมุ่งร้ายต่อกันในทางส่วนตัว³

¹ พหารเกา, เมืองหน้า-เมืองหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 232.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 236 - 240.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 245.

ต่อมาจอมพล ป. รัฐประหารล้มรัฐธรรมนูญ 2492 ทำให้พรรคประชาธิปัตย์
ต้องล้มไป นโยบายเลี้ยงไก่ให้อ้วนตั้งแต่ พ.ศ. 2491 จึงล้มไปด้วย นายทองดี
จะไม่พอใจจอมพล ป. มาก แต่ก็ทำอะไรไม่ได้ ต้องรอต่อไป

จอมพล ป. ตั้งรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ 11 ธันวาคม 2494 และใช้
รัฐธรรมนูญ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495 กำหนดเลือกตั้ง 26 กุมภาพันธ์ 2495
แต่การเลือกตั้งครั้งนี้พรรคประชาธิปัตย์เห็นแล้วว่าตนไม่มีโอกาสเป็นรัฐบาลจึงไม่ส่ง
สมาชิกพรรคชั้นผู้ใหญ่ลงสมัคร เช่น นายทอง และหม่อม เสนีย์ ส่วนสมาชิกคนใด
จะไปสมัครแข่งขันจังหวัดใดก็ได้ นายทองนั้นเพียงแต่ไม่ลงสมัคร แต่หม่อม เสนีย์
นั้นประกาศไม่ขอยู่กับพรรคประชาธิปัตย์และกับการเมืองอีกต่อไป

พรรคประชาธิปัตย์ช่วง 2495-2498 ไม่มีบทบาทอะไร

10 กันยายน 2498 จอมพล ป. ประกาศกฎหมายพรรคการเมือง

30 กันยายน 2498 นายทองจดทะเบียนพรรค นายทองเป็นหัวหน้า
นายใหญ่ สวัสดิชาติเป็นเลขาฯ พรรคประชาธิปัตย์ได้แต่เตรียมตัวเลือกตั้งอีก 2 ปี
ข้างหน้าคือ 26 กุมภาพันธ์ 2500

พรรคประชาธิปัตย์ได้รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และได้สมาชิกใหม่เป็น
จำนวนมาก สมาชิกเก่าก็พร้อมที่จะมาเล่นการเมืองเต็มที่ พรรคประชาธิปัตย์ช่วงนี้
เข้มแข็งมาก ระยะนั้นจอมพลสฤษดิ์ก็พลค่ารางวัลเอกเผ่าแบ่งอำนาจกัน และจอมพล
สฤษดิ์ให้การสนับสนุนสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เบื้องหลังด้วย

การเลือกตั้งครั้งนี้มีการโกงการเลือกตั้งอื้อฉาวกันมาและนิสิตนักศึกษา ประชาชน
ได้เกินขอบวนประท้วง ในที่สุด จอมพล ป. และพลตำรวจเอกเผ่า หลุดจากอำนาจไป
จอมพล สฤษดิ์ ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจโดยการปฏิวัติ 16 กันยายน 2500

15 ธันวาคม 2500 เลือกตั้งใหม่ พรรคสหภูมิซึ่งจอมพลสฤษดิ์ หนุนแข่งขัน
กับพรรคประชาธิปัตย์ ผลการเลือกตั้ง พรรคสหภูมิได้ 44 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้
39 คน นอกนั้นเป็นพรรคอื่น ๆ

จอมพลสฤษดิ์บุบพรรคสทภูมิ และรวมกับสมาชิกพรรคอื่น ๆ ทั้งเป็นพรรค
ชาติสังคมน

พรรคประชาธิปไตยเป็นพรรคฝ่ายค้านตามเดิม

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ไปรักษาตัวต่างประเทศ

จอมพลถนอมเป็นนายกฯ ถูกสมาชิกพรรคชาติสังคมนเองและพรรคสทภูมิ
(ที่เหลือ)โจมตีรัฐบาลเสียเอง โดยไม่พรรคประชาธิปไตยสนับสนุน จอมพลสฤษดิ์
จึงรีบกลับมาทำการปฏิวัติ ยกเลิกรัฐธรรมนูญและพรรคการเมือง วันที่ 20 ตุลาคม 2501 ¹

ช่วง 20 ตุลาคม 2501 - 1 พฤศจิกายน 2511 กว่า 10 ปี ที่วางรัฐธรรมนูญ
และไม่มีพรรคการเมือง

นายวางถึงแก่กรรมเมื่อ วันที่ 15 มีนาคม 2511

ก่อนสิ้นชีวิตท่านได้สั่งกับคุณหญิงเลขา ฯ นายสมบุญ และนายสง่า ศีวะศรี ว่า
"อย่าทิ้งพรรคเป็นอันขาด หัวหน้าพรรคต้องเข้มแข็ง คุณเสนี เป็นคนดี แต่ท่านไม่
เหมาะที่จะเป็นหัวหน้าพรรค..." ²

¹ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 289 - 291.

² คุณทว สุวรงค์, ประชาธิปไตยยุคสุดท้าย? (กรุงเทพมหานคร : สหมิตรการพิมพ์, 2522), หน้า 29. แต่ในหนังสือ ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 295 เขียนไว้ว่า ก่อนถึงแก่กรรมได้เรียกนายใหญ่ ศวิตชาติไปพบแล้วได้สั่งความให้นายใหญ่ฯ ระวังกับประคับประคองปกป้องพรรคไว้ให้ ยืนยงคงทนต่อไป พอนายคงกระชัยสั่งความแล้วตอจากนั้นก็หลับตาตายด้วยความเป็นปกติสุข.

ประวัติหม่อมราชวงศ์ เสนีย์ ปราโมช

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นบุตรในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ และหม่อมแดง เกิดเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2440 ณ บ้านพักกรมทหาร จังหวัด นครสวรรค์ ได้รับการศึกษารั้งแรกตั้งแต่อายุ 7 ปี ได้โยกย้ายโรงเรียนหลายแห่งด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ราชนี อัสสัมชัญ เอส.บี.เจ.มิชชั่น จนกระทั่งสำเร็จมัธยมบริบูรณ์ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย แล้วจึงเดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2463 ในชั้นแรกได้ศึกษาในโรงเรียนแทรนอยู่ 4 ปี จึงได้เข้าศึกษาวิชา กฎหมายในมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดด้วย เสร็จแล้วเป็นเวลา 3 ปี ได้ปริญญา B.A. = ชั้นสอง และได้เข้าเรียนกฎหมายต่อที่เกรทซันอีก 3 ปี ได้ปริญญาบาร์ริสเตอร์ชั้นหนึ่ง และยังได้รับพระราชทานรางวัล 300 กินีส์ จากพระเจ้าแผ่นดินประเทศอังกฤษ เนื่องจากทำคะแนนได้สูงที่สุดในการสอบได้ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2472 หลังจากนั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ก็ได้เดินทางกลับประเทศไทย ได้เข้าศึกษาวิชากฎหมายไทยเป็นเวลา 1 ปี ได้รับปริญญาเนติบัณฑิตสยาม หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วได้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งผู้พิพากษาประจำกระทรวง ต่อมาได้เป็นผู้พิพากษาศาลแพ่ง เป็นผู้ช่วยกรมการศาลฎีกา เป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ งานหน้าที่ในตำแหน่งผู้พิพากษานี้ปรากฏว่ามีความเจริญขึ้นโดยลำดับ แต่ต่อมาได้ย้ายไปรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศอยู่ที่พักหนึ่ง แล้วได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2492

¹สงบ สุวณิช, ประวัติ 11 นายกรัฐมนตรี (กรุงเทพฯ :

ประจักษ์การพิมพ์, 2514), หน้า 186.

บทบาททางการเมืองของ น.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้เริ่มขึ้น ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาในตัวเอง ภายหลังจากที่ประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกา น.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของรัฐบาลในสมัยนั้น จึงประกาศตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นต่อต้านญี่ปุ่นทันที จึงทำให้คนไทยรู้จักชื่อเสียงของท่านตั้งแต่มักนี้เป็นคนมา พอสงครามโลกสงบ น.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ก็ต้องกลับมาช่วยชาติบ้านเมืองอีกครั้งหนึ่งในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2486 แม้ท่านจะเป็นนักการเมืองหน้าใหม่สำหรับเมืองไทยในขณะนั้น แต่ในระยะไม่นานนักก็เป็นที่ประจักษ์แก่เนักการเมืองทั้งหลายว่าเขาเป็นคนที่สุภาพ อภิปรายในสภาด้วยการมคคคายและประกอบด้วยเหตุผลเสมอ เป็นคนพูดอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีเล่ห์เหลี่ยมเล่นดิน และดูเหมือนจะเป็นนักการเมืองที่ไม่ถือพิธีรีตองในการพบปะหรือให้สัมภาษณ์กับนักหนังสือพิมพ์ จะเป็นที่ไหน ๆ ก็ได้ เช่นจะเป็นบันไดหรือสภา กำลังจะขึ้นรถ นี่แสดงว่าท่านได้พาเอาประชาธิปไตยใหม่เอี่ยมมาจากอเมริกา แต่ในขณะเดียวกัน ท่านก็เป็นนักการเมืองที่เกรงครัดต่อหลักวิชา เช่น ในตอนหลังรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เลิกรัฐธรรมนูญ 2492 และนำรัฐธรรมนูญ 2475 มาใช้ หรือนำระบบมี ส.ส. ประเภทสองคอยกมือให้รัฐบาลอยู่เช่นนั้นเอง ตั้งแต่บัดนั้นมาท่านก็ประกาศว่าตราขิดที่ยังมี ส.ส. ประเภทสองอยู่เขาจะไม่ยอมสมัครผู้แทนราษฎร จึงได้แต่หาเสียงช่วยพวกไปเท่านั้น เหตุนี้เขาจึงถูกขนานนามว่าเป็น "ฤาษี" ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นนักการเมืองที่เกรงครัดต่อหลักวิชาการจริง ๆ ไม่ใช่เป็นารึ่ง ๆ กลาง ๆ 1

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับพรรคประชาธิปัตย์

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช สมาชิกประเภทที่ 2 (พฤกษสภา) ในขณะนั้น ได้รับเชิญเข้าเป็นรองหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เมื่อครั้งก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์เป็นครั้งแรกในปี 2489 และดำรงตำแหน่งนี้มาจนถึงปี 2494 ที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2492 และนำรัฐธรรมนูญ 2475 มาใช้แทน เป็นการนำระบบมี ส.ส.ประเภทสองคอยกมือให้รัฐบาลอยู่เสมอในสภา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช คำนวณว่าไม่ถูกต้องตามระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง จึงประกาศวางมือจากการเมือง และลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ด้วย

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับเข้ามาเล่นการเมืองอีกครั้งในปี 2512 โดยการเป็นหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์สืบทอดจากนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งได้แก่ อนิจกรรมไป และดำรงตำแหน่งนี้พาพรรคประชาธิปัตย์ผ่านอุปสรรคทางการเมือง มาตลอด จนถึงปี 2522 หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์คนใหม่คือ พ.อ. (พิเศษ) ดนัย คอมันตร์ จึงได้ดำรงตำแหน่งสืบทอด

ลักษณะบุคลิกภาพทางการเมืองของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นั้น ท่าน เป็นคนยึดถือเหตุผลและความซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริต เป็นที่รักใคร่เคารพนับถือ ทั้งในหมู่นักการเมืองและประชาชนทั่วไป ส่วนการบริหารงานภายในพรรค ท่านยึดหลักประชาธิปไตยภายในพรรค เสียส่วนมากในพรรคคงมติไปทางใดพรรคก็จะปฏิบัติตาม ทำให้ในบางครั้งท่านถูกวิจารณ์ทั้งจากในพรรคและนอกพรรคว่าท่าน เป็นคนอ่อนแอไม่เด็ดขาด ถูกสมาชิกกลุ่มหนุ่มในพรรคครอบงำได้ เนื่องจากสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ยุคใหม่ (ตั้งแต่ปี 2512 เป็นต้นมา) สมาชิกส่วนมากเป็นคน

หนุ่มรุ่นใหม่เกือบทั้งสิ้น แต่ท่านยึดหลักประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัด ดังที่ผู้รูปร่างท่าน
ได้วิจารณ์ว่า "ท่านมีลักษณะเป็นนักประชาธิปไตยเต็มตัว"¹

อย่างไรก็ตามประชาธิปไตยในสมัยที่ท่านเป็นหัวหน้าพรรค ได้รับการไว้วางใจจากประชาชนสูงสุดครั้งหนึ่งในการเลือกตั้ง 4 เมษายน 2519 สมาชิกพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกเข้าสภาถึง 114 คน จากสมาชิกในสภาทั้งหมด 279 คน²

ปัจจุบัน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาพรรคประชาธิปไตย.

¹ สุนทร สุรังสรรค์, ประชาธิปไตยยุคสุดท้าย (กรุงเทพมหานคร : สหมิตรการพิมพ์, 2522), หน้า 260.

² ทหารเก่า, เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 356 - 357.